

Geneeriset persoonailmaukset Markus Kajon pakinoissa

Merja Heikkinen
Pro gradu -tutkielma
Suomen kieli
Helsingin yliopisto
2012

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimusongelma	1
1.2. Sisällöstä	3
1.3. Aineisto	4
1.3.1. Kettus-pakinat teoksina	4
1.3.2. Aineiston rajaus	5
1.3.3. Pakinat tekstilajina	7
2. Geneeriset persoonailmaukset ilmiönä	10
2.1. Mitä on geneerisyys?	10
2.2. Persoonapronominien käyttötavat.....	12
2.3. Geneerisen persoonan roolit	14
3. Kerronnan keinot pakinoissa	18
3.1. Kertoja ja henkilöt	18
3.2. Yleisö	20
3.3. Kertomusskeema	21
4. Nollapersoona	25
4.1. Mikä on nollapersoona?	25
4.2. Keneen nollapersoonalla voidaan viitata?.....	29
4.3. <i>Itse</i> nollapersoonan kanssa	32
4.4. Nollapersoona ja imperfekti	34
4.5. Nollapersoona ja skenaario.....	36
4.6. Havaintoja nollapersoonasta	37
5. Geneeriset yksikön persoonat: esimerkkihenkilöyttä ja zoomausta	38
5.1. Geneerinen yksikön ensimmäinen persoona	38
5.2. Geneerinen yksikön toinen persoona	40
5.2.1. Taustaa	40
5.2.2. Yksikön toisen persoonan yleistävä käyttö ja nollapersoona	42
5.2.3. Yksikön toinen persoona, puhuttelu ja imperatiivi	50
5.3. Havaintoja geneerisestä persoonasta ja kertomusskeemasta.....	51
6. Geneeriset substantiivilausekkeet	53
6.1. Taustaa	53

6.2. Ihminen	54
6.3. Henkilö.....	58
7. Me, te ja muut – geneerisyys ja kategorioiden luominen	62
7.1. Taustaa	62
7.2. Geneerisyys ja rajatut kategoriat	63
7.3. <i>Me</i> : yhteisyyden ja samaistamisen pronomini.....	67
7.4. Osallistuva ja pahankurinen <i>te</i> : yleisö geneerisenä toimijana.....	71
7.4.1. <i>Te</i> puhuteltuna ja esimerkkihenkilönä	71
7.4.2. Pahankurinen <i>te</i>	75
8. Johtopäätöksiä	82
Aineisto	87
Lähteet.....	87

1. Johdanto

1. 1. Tutkimusongelma

- (1) Mukavaa, jos olisi gorilla. Tai ei tietenkään itse mieluummin olisi se gorilla, vaan semmoinen gorilla asuisi itsellä kotona – (K3, Gorilla: 197)

Markus Kajon pakinan alku kirjasta *Kettusen kolmas* osoittaa, että nollapersoonana tunnettu kieliopillinen ilmiö voi aiheuttaa monitulkintaisuutta. Ensimmäinen virkkeen ilmipanematon persoona voidaan tulkita omistuslauseen (esimerkiksi *minulla olisi gorilla*) tai predikaatiivilauseen (*minä olisin gorilla*) kautta. (ISK: 1295.) Ensimmäinen tulkinta lienee kontekstissa ennakoitavampi, ja pakinan toinen virke vahvistaakin sen. Samalla negaation kautta aukeaa kuitenkin humoristisesti myös toisen tulkinnan mahdollisuus: *tai en tietenkään itse mieluummin olisi se gorilla*.

Suomessa tavallinen ja kielioppikirjoissa yleisesti esitelty tapa ilmaista subjektin geneerisyys on nollapersoona eli yksikön kolmannessa persoonassa oleva muoto, josta puuttuu ilmipantu subjekti. Täten *Gorilla*-pakinan ensimmäisen virkkeen puuttuva persoona voidaan tulkita myös nollapersoonaksi muotohomonymian takia. On kuitenkin myös muita, toisinaan muodon kannalta nollapersoonaa vähemmän monitulkintaisia keinoja ilmaista, että tekijä voi olla kuka tahansa. Tällaisia ovat muun muassa yleensä spesifisti käytetyt persoonapronominit, joista osa on mahdollista ottaa myös geneeriseen käyttöön.

Vaikka nollapersoonalla ja muilla geneerisillä persoonailmauksilla on keskinäisiä rekisterieroja, ne voivat esiintyä varsin monenlaisissa teksteissä. Perehdyn tutkimuksessani yhteen rajattuun persoonailmausten esiintymiskontekstiin, kirjoittaja ja tv-toimittaja Markus Kajon pakinoihin, jotka antavat monipuolisen näkökulman suomen geneeristen persoonapronominien kirjoon usein tarinamaisen, humoristisen, näkökulmia vaihtelevan kerrontansa kautta. Monissa Kajon pakinoissa on tarkastelun kohteena yleisinhimillinen ilmiö, joka voi tapahtua kenelle tahansa tai joka on kaikille tuttu, ja tämä ilmenee myös pronominitasolla. Kun pakinan päähenkilö on jonkinlainen "jokamies" tai "kuka tahansa", tarkoitteeltaan liian spesifien pronominin käyttäminen saattaisi vähentää samaistettavuutta. Pakinoissa esiintyykin usein nollapersoona, joka jättää henkilön paikan täytettäväksi ja samaistettavaksi kaikille, mutta myös muita ratkaisuja,

kuten yksikön ja monikon ensimmäisen ja toisen persoonan yleistävää käyttöä sekä muun muassa geneeristen *henkilö-* ja *ihminen-*ilmausten käyttöä.

Gorilla-esimerkin osoittaman nollapersoonan monitulkintaisuuden lisäksi muotoon liittyy muitakin rakenteellisia rajoitteita, jotka tekevät ilmauksesta joissakin lauseyhteyksissä hankalan. Toisaalta muiden geneeristen ilmausten käytön syyt eivät liity vain nollapersoonan rakenteellisten rajoitteiden välttämiseen vaan muun muassa niiden retorisiin mahdollisuuksiin. Tutkimukseni ydinkysymyksenä onkin tarkastella sitä, millaisin erilaisin keinoin Kettus-pakinoissa ilmaistaan geneerinen tekijä. Tähän liittyvät kiinteästi kysymykset siitä, millä tavoin nuo geneeriset persoonailmaukset toimivat tekstissä suhteessa toisiinsa ja mikä tekee jostakin ilmauksesta tietyssä kontekstissa luontevamman kuin toisesta. Tutkin tekstikontekstissa nollapersoonaa, geneerisiä pronomineja ja yleistäviä substantiivi-ilmauksia, kuten sanoja *ihminen* ja *henkilö*. Työni tavoitteena on myös selvittää, millaisten kielioppi- ja merkitysvivahteiden kautta tutkmani geneeriset ilmaukset eroavat aineistossani toisistaan ja millaisia rakenteellisia ja retorisia ilmiöitä niihin nivoutuu. Lisäksi tavoitteenani on myös kartoittaa semanttisia ja rakenteellisia ehtoja erityisesti nollapersoonan ja geneerisen yksikön toisen persoonan variaatiolle kertomusskeeman tarkastelun kautta.

Persoonan geneerisyyttä on käsitelty kohtalaisen paljon fennistiikassa aiemminkin, mutta tutkimus on keskittynyt suurimmilta osin nollapersoonaan ja passiiviin. Myös pakinoita ja pakinakieltä on tutkittu laajasti, mutta ei Markus Kajon tekstien osalta. Oma tutkimukseni ei keskity Kajon teksteissä ensisijaisesti niiden pakinaulottuuteen, mutta sivuan kielellistä huumoria ja normipoikkeamia sikäli, kun ne kytkeytyvät geneerisyyteen. Tärkein aineistoni anti on se, että pystyn tarkastelemaan erilaisten geneeristen pronomien keskinäisiä suhteita saman tekstin sisäisessä maailmassa ja kytkemään sen laajempiin rakenteellisiin ilmiöihin, kuten kertomusskeemaan. Pakinakonteksti ja kielellinen huumori tuovat myös oman lisänsä persoonailmauksiin, ja sivuan tätä aspektia erityisesti tarkastellessani yleisön puhuttelua ja *te*-pronominin roolia geneerisenä toimijana.

Työni on siis kvalitatiivinen tutkimus yhden kirjoittajan tavoista käyttää geneerisiä persoonailmauksia, ja tavoitteenani on kuvata, miten ilmaukset toimivat nimenomaan Kettus-pakinoissa suhteessa toisiinsa. Pyrin tämän lisäksi nostamaan analyysieni kautta esiin myös geneerisyyteen liittyviä yleispäteviä ilmiöitä. Tavoitteenani ei ole kuitenkaan varsinaisesti pyrkiä tarkastelemaan sitä, kuinka yleisiä tutkmani ilmiöt

ovat. Arkikielessä niiden taajuus lienee toinen verrattuna Kajon poeettiseen kieleen, mutta toisaalta minkään esiin nostamani geneerisisen ilmiön käyttö ei rajaudu ainoastaan Kajon pakinaidialektiin. Siksi heijastankin Kajon sanavalintoja välillä muihin kieliesimerkkeihin – sekä tutkijoilta lainattuihin että omiin tilannekohtaisiin vertailuihini.

1.2 Sisällöstä

Aloitan työni esittelemällä aineistoni sekä pakinan tekstilajina. Pohjustan ensin tutkimustani määrittelemällä geneerisyyden, kertojan ja yleisön käsitettä sekä tutkimalla pakinoiden rakennetta. Tämä on tarpeen siksi, että palaan rakenteellisiin seikkoihin tutkiessani muun muassa geneeristen ilmausten variaatiota yhden pakinan sisällä.

Käsittelen analyysiluvuissani pääosin keinoja, joita Kajo käyttää tekstissä, kun tekijän paikalle voidaan samaistaa kuka tahansa. Siirryn tutkimaan nollapersoonan jälkeen geneeristä yksikön ensimmäistä ja toista persoonaa, sen jälkeen substantiivi-ilmauksia ja lopuksi monikon geneerisiä persoonapronomineja. Monikon geneerisiä persoonapronomineja tutkiessani perehdyn muun muassa siihen, missä määrin tekstin yleisö kuuluu viittauksen piiriin esimerkiksi *me*-pronominia käyttäessä ja millaisia erilaisia tarkoitteita esimerkiksi *te*-pronomini saattaa saada. Koska tutkimani ilmiöt linkittyvät toisiinsa osittain päällekkäisesti, toisenlainenkin rakenne olisi ollut mahdollinen. Samassa analysoidussa esimerkkipakinassa voi olla myös monen eri lukuun kuuluvan ilmiön aineksia, ja esimerkiksi persoonapronominien vaihtelun tarkastelu kertomusskeeman näkökulmasta yhdistää monen eri luvun esimerkkejä. Siksi viittaankin toisinaan toisissa luvuissa esiin nousseisiin esimerkkeihin ja havaintoihin sekä saatan tarkastella samaa esimerkkipakinaa useammasta eri näkökulmasta. Esittelen eri lukujen havaintoja kokoavasti loppuluvussa.

Vaikka kyseessä olevista ilmiöistä jotkin ovat marginaalisia Kajonkin pakina kielessä – eikä niitä ole esitelty tyypillisimpinä geneerisyyden kuvaajina niin sanotuissa koulukieliopissa – ne saattavat auttaa tekstin affektisen sävyn tai esimerkiksi näkökulman korostamisessa eri tavoin kuin yleisemmät muodot. Voisin toki lähteä liikkeelle myös siitä oletuksesta, että geneerisen muotojen variaatio olisi täysin sattumanvaraista, kirjailijan luovaa idiolektia, jota ei voi kahlita yleistyksiin eikä sääntöihin. Tässäkin tapauksessa kirjoittaja, joka käyttää useampaa kuin yhtä geneeristä persoonamuotoa, käyttänee niitä vähintäänkin välttääkseen esimerkiksi usein nollapersoonaan liittyvien

sitä-paikanpitäjien tautofoniaa tekstin sisällä, vaikka muut seikat eivät vaihtelua näkyvästi motivoisikaan ja muodot olisivat sinänsä korvattavissa toisilla. Luovassa tekstissä, jossa kieli-ilottelu on osa pakinan henkeä, ei kaikkien erilaisten kielimuotojen syitä voidaan purkaa aidosti osiin sortumatta ehkä subjektiivisiinkin tulkintoihin ja yksittäisten merkitysten liioitteluihin.

On kuitenkin myös rakenteellisia syitä siihen, miksi esimerkiksi nollapersoona ei käy luontevasti kaikkiin yhteyksiin. Nollapersoona toimii yleensä luontevasti subjektiasemassa, mutta sen käyttö muissa asemissa voi olla kömpelöä, mahdotonta tai ainakin muotohomonymiansa takia monitulkintaista, kuten esimerkki 1 osoittaa. Nostan tutkimuksessani esiin eniten subjektiasemassa olevia pronomineja, mutta pelkissä subjekteissa pitäytyminen olisi keinotekoisista sikäli kun esimerkiksi nollapersoona toimii hyvin myös esimerkiksi nesessiiviverbien kanssa ja kokijaobjektina (ISK: 1291–1294). Nollapersoonan kohdalla olen merkinnyt hakasulkeissa mahdollisen nollan silloin, kun se on subjektiasemassa tai genetiivi- tai partitiivimuotoisessa kokijaroolissa esimerkiksi nesessiivi- ja tunnekausatiiviverbien kohdalla. Nollamerkintöjeni tarkoitus ei ole ilmaista, että rakenteeseen pitäisi olettaa jokin siitä puuttuva kielellinen elementti, vaan hahmottaa, missä kohti nollapersoonamuotoa on käytetty.

Olen käyttänyt esimerkeissäni lihavoidintia, kursivointia ja alleviivausta nostamaan esiin huomionarvoisiksi kokemani persoonailmaukset ja toisinaan niiden mukaan taipuvat verbit ja niihin liittyvät muut ainekset, kuten possiivisuffiksit. Muutamassa Kettus-pakinassa on myös kirjoittajan käyttämä kursiivi, jonka mainitsen erikseen, mutta koska ne eivät liity persoonailmauksiin, sekaannuksen vaaraa ei ole. Joidenkin esimerkkien kohdalla nostan esiin kyseisten pakinoiden kertomusskeemaattisen rakenteen, jota tarkastelen ensin kokoavasti luvuissa 3.3. ja 5.3. ja sitten muissa luvuissa edellisten havaintojen pohjalta.

1.3. Aineisto

1.3.1. Kettus-pakinat teoksina

Käytän esimerkkiaineistonani pakinoitsija ja televisiojuontaja Markus Kajon neljää pakinakokoelmaa: *Kettusen kirja* (1989), *Kettusen toinen tuleminen* (1991), *Kettusen kolmas* (1995) ja *Kettusen kannettava* (2008). Olen valinnut Kajon pakinat esimerkkiaineistoni

neistokseni, koska monet niistä sivuavat arkipäiväisiä ilmiöitä, joiden yleisinhimillistä samaistettavuutta myös pronomimirakenteiden tai esimerkiksi nollapersoonan käyttö tukee. Geneeristen pronominiinien ja muiden ilmausten tutkimisen kannalta Kajon pakinat ovat kiinnostavaa aineistoa myös siksi, että niissä – kuten kielellä leikittelevissä pakinoissa usein – kielellisten normipoikkeamien voi sanoa olevan ennemminkin normi kuin poikkeus (Manninen 1987: 25).

Markus Kajon pakinat ovat lähes aina alle sivun mittaisia tekstejä, jotka käsittelevät usein jokapäiväisiä, arkisia ilmiöitä humoristisen liioittelevasta tai vieraannutetusta perspektiivistä. Tekstien viehätys perustune osittain siihen, että niissä nimitään arkisia tilanteita, jotka ovat useimmille tuttuja mutta joita ei välttämättä ole tullut koskaan sanallistaneeksi mielessään. Arki-ilmiöpakinoiden lisäksi kirjoista löytyy muun muassa pakinoita, joissa yhdestä "mitä jos" -ajatuksesta lähtee liikkeelle absurdeihin mittoihin vyöryvä skenaario.

Ensimmäinen pakinakokoelma, *Kettusen kirja*, on julkaistu vuonna 1989, mutta Kajo on esittänyt pakinoitaan aiemminkin radio-ohjelmassa nimeltään *Kettunen*. Osa kirjojen pakinoista on esitetty 1990-luvulla myös televisiossa (Tampereen kirjasto). Pakinoiden kieltä tutkittaessa ei sovi unohtaa niiden taustaa audiovisuaalisissa viestimissä. Esimerkiksi suora yleisön – lukijakunnan tai kotikatsomon representaation – puhuttelu, jota käsitelen luvussa 7.4.1., on luultavasti vähemmän kohosteinen ratkaisu tästä näkökulmasta verrattuna siihen, että pakinat olisi kirjoitettu alun perin vain kirjasta luettaviksi.

1.3.2. Aineiston rajaus

Kajon ensimmäinen teos, *Kettusen kirja*, koostuu pelkästään 190 yleensä alle sivun mittaisesta pakinasta, kun taas toisessa ja kolmannessa kokoelmassa lyhyet pakinat vuorottelevat yleensä noin 3–4 sivun mittaisten parodisten satujen kanssa. Toisessa kirjassa pakinoita on 75, kolmannessa 123 kappaletta. Neljännessä teoksessa, *Kettusen kannettavassa*, on jälleen pelkästään lyhyitä pakinoita, yhteensä 174 kappaletta. Ensimmäisen ja toisen kirjan lyhyet pakinat ovat nimettömiä, joten viittaaan niihin pelkästään sivunumeron mukaan. Kolmannen ja neljännen kirjan pakinoihin viittaa myös niiden otsikon mukaan.

Kajon lyhyiden pakinoiden maailma liittyy yleensä näennäisen tiiviisti reaalityodellisuuteen, mutta toisinaan niissä on mukana myös subjektiivinen näkökulma ja

mahdollisuus mielikuvituksellisiin mittasuhteisiin vyöryvään ajatuksenlento. Pakinat voisi jaotella karkeasti muutamaan tyyppiin: yleisesti tunnettujen arki-ilmiöiden kuvauksiin, skenaarioihin, ihmetelmiin sekä absurdeihin pakinoihin. Tarkoitan ihmetelmillä pakinoita, joissa hämmästellään jotakin ilmiötä. Sama pakina voi toki sekä kuvata arki-ilmiötä että hämmästellä sitä vieraannutetusta näkökulmasta. Tämän lisäksi Kajon pidemmät sadut, joita voi myös pitää tyyllilajiltaan pakinoina, muodostavat oman ryhmänsä.

Vaikka geneeriset persoonailmaukset vaihtelevat Kajon pakinoiden luonteen takia niissä luontevasti ja moniulotteisesti, kaikissa pakinoissa niitä ei suinkaan ole eikä kaikkia ole luontevaa ottaa mukaan aineistoksi. Tämän takia olen rajannut varsinaisen aineistoni käsittämään vain ne pakinat, joissa on kyseisenlaisia ilmauksia.

Satuparodiapakinat poikkeavat muista pakinoista sekä pituutensa että rakenteensa vuoksi. Lyhyissä pakinoissa on usein geneerinen päähenkilö, päähenkilönä on minäkertoja tai pakina saattaa kuvata staattisesti jotakin ilmiötä ilman ketään mainittua henkilöä. Sen sijaan satuparodioissa on tyyppillisen satukaavan mukaan yleensä vähintään yksi nimeltä mainittu päähenkilö, jonka elämästä kerrotaan yksikön kolmannessa persoonassa ulkopuolisen ja ikään kuin kaikkietävän kertojan näkökulman kautta. Koska ne voi tulkita rakenteensa vuoksi omaksi alalajikseen Kajon pakinoiden joukossa eikä niissä esiinny samalla tavoin geneerisiä henkilöitä, olen jättänyt ne tutkimukseni ulkopuolelle.

Pyrin lähestymään pakinoita geneeristen persoonailmausten näkökulmasta pohjaten analyysini tutkimistani ilmiöistä kirjoitettuun teoriaan. Samalla tavoitteenani on kuitenkin myös analyysi päinvastaiseen suuntaan: haluan tehdä yleistäviä, teoreettisia havaintoja geneerisistä ilmauksista pakinojen persoonailmausten kautta, jotka ovat toisinaan erikoislaatuisia, vaihtelevia ja jopa tietoisesti kielellä leikitteleviä. Olen pitänyt ensimmäisellä lukukerralla potentiaalisena aineistona kaikkia Kajon lyhyitä pakinoita, joissa esiintyy yksikin geneerinen persoonailmaus. Kuitenkin tarkan lukumäärällisen aineistorajauksen tekeminen ongelmallista, koska esimerkiksi pakinoita, joissa on nol-lapersoona, on paljon enemmän kuin on mielekästä nostaa kvalitatiivisen tutkimuksen kannalta esiin. Olen pyrkinyt siihen, että esittelen kunkin luvun kohdalla niin monta pakinaa kuin on tarpeen, jotta Kajon kielenkäyttötavat ja geneeristen pronominiin ominaislaatu valottuvat mahdollisimman monipuolisesti. Näin ollen olen jättänyt myös

mainitsematta sellaisia esimerkkejä, jotka tuovat esiin ainoastaan jo aiemmin esiin nostetun ilmiön.

Omassa työssäni en pidä olennaisimpana sen tutkimista, ovatko Kajon geneeriset ilmaukset sinänsä epätavallisia verrattuna muuhun kieleen. Vaikka kyse onkin kirjailijan omasta idiolektista, kaikki ilmiöt on mahdollista löytää myös muualta. Pakinoitsijan ja kielellä leikittelijän tausta on kuitenkin otettava huomioon tutkimuksessa sikäli, että erikoiset sana- ja rakennevalinnat – kuten esimerkiksi koomisen muodollisen *henkilö*-sanan käyttö, johon perehdyn luvussa 6.3. – ovat mitä todennäköisimmin tarkoituksellisia, eikä Kajon ilmausten merkityksiä voi purkaa osiinsa ottamatta huomioon tätä aspektia.

1.3.3. Pakinat tekstilajina

Suomen kielen saralta löytyy kohtuullisen paljon aiempia tutkimuksia pakinoitsijoiden kielenkäyttötavoista, muun muassa Bisquitin ja Ollin teksteistä. Mikä pätee yhteen, ei kuitenkaan päde kaikkiin: huumorin ja iskevyyden keinojen kirjo eri pakinoitsijoiden idiolekteissa on loppujen lopuksi sangen moninainen.

Kirsti Manninen kuvaa teoksessaan *Ollista Bisquitiin – Ylioppilaslehden pakinat 1913–1968* pakinoiden luokittelun vaikeutta: nimitys kattaa varsinaisen kirjon erilaisia tekstejä, joille tuntuu olevan yhteistä ainoastaan lyhyys, humoristisuus ja iskevyyt. Pakinaa onkin ollut vaikea sijoittaa yksiselitteisesti perinteisen kirjallisuustieteen tekstiluokituksen kategorioihin. Pakinan määrittelyssä ulkoisia ominaisuuksia tärkeämpiä kriteerejä ovat muun muassa pakinoitsijan käyttämät keinot ja kirjoittajan asenne: pyrkimys journalistiseen tehoon, ajankohtaisuuteen, lukijan huvittamiseen ja viime kädessä lukijan maailmankuvan ja mielipiteiden muokkaamiseen. (Manninen 1987: 20–21.) Pakinoiden tyyliä muiden tekstien ohella tutkinut Pauli Saukkonen nostaa asenneperspektiivin yhdeksi merkittävimmistä pakinatyylin tekijöistä: pakinan perspektiiville on tyypillistä subjektiivisesti ja humoristisesti väritynyt asenne tekstin kuvaamaan tarkoitteeseen. Esimerkiksi emotionaalisten adjektiivien käyttäminen on tavallista. (Saukkonen 1984: 67.) Asenneperspektiivin myötä pakinan kertojanääni voikin olla vahvassa roolissa, kuten toisinaan myös Kajon teksteissä.

Manninen on soveltanut tutkimiansa Ylioppilaslehden pakinoiden analyysiin Saukkosen kontekstimallia (Saukkonen 1984: 161), jonka mukaan hän määrittää

pakinan sidoksisuuden viestintätilanteeseen erittelemällä sen eri osatekijöiden merkityksiä. Tärkeä seikka nimenomaan pakinoita tulkittaessa on intentio-funktio-suhde: lukija lukee pakinoita yleensä huvittuakseen, mutta kirjoittajan kannalta on olennaista myös se, mille hän saa lukijan nauramaan. Tähän liittyy myös pakinoitsijan perspektiivi todellisuuteen: huumori perustuu pohjimmiltaan varsin usein tarkoitodellisuuden ja pakinatodellisuuden ristiriitaan, joka kasvaa näennäisestä harmoniasta ja kohteen uskollisesta jäljittelystä kaiken ylösalaisin kääntävään, normeja ja odotuksia vastaamattomaan mullistukseen. (Manninen 1987: 21–24.) Kettus-pakinoissa sisäistekijän, kertojan sekä tarkoitodellisuuden välisen suhteen rakennuskeinoja ovat muun muassa persoonamuotojen, puhuttelun ja ryhmittelyn käyttö. Palaan havaintoihin näistä kautta työni ja erityisesti luvussa 7, jossa käsittelen kategorisointia.

Yksi pakinoiden tyypillisimmistä tehokeinoista on normipoikkeama eli devianssi. Siinä missä esimerkiksi runoilija tai kirjailija pyrkii usein välttämään vanhoja kaavoja, on Mannisen mukaan pakinoitsijalle tyypillistä nimenomaan vanhojen kaavojen murtava ja parodisoiva hyödyntäminen. Tämä näkyy myös konkreettisesti siinä, että pakinoissa voi olla jopa tilastollisesti enemmän norminmukaisia kuin normista poikkeavia piirteitä, jotta nämä poikkeukset erottuisivat. (Manninen 1987: 25–28.) Myös Saukkonen nostaa esiin sen, että vaikka pakinat ovat muodollisesti sidosteisia tekstejä, niiden koominen teho perustuu usein tekstuaaliseen yllätyksellisyyteen: semanttiseen hyppäyksellisyyteen, kontrasteihin ja tyylien tahalliseen sekoittamiseen (Saukkonen 1984: 69).

Kirsti Manninen jakaa pakinoiden tyypilliset normipoikkeamat löyhästi temaattisiin, semanttisiin ja sanastollis-kieliopillisiin normipoikkeamiin (1987: 28–30). Kajon pakinoista löytyy kaikkiin kolmeen kategoriaan sopivia normipoikkeamia. Temaattiset normipoikkeamat rikkovat niitä yhdistelysääntöjä, joilla tekstejä yleensä rakennetaan loogisiksi kokonaisuuksiksi. Esimerkki tästä on pakina *Vasta sitten* (esimerkki 2), jossa pakinan varsinainen, temaattisesti assosiatiivisesti etenevä sisältö rakentuukin odotuksenvastaisesti sulkujen sisään siinä missä sulkujen ulkopuolella oleva pakina jää yhden virkkeen mittaiseksi. Semanttisia poikkeamia ovat muun muassa kielellisiin ilmauksiin liittyvät yllättävät loogiset käännökset, eräänlaiset skemaattiset odotuksenvastaisuudet (esimerkit 3 ja 4), kuten myös operointi tahallisen ontuvilla kielikuville tai huvittavilla sivumerkityksillä. Sanastollis-kieliopilliset poikkeamat näkyvät Kettus-pakinoissa usein tyylilajista poikkeavissa sanavalinnoissa, uudissanoissa (esi-

merkin 5 *Homo depressientis Fennica* ja esimerkin 2 verbi *uudelleenmullahtaa*) ja sana-järjestyksessä (esimerkki 6). Monet näistä omalaatuisista keinoista toistuvat sen verran usein, että niitä voi nimittää Kettus-pakinoiden kielelle tyypillisiksi ”kajoismeiksi”.

- (2) Kun silmiä hieroo, kun luomet ovat kiinni, näkyy valoa. (Täytyy vain varoa, ettei hiero liikaa, ettei silmämuna mullahda kuopalle, kuten eräällä työtoverillani. Silmämuna uudelleenmullahti sittemmin kasvoja pestessä itsestään takaisin. Kuulin tapauksesta vesisateisessa Pariisissa pienessä ullakkohuoneessa työtoverilta, jolle se tapahtui. – Naiset sanovat tämän mullahdustarinan kuullessaan aina ”hyi” tai ”kauheeta”. Ja kun kerron appiukostani, joka nuolaisi sen tarkemmin katsomatta viilipurkin kannesta viilit, ja kieli menikin vihreäksi kun viilipurkin kansi oli vihreänä homeesta, niin silloinkin naiset sanovat aina ”hyi” tai ”kauheeta”. Mitä tästä opimme: Jos yrität iskeä naisen ja olet nähnyt pulun pakaspäivänä nokkimassa oksennusta, kannattaa ehkä puhua aluksi vaikka taiteesta ja palata puluun vasta pääruoan kanssa.) (Vasta sitten, K3: 54.)
- (3) Aikuisillakin on mielenkiintoisia piirteitä, päinvastoin kuin lapsilla, joilla niitä on enemmän. Yksi aikuisten piirre kohdistuu kävelyyn. (K1: 118)
- (4) Hajuaisti on useimmilla aina läsnä, paitsi nuhassa, päinvastoin kuin näköaisti, joka on useimmilla läsnä aina paitsi pimeässä. (K2: 102.)
- (5) Esihistoriallisen ajan suomalaisilla (*Homo depressientis Fennica*) on varmaan ollut joskus kivaakin. (K1: 47.)
- (6) Täysin sattumanvaraisia asioita tietää ihminen. (Sattumanvaraisia tietää, K3: 28)

Esimerkit 2–6 ovat kaikki pakinan alkuja. Vaikka normipoikkeamat saattavat esiintyä missä tahansa pakinan kohdassa, alun normipoikkeamat ovat yleisiä ja toimivat usein eräänlaisena tilannesignaalina, joka virittää lukijan pakinan tekstilajin aaltopituudelle (Manninen 1987: 30).

Jotta pakinakirjoittaja voi venyttää kielen rajoja luovasti ja koomisesti, hänen täytyy tuntea ne. Siksi kielellisesti ilottelevaan pakinatekstiin tutustuminen saattaa tehdä lukijan entistä tietoisemmaksi kielen konventioista, joita hän ei ole ehkä aiemmin huomannutkaan. Esimerkiksi pakinoitsija Ollilla on tekstejä, joissa jonkin kielen merkillisen piirteen tai käyttötavan – esimerkiksi byrokratiakielen – kustannuksella pilailtaan eksplisiittisesti. Pakinoitsija voi myös leikitellä lukijan kielentajulla ja laajentaa ilmaus-

ten käyttöalaa tai käyttää niitä odotuksenvastaisesti. Kiinnostavaa on myös se, että Ollilla, Kajolla ja monilla muilla pakinoitsijoilla on myös pakinoita, jotka eivät vain tyydy leikittelemään kielellä muun sisällön ohessa vaan saattavat nostaa jonkin kielenpiirteen kummastelun yksittäisen pakinan aiheeksi. Tiettyä itsetietoisuutta kielestä ja metakielellistä leikittelyä voidaan siis pitää tyypillisinä pakinamaisina piirteinä. Genrejä, tyylejä ja normatiivisuuden rikkomista tutkittaessa lienee tarpeen kysyä, missä määrin tutkija saa käyttää kielentajuaan ja kuinka merkittäviä yleistyksiä tai päätelmiä hän saa tehdä omin päin. Esimerkiksi idiomien kohdalla "virallinen totuus" on usein helppo tarkistaa idiomisanakirjoista, mutta tyylliseikat lienevät osin subjektiivisia ja oma idiolekti vaikuttaa niihin. (Vuoriniemi 1973: 46–54.)

Huumoritutkimuksen inkongruenssiteorian mukaan komiikka syntyy näennäisesti toisiinsa sopimattomien aineiden yhdistämisestä ja yhdistelmän yllättävyydestä (esim. Raskin 1985: 31–34). Kajon huumori perustuu monin paikoin kielen eri genrejen ja rekisterien yhdistämiselle "sopimattomalla" tavalla. Akateeminen korrektius, tieteellisen tarkat määritelmät ja ylätyyli yhdistyvät deskriptiivisiin ja murteellisiin sanoihin ja puhekielisyyteen sekä kontekstin että lauseen tasolla. Koska olen rajannut näkökulmani geneerisyyteen enkä esimerkiksi lauserakenteisiin, omalla tutkimusalueellani kielen ja tekstin konventioiden rikkomisen on implisiittisempää. Pakinan tyyllilaji kuitenkin vaikuttaa taustalla, ja siksi koenkin tarpeelliseksi nostaa normipoikkeamat esille ilmiönä. Palaan Kajon pakinoiden normipoikkeamiin muun muassa luvuissa 6.3. ja 7.4.2., koska normien rikkomisen on näkökulman lisäksi yksi merkittävimmistä keinoista luoda kieleen komiikkaa.

2. Geneeriset persoonailmaukset ilmiönä

2.1. Mitä on geneerisyys?

Kun toiminta tai tila halutaan esittää yksilön sijaan koko luokkaa koskevana, voidaan luokan edustajana käyttää yksiköllistä tai monikollista geneeristä NP:tä. Maria Vilkuna mainitsee geneerisestä lauseesta esimerkit *Kenguru on pussieläin* ja *Ihminen tarvitsee rakkautta*. Geneerisiä nollalauseita ja muita lauseita, joissa on geneerinen persoonailmaus, voi pitää yhtenä geneeristen lauseiden alatyypinä. (Vilkuna 2000: 141.) Geneerisyys liittyy varsin usein preesensiin, joka on aikamuodoista tunnusmerkittävin ja vä-

häräjoituksisin. Iso suomen kielioppi mainitsee geneeriset lauseet preesensin käyttötapojen yhteydessä. Esimerkkien mukaan lauseet voivat olla yleispäteviä (*Kaksi plus kaksi on neljä*) tai habituaalisia (*Iltaisin katson tv:tä ja luen vähän*). (ISK: 1455.) Aineistossani on kuitenkin muutamia esimerkkejä, joissa geneerinen muoto yhdistyy imperfektiin, ja käsittelen kahta niistä luvussa 4.4.

Koska rajaan tutkimusalueeni vain persoonailmauksiin¹, joiden tilalla voitaisiin käyttää parafrasia ”kuka tahansa”, en perehdy tässä *Kenguru on pussieläin* -tyyppiseen geneerisyyteen. Siksi suurin osa tutkimuskohteistani on geneerisiä persoonapronomineja. Vilkunän jälkimmäisen esimerkin geneerinen substantiivi *ihminen* liikkuu kuitenkin substantiivien ja geneeristen persoonapronominien rajapinnalla: myös sen avulla voi kuvata yleistävästi ihmisten toimintaa niin. Sivuan geneerisiä, henkilötarkeitteisia substantiivi-ilmauksia luvuissa 6 ja 7. Muissa luvuissa keskityn enimmäkseen nollapersoonaan ja pronomini-ilmauksiin, kuten yksikön yleistävään toiseen persoonaan.

Tyypillisiä geneerisyyden keinoja suomessa ovat passiivi sekä nollapersoonaa. Nämä muodot voidaan hahmottaa tietyissä tapauksissa toistensa yksikölliseksi ja monikolliseksi vastinpariksi: *Jos on väsynyt, voi mennä nukkumaan. / Jos ollaan väsyneitä, voidaan mennä nukkumaan*. Kumpikin näistä muodoista heijastelee suomen kielen kiteytyntä koodia, jolle eksplisiittisten henkilöviittausten puuttuminen ja subjektittomuus on tavallista (Laitinen 1995a: 338). Passiivi implikoi kuitenkin ensisijaisesti monikollista subjektia, ja nollapersoonaan verrattuna passiivin avulla voi kuvata helpommin aikapaikkaisia tapahtumia tai prosesseja. Sekä passiivi että nollapersoonaa voivat ilmaista yleistyksen, mutta siinä missä passiivi esittää asian sellaisena kuin se yleensä tapahtuu, nollapersoonaa esittää sen ketä tahansa koskevana ehtona. (ISK: 1297–1298.)

Olen päättänyt rajata passiivin ulos tutkimuksestani, koska vaikka sen avulla voi kuvata tapahtumia yleistävästi, Kettus-pakinoissa on tällaista käyttöä varsin vähän. Sen sijaan passiivi (tai passiivimuotoinen E-infinitiivi) toimii toisinaan komiikan keinona tuottamassa intentionaalisuutta tilanteeseen, jota ei normaalisti esitetä intentionaalisena. Olen alleviivannut passiivimaiset rakenteet ja lihavoinut nollapersoonan:

¹ Sana *persoonaa* lienee geneerisiä ilmauksia käsiteltäessä abstraktiudensa takia sopivampi kuin esimerkiksi *henkilö*, joka on taas vakiintunut byrokraattiseen käyttöön (esim. Laitinen 1995a: 352–353).

- (7) 1. Kustannustehokkuuden nimissä säästetään usein liian väärissä paikoissa. 2. Ihmistä rakennettaessa lihan säästäminen esimerkiksi sääriluun etuosassa on kiusallista, koska tämän kohdan [0] **teloo** mm. sängyn reunaan naurettavan helposti, ja johtuen luukalvon kipuherkkyydestä myös piinallisen kipeästi. 3. Sitten taas monilla ns. kaksoisleuan liha on täysin turha ele suunnittelun taholta. 4. Tähän toivoisin muutosta, täysin järkeenkäyvästä syistä. 5. Nimim. ”Rautasänky”. (Säästökiro, K4: 56.)

Säästökiro-pakinassa ”ihmisen rakentaminen” näyttäytyy eräänlaisena passiivimuotoisen tekijän prosessina, mutta tekijä ei ole kuitenkaan välttämättä ”kuka tahansa”. Sen sijaan toisen virkkeen nollapersoonana voi olla kertojan lisäksi ”kuka tahansa, joka joutuu kyseiseen tilanteeseen”. Pälli (2003: 112–113) pitää passiivia retorisenä keinona häivyttää tekijä tai tekijäjoukko indefiniittiseksi, ja joissakin tapauksissa on epäselvää, kuuluuko puhuja tähän joukkoon (*meidän työpaikalle halutaan kahviautomaatti*). Monissa passiiviesimerkeissä passiivin voi sanoa olevan epämääräinen: sen avulla toimija voidaan häivyttää tai jättää tarkoituksella avoimeksi, samaistuttavaksi, ja toiminta voidaan kuvata vääjäämättömänä, homogeenisen kollektiivisena tai pakollisena.

Nollapersoonan, passiivin ja *ihminen*-tyyppisten substantiivi-ilmausten lisäksi myös osa suomen persoonapronomineista voidaan ottaa generiseen käyttöön. Erittelen niiden ominaispiirteitä yleisesti myöhemmissä luvuissa. Ensin on kuitenkin tärkeää tehdä rajanveto epämääräisten ja geneeristen persoonailmausten välille, koska referentin epämääräisyys ei tee siitä vielä geneeristä.

2.2. Persoonapronominien käyttötavat

Tyypillisimmillään persoonapronominit, erityisesti ensimmäinen ja toinen persoona, ovat spesifejä, referentiaalisia ja deiktisiä eli ne viittaavat entiteettiin, joka selviää teksti- tai vuorovaikutuskontekstista (esimerkiksi pronomini *sinä* viittaa keskustelukumppaniin). Pronominien ei-deiktinen käyttö on mahdollista suomen ja englannin kaltaisissa kielissä, joissa on suljettu pronominijärjestelmä² (Kitagawa & Lehrer 1990: 753). Im-

² Geneeriset pronominit eivät ole samalla tavoin mahdollisia avoimen pronominijärjestelmän kielissä, esimerkiksi japanissa ja koreassa, joissa persoonan ja lukumäärän ilmaisemiselle on useita keinoja. Nämä ilmaukset valitaan keskustelutilanteessa muun muassa sosiaalisen läheisyyden ja kunnioituksen mukaan. Tällaisissa kielissä ei ole yhtä ainoaa *sinä*-pronominin tyyppistä ilmausta, joten toisen persoonan pronominin abstrahoiminen keskustelutilanteen ulkopuolelle generiseksi ei ole samalla tavalla mahdollista kuin suljetun pronominijärjestelmän kielissä. (Kitagawa & Lehrer 1990: 752–757.) Vaikka esimerkeissäni voidaan verrata geneeristä yksikön toista persoona teitittelyyn, näiden muotojen ero on

personaalisessa käytössä niiden referentti on ”joku”, kaikki” tai ”kuka tahansa”. Ainoastaan impersonaalista käyttötapaa voidaan pitää geneerisenä. Kitagawan ja Lehrerin mukaan englannin kielessä pronomineja *I*, *you* ja *we* tai muodollisempaa varianttia *one* voidaan käyttää impersonaalisesti, mutta sen sijaan pronomini *they* sulkee pois puhujan ja kuulijan, joten sitä ei voida käyttää viittaamassa ”keneen tahansa”. Impersonaalista käyttötapaa ei pidä sekoittaa pronominin kolmanteen eli epämääräiseen käyttötapaan. Tällöin pronominin referenttiä ei identifioida kontekstissa, mutta referentti ei kuitenkaan voi olla ”kuka tahansa”. (Mts. 739–746.)

Raja impersonaalisen ja epämääräisen käyttötavan välillä ei ole aina selkeä. Esimerkiksi Kitagawan ja Lehrerin mukaan *you*-pronominin impersonaalinen ja epämääräinen käyttö muistuttavat toisiaan, koska kummassakin puhuja olettaa puhuteltavan kuuluvan referenttiryhmään, oli sitten kyse kaikista ihmisistä (epäspesifi käyttö) tai esimerkiksi yhden maan kansalaisista, ”teistä” (spesifi mutta epämääräinen käyttö). Kitagawa ja Lehrer kuitenkin erottelevat nämä kaksi käyttötapaa toisistaan. Jos kyseessä on ensin tarkoitteeltaan epämääräinen pronomini, sen tarkoitetta voi tarkentaa tai siitä voi sulkea yksilöitä pois, kuten esimerkki osoittaa: *You're – I don't mean you personally – you're going to destroy us all in a nuclear war*. Kyseisessä virkkeessä eurooppalainen nainen puhuttelee amerikkalaista, ja kontekstista voi ymmärtää *you*-pronominin viittaavaan koko amerikkalaisjoukkoon, ei varsinaisesti puhuteltuun. (Kitagawa & Lehrer 1990: 743.) Sen sijaan olisi kummallista sanoa: *Jos menet sateella ulos – en tarkoita sinua henkilökohtaisesti –, voit kastua*. Virkkeessä geneerinen toinen persoona kattaa kaikki eikä sen referenttijoukkoa voi tarkentaa samalla tavoin kuin spesifin tai epämääräisen pronominin kohdalla. Sama pätee esimerkiksi geneeriseen monikon ensimmäiseen persoonaan (ks. luku 7). Toisinaan tuntomerkinä pronominin geneerisyydelle voidaan käyttää myös sitä, että lause olisi mahdollista muuttaa merkityksensä puolesta esimerkiksi nollapersoonamuotoon tai pronominin referenttijoukosta ei voida rajata tekstuaalisesti ketään pois. Tästä syystä vertailen toisinaan muita geneerisiä persoonailmauksia nollapersoonaan, kun syvennyn yksittäisen tekstiesimerkin geneerisyyden muotoihin.

Toisin kuin *we*-pronomini, Kitagawan ja Lehrerin mukaan monikon kolmas pronomini ei voi olla koskaan geneerinen, koska se sulkee tarkoitejoukostaan pois puhujan ja vastaanottajan. *They*-pronominia voidaan käyttää englannissa semanttisesti

lähinnä retorinen eikä liity samalla tavalla deiktisiin kunnioituseroihin niin kuin se saattaisi avointen pronominijärjestelmien kielissä liittyä (ks. lisää teittelystä luvusta 7.4.).

tyhjänä elementtinä, ikään kuin epämuodollisen kielen passiivina, mutta se on enemmän epämääräinen kuin impersonaalinen. Kitagawan ja Lehrerin esimerkin *They don't allow dogs on the beach* tyyppiset ilmaukset eivät ole suomessa yleisiä, toisin kuin merkitykseltään vastaavahko passiivi. (Kitagawa & Lehrer 1990: 746–747.) Kettuspakinoiden joukosta löytyy kuitenkin esimerkkejä monikon kolmannen persoonan vastaavanlaisesta käytöstä:

- (8) Puhuvat joskus vanhuksista, että ”se on pirteä”. Minkä takia jonkun pitäisi olla satavuotiaana pirteä? – – (K2: 52.)

Tässä tapauksessa puhuja ei ole kukaan tietty puhuja vaan eräänlainen kasvoton ihmisjoukko, mutta kyse on epämääräisestä, ei geneerisestä pronominiasta, koska puhuja ei lue itseään tai vastaanottajaa tarkoitejoukkoon (Kitagawa & Lehrer 1990: 745–746). Pakina jatkuukin eräänlaisena antiteesinä ensimmäiselle virkkeelle. Tämä esimerkki rinnastuu kiinnostavasti Laura Niemisen pro gradu -työn aineistosta esiin nousseeseen havaintoon siitä, että esimerkiksi koululaiset saattavat käyttää aineissaan epämääräistä *ne*-joukkoa uhkaavana ja pahantahtoisena kollektiivina (Nieminen 2001: 71–72).

Kuten voi havaita, monikon kolmas persoona on helppo rinnastaa merkityksellisesti passiiviin: esimerkin 8 ensimmäisen virkkeen voisi muuttaa muotoon *Vanhuksista joskus puhutaan, että ”se on pirteä”*. Tästä syystä passiivi on ongelmallinen geneerisyyttä määriteltäessä. Se häivyttää persoonan, mutta häivyttynyt persoona voi olla geneerisen persoonan lisäksi moni muukin. Esimerkissä 8 monikon kolmannen persoonan käyttäminen tuo kuitenkin passiiviin verrattuna retorista voimaa, koska pakina jatkuu siten, että minäkertoja kritisoi vanhuksiin liittyviä käytäntöjä ja pirteyden vaatimusta. Kolmannen persoonan käyttö tuo suuremman vastakkainasettelun pakinan ”minän” ja ”niiden” tai ”heidän” välille.

2.3. Geneerisen persoonan roolit

Yksiköllisten pronominiinien jako puhujaan, puhuteltavaan ja kolmanteen persoonaan vaikuttaa olevan varsin universaali ilmiö, vaikka teoriassa muunkinlaiset jaottelut olisivat mahdollisia. Lea Laitinen käsittelee artikkelissaan *Persoonat ja subjektit* suomen persoonapronominiinien kolmijakoa Emile Benvenisten mukaan. Benveniste on analysoinut enonsiaation eli ilmaisemisen aktin subjektin ja lausuman subjektin välistä suhdetta.

Benvenisten mukaan on olemassa kaksi erillistä subjektia, jotka ovat kuitenkin ymmärrettävissä vain suhteessa toisiinsa. Molemmat ovat läsnä kaikissa diskursiivisissa tapahtumissa, ja toinen niistä on enonsiaation eli ilmaisutapahtuman subjekti, toinen taas kielellinen olio eli lausuman subjekti. Ensimmäinen subjekti voi olla esimerkiksi puhuja tai kirjoittaja. Toinen subjekti, esimerkiksi kertomuksen henkilö, rakentuu diskurssissa, kun enonsiaation subjekti samaistuu siihen. (Benveniste 1971: 195–230; Laitinen 1995b: 43–47.)

Persoonapronomineja voi pitää shiftereinä eli kielellisinä merkkeinä, joissa kielen abstrakti rakenne ja diskurssi yhtyvät. Shiftereiden koodimerkitystä ei voi ilmaista irrallaan niiden kommunikaatiotilanteesta. (Esim. Jakobson 1971: 131–133.) Tällaisia kielisysteemin ja kielenkäytön leikkauskohtia ovat muun muassa persoonapronominit, tempukset, modukset ja evidentialit. Sekä Jakobson että Benveniste (1971: 197–199; 221–222) erottavat kolmannen persoonan muista: ensimmäisen ja toisen persoonan tavoin se ei kuulu shiftereihin, ja Benveniste jopa nimittää sitä epäpersoonaksi, koska sillä ei ole asemaa diskurssissa samalla tavoin kuin ensimmäisellä ja toisella persoonalla. 1. ja 2. persoona kieliopillistavat puhetapahtuman osallistujia, mutta kolmannella on niihin nähden syntaktinen oppositioasema. Benvenisten mukaan tämä näkyy myös monissa kielissä esimerkiksi kolmannen persoonan verbintaivutuksen puutteena. *Minä*-pronomini on Benvenisten mukaan ensisijainen subjektuuden paikka, mutta se saa subjektuutensa vain saman paradigman vastaavan *sinä*-pronominin kautta; samoin puhutellun mielessä *sinä* vaihtuu *minäksi*. (Benveniste 1971: 195–230.)

Vaikka spesifi *sinä* viittaa puhetilanteessa vastaanottajaan, *minä* taas puhujaan, geneerisinä nämä muodot tarjoavat sosiaalisessa kommunikaatiokontekstissa paikan, johon sekä vastaanottaja että muotoa käyttävä puhuja voivat samaistaa itsensä, oli sitten kyse *minusta* tai *sinusta*. Kun persoonailmausten parafrasina on ”kuka tahansa”, se tarkoittaa käytännössä sitä, että esimerkiksi puheaktitilanteessa ilmauksen geneerisyys ulottuu sekä puhujaan että vastaanottajaan. Täten geneerisiin pronomineihin liittyvä subjektuus on auki kaikille varsinaisesta pronominista riippumatta, koska käytetty persoonamuoto ei viittaa suoraan puhujaan tai vastaanottajaan vaan eräänlaiseen abstrahoidun puheaktitilanteen geneeriseen referenttiin. Olen pyrkinyt nostamaan esiin sellaisia pakinoita, joissa geneerinen referentti toimii pakinan eräänlaisena päähenkilönä, yleensä subjektiasemassa olevana tekijänä, mutta samaan aikaan pakinoissa voi olla minäkertoja, joka tuo oman asenneperspektiivinsä selvästi esiin. Siksi Kajon pakinoissa

onkin subjektin ja geneerisen päähenkilön kannalta kiinnostava ristivalotus: geneerinen päähenkilö on joissakin tapauksissa tavallaan tekstuaalinen yksilö, mutta myös kertoja ja yleisö kuuluvat geneerisyyden referentteihin.

Kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulmasta on kiinnostavaa, millä keinoin ja valinnoilla havainnoitava tilanne rakennetaan ja mistä näkökulmasta. Geneeristen persoonailmausten tutkimuksen voikin heijastaa vasten Langackerin subjektiivisuuskäsitystä: kun toimintaa kuvataan geneerisen henkilön kautta, myös puhuja, tilanteen käsitteistäjä, on näyttämöllä, mutta implisiittisenä. Jos puhuja nostaisi näkyville myös ensimmäisen persoonan viittauksen, hän objektivoisi itsensä näyttämölle myös eksplisiittisesti. Geneeristä toimijaa voikin verrata Langackerin metaforiseen esimerkkiin havainnoijasta ja silmälasista: päässä ollessaan ne toimivat osana tarkastelijaa, päästä pois otettuna ja eteen laitettuna esineenä ne ovat taas tarkastelun kohde. (1990: 315–316, 326.) Laitinen (1995a: 326) argumentoi muun muassa tämän ja tutkimiansa tekstiesimerkin perusteella, ettei nollapersoonaa voi pitää yksinomaan persoonan häivyttävänä rakenteena vaan juuri se ilmaisee suurinta subjektiivisuutta, osallistujan osallisuutta asiantilan kuvaukseen. Geneerisen henkilön käytös esitetään enemmän tai vähemmän eksplisiittisesti kertojan fokalisaation kautta, mutta samalla kertoja kertoo itsestään ja meistä kaikista, kenestä tahansa, eli toimii siis geneerisyyden kautta yhtä aikaa tarkastelijana ja tarkasteltavana. Kajolla myös pakinaesimerkkejä, joissa tarkastelija/tarkasteltava-roolijakoon rakentuu jännite: kertoja näyttäytyy yhtä aikaa geneeriseen, havainnoitavaan ihmisryhmään kuuluvana ja siitä erillisenä. Tutkin näitä esimerkkejä muun muassa luvussa 7.4.

Kitagawa ja Lehrer vertaavat puheaktitilanteiden abstrahoituja persoonia keskiaikaisen näytelmän *Everyman*-hahmoon³. Kajon pakinoissa tällaisen ”jokamiehen” esittelyyn onkin useita tapoja, kuten kaksi seuraavaa:

- (9) Aina ei ole eläintenkään kanssa kivaa. **Menet** kylään, jossa on koira. Välittömästi koira alkaa eteisessä haistella ahteriasi. (K2: 48.)
- (10) Jos olisi ovela, sitä voisi **henkilö P_{x-1}** miettiä, mitä kaikkea on keksitty mutta ei vielä patentoitu. Menisi [0] ja salaa ja äkkiä patentoisi aakkosjärjestyksen. – – (K3, Jälkipatentoitu: 152)

³ *Everyman* (tai pidemmin *The Somonyng of Everyman*) on tuntemattoman keskiaikaisen kirjoittajan kristillinen moraalinäytelmä, jossa näytelmän nimihahmo edustaa allegorisesti koko ihmiskuntaa. Muita hahmoja ovat muun muassa Jumala ja Kuolema. (Luminarium)

Esimerkissä 9 geneerinen toimija saa yksikön geneerinen toisen persoonan ilmiäsun. Esimerkissä 10 toimija, *henkilö P_{x-1}*, taas on lähempänä näytelmällistä, ominaisuuksiltaan geneeristä mutta tekstuaalisesti yksilöityä Jokamiestä, varsinkin kun valitun nimen humoristinen matemaattisuus korostaa henkilön sattumanvaraisuutta. Kolmannessa persoonassa oleva geneerinen esimerkkihenkilö voidaan luoda jopa eksplisiittisesti kerronnan kehyksessä. Referentin yhtäläisyyden puolesta todistaa kuitenkin se, että geneeriset ilmaukset – näissä esimerkeissä geneerinen yksikön toinen persoona ja *henkilö P_{x-1}* – olisi mahdollista vaihtaa keskenään. Ilmausten retoriset tehtävät poikkeavat kuitenkin toisistaan.

Sanan *person*, 'henkilö', etymologia juontuu latinan sanasta *persona*, 'naamio' (Online Etymology Dictionary). Geneerisiä persoonailmauksia voisikin kutsua metaforisesti eräänlaisiksi naamioiksi: vaikka niiden ilmiäsu vaihtelee tekstikontekstissa ja erilaisilla naamioilla on erilaisia retorisia painotuksia, naamion käyttäjä eli referentti niiden taustalla on aina sama, "kuka tahansa". Näitä naamioita Markus Kajon Kettuspakinoissa ovat nollapersoona sekä *minä*, *sinä*, *me* ja *te*-pronominit, siis yksikön ja monikon geneerinen ensimmäinen ja toinen persoona. Näiden lisäksi "kuka tahansa" voi ottaa naamiokeeseen substantiivi-ilmauksen, kuten *ihminen* tai *henkilö*. Kitagawan ja Lehrerin mukaan vain ensimmäisen ja toisen persoonapronominin geneerinen käyttö on mahdollista, koska ne ovat kaikkein altteimpia draamalliselle roolijaolle. Vaikka geneeristen *we-*, *you-* ja *one-*ilmausten vaihtelua tekstin sisällä pidetään tyyllillisesti kömpelönä, spontaaneissa keskusteluissa vaihtelua esiintyy usein, mikä on todiste ilmausten sisällöllisestä vastaavuudesta. (Kitagawa & Lehrer 1990: 752.)

Geneerisen persoonapronominin tehtävät heijastavat kyseisten pronominiin käyttöä deiktisinä puheaktipronomineina, vaikka geneerisessä käytössä puheaktilanteen osanottajien voidaankin ymmärtää olevan eräänlaisia yleistettyjä, abstrahoituja persoonia. Esimerkiksi geneerisen yksikön toisen persoonan pronominiin käyttö voi luoda epämuodollisen toverillisuuden vaikutelman, koska käytetty *sinä*-pronomini kantaa mukanaan kaikua vastaanottajan "pääroolista", vaikka käytetty yksikön toinen persoona viittaaakin geneeriseen referenttiin. Käsittelen erilaisten geneeristen ilmausten retorisia ulottuvuuksia tarkemmin niiden omissa luvuissa.

3. Kerronnan keinot pakinoissa

3.1. Kertoja ja henkilöt

Ennen kuin syvennyt tarkemmin esimerkeissäni analyysin kautta geneerisyyden maailmaan ja sen yksittäisiin ilmiöihin, esittelen Kajon pakinoiden rakennepiirteitä yleisemmin kerronnan kautta. Tavoitteenani ei ole luoda täydellistä kaavaa, joka kattaisi kaikki Kajon pakinat, eikä sellaista luultavasti löytyisikään. Tarkoitukseni on ennemminkin kuvata, miten tarinan ja kerronnan taso vuorottelevat pakinoissa, millainen on kertojan rooli ja millä tavoin kertoja ottaa yleisön mukaan. Geneeristen ilmausten tutkimisen kannalta tämä on perusteltua, koska pakinoiden rakenne ja kerronta vaikuttavat jossain määrin siihen, millaisia geneerisiä ilmauksia pakinassa käytetään missäkin kohdassa.

Tutkimani Kajon pakinat ovat usein ikään kuin pienoistarinoita, joissa päähenkilönä on usein geneerinen Jokamies, kuka tahansa. Jokamies ei kuitenkaan astu aina kertomuksen näyttämölle heti ensimmäisessä virkkeessä vaan saattaa ilmestyä mukaan vasta tapahtumien kulun kuvauksessa. Käytän termiä *päähenkilö* melko vapaamuotoisesti silloin, kun pakinasta on mahdollista löytää jonkinlainen yhtenäinen geneerinen toimija. Joissakin teksteissä tämä ”henkilö” ilmenee esimerkiksi toistuvana nolla-persoonaisena samanviitteisenä rakenteena, mutta on myös pakinoita (kuten esimerkki 10), jossa päähenkilö saatetaan kuvata konkreettisenä kolmannen persoonan hahmona.

Kuten mainitsin luvussa 1.3.3., pakinoille on ominaista selkeä asenneperspektiivi. Tähän liittyy myös kertojan äänen eksplisiittisyys. Yleinen kertojatyyppi Kajon pakinoissa on niin sanottu ekstradiegeettinen kertoja, joka on hierarkkisesti tarinatason yläpuolella, hallitsee ja tuntee koko tarinan alueen ja on vapaa esimerkiksi kerronnallisen ajan ja paikan rajoituksista. Kertoja voi kuvata tarinan henkilöiden havaintoja ja kognitiota tarkasti tai summittaisesti oman näkökulmansa värittämänä. (Kantokorpi & Lyytikäinen & Viikari 1990: 151.) Ekstradiegeettinen kertoja voi olla lähes näkymätön mutta myös selkeästi havaittava. Selkeimmin ekstradiegeettisen kertojan ääni kuuluu silloin, kun kertoja kuvaa myös sen, mitä kerrotut henkilöt eivät tee eivätkä sano, ja kertoja myös tulkitsee ja arvioi eksplisiittisesti omaa tarinaansa. (Mts. 156.)

Kettus-pakinoiden ekstradiegeettinen kertoja on toisinaan paljon enemmän kuin muuta kerrontaa ylläpitävä agentti: itse asiassa kertoja voi olla persoonallisempi, suuremmalla ominaisuusmäärällä ladattu kuin tarinan henkilöt, jotka saattavat olla

eräänlaisia geneerisiä kasvottomia toimijoita. Joissakin esimerkeissä Kettus-pakinoiden ekstradiegeettinen kertoja on minämuotoinen tai ainakin selvästi havaittava esimerkiksi voimakkaiden arviointiensa takia. Ekstradiegeettiseksi kertojan tekee se, että pakinan tapahtumien kuvaus ei keskity kertojan omaan elämään, vaan tapahtumien keskiössä oleva henkilö, pakinan eräänlainen päähenkilö, on kuka tahansa tai joissakin tapauksissa yksilöity esimerkkihenkilö, joka kuitenkin edustaa geneerisesti ihmisiä. Kertoja on ikään kuin kerrotun yläpuolella, usein varsin tietoinen kuvaamiensa tapahtumien henkilöiden kognitiivisista toiminnoista sekä kommentoi niitä kaikkitietävän fokalisaationsa kautta. Kuvaan esimerkkinä tyypillistä kertojan äänen kuulumista esimerkin 10 kautta:

- (11) 1. Ei ole helppoa arvan osto monelle. 2. Pitää kysyä R-kioskin myyjältä, onko sitä numeroa tai tätä numeroa, kun juuri se tuo onnen. (3. Miksi sillä numerolla ei kuitenkaan ole koskaan tullut merkittävää voittoa?) 4. Tai pitää laskea seitsemäs tai kolmastoista tai ties kuinka mones arpa kansion alusta tai lopusta lähtien. 5. Ja sitten tulee tukala paikka, jos arpoja ei olekaan riittävän monta. 6. Ja koko taikominen tapahtuu hyvin vakavana, melkein kuin hartaudenharjoitus. 7. Ei uskoisi, miten vähän on vaikuttanut kristinusko kansamme pakanallis-neuroottiseen mielenlaatuun. 8. Liki ei yhtään. 9. Suotta on katekismukset itkun kanssa tankattu. (10. Minullakin on Lotossa tietyn idean mukainen vakiorivi, mutta se on eri asia. 11. Se on Lotto. 12. Ei arpa. 13. Lapsikin älyää eron: arvan voitto tai häviö on jo tehtaalla painettu arpaan, mutta Lottoarvontaan voi onni vaikuttaa viime hetken saakka. 14. Loton kanssa ei pelleillä!) (Arvat, K3: 79.)

Vaikka kertoja viittaa itseensä *minä*-pronominin kautta vasta loppupuolen sulkeissa, virkkeessä kymmenen, kuuluu kertojan subjektiivinen ääni tekstissä jo ensimmäisen virkkeen arvioinnin kautta: *Ei ole helppoa arvan osto monelle*. Tapahtumien kuvaus jatkuu arvanoston kuvauksena dynaamisen modaalisuuden kautta ilmaistuna (*Pitää kysyä R-kioskin myyjältä – –*): pitäminen esitetään kertojan ironisen äänen kautta kuvattujen henkilöiden sisäisenä pakkona. Virkkeessä seitsemän kertoja vastaa edelliseen virkkeensä näennäisretoriseen kysymykseen: *Liki ei yhtään*. Virkkeessä yhdeksän kertoja tuo mielipiteensä esille: *Suotta on katekismukset itkun kanssa tankattu*. Pakinan kertojanäänäen sävy on tyypillinen monille tutkimilleni esimerkeille: vaikka kertoja ei olekaan aina eksplisiittisesti minäkertoja, on kertojan äänen sävy kuultavissa monissa affektisissä ja modaalisisissa ilmauksissa. Kertoja ei kuitenkaan ole näissä esimerkeissä itse päähenkilönä, vaan keskiössä on yleisinhimillisten tapahtumien kuvaus niin ikään yleisinhimillisten tekijöiden, geneerisen ihmislajin edustajan tai ihmisten kautta.

Kiinnostava siirtymä tapahtuu kuitenkin virkkeissä 10–14, joissa kertoja viittaa itseensä ja omiin toimintoihinsa. Suluisa oleva kohta tekeekin kertojasta intradiegeettisen minäkertojan: kyse ei ole ainoastaan kasvottoman ihmisjoukon arvanostotapojen ruotimisesta, vaan kertoja laskeutuu tässä kerronnallisesti pakinan kuvaaman ihmisryhmän tasolle paljastamalla omat lottoamistapansa.

Tässä pakinassa pääosassa ovat *monet*, geneerinen joukko, johon kertoja ei kuitenkaan itse kuulu. Siitä huolimatta pakinan kuvaama toiminta voidaan esittää laajalaisena ja yleisinhimillisenä; paljastuupa kertojakin lopussa omalla laillaan samaan taikauskoiseen joukkoon kuuluvaksi. Palaan rajattujen ryhmien geneerisiin tähän esimerkkiin luvussa 7.2. Kettus-pakinoissa kertoja voi olla myös puhtaasti intradiegeettinen minäkertoja. Tutkin minäkertojaa spesifinä ja geneerisenä tarkemmin luvussa 5.1.

3.2. Yleisö

Kertojan vastinpari tarinan hierarkiassa on yleisö, jota ei pidä sekoittaa käsitteenä tekstin fyysisiin lukijoihin tai kuulijoihin. Yleisö on tekstin vastaanottajakonstruktio, joka on yleensä yksilöimätön mutta toisinaan yksilöity. Tyypillinen esimerkki romaanin yksilöidystä yleisöstä on valamiehistö, jolle niin ikään yleensä myös yksilöity kertoja tunnustaa rikoksensa, tai ”hyvä lukija”, jota kertoja puhuttelee suoraan. Silloinkin, kun yleisö ja kertoja ovat yksilöimättömiä, yleisön konstruktio on olemassa: kertoja kertoo aina jollekulle. (Tammi 1992: 25.)

Kettus-pakinoissa yleisön rooli on usein tärkeä. Yleisöä saatetaan puhutella suoraan monikon toisessa persoonassa (esimerkki 12) tai kertojan tajunta yltää jopa yleisön tietoisuuteen (esimerkki 13):

(12) Ajatelkaa, että aina kun koluaisitte työkalupakkianne ja jos vaikka tarttaisitte vasaraan, niin siitä pamahtaisi esiin pikkuinen kirveshahmo, jolla olisi kädessä lappu, jossa lukisi, että Tämä on vasara - - (Apua pyytämättä, K4: 115.)

(13) Olette joskus paistanut jauhelihaa, vaikkapa laatiaksenne siitä kastikkeen tai makaronilaahtikon. Siinä paistaessanne sitten, maustamisen jälkeen, olette maistellut niitä paistettuja lihiä, ja sitten teille on tullut kiusaus syödä enemmän ja enemmän sitä jauhelihaa ihan semmoisenaan, ja jättää tekemättä koko se loppuosa sen ruokalajin valmistamisesta. Miksette joskus paistaisi ja maustaisi pientä määrää jauhelihaa ja söisi ihan semmoisenaan? Kyllä te sen olette ansainnut. Syökää vaan! (Karnaali-into, K4: 149.)

Esimerkissä 12 näkyy pakinoissa yleinen puhuttelutapa: vaikka pakinan sisällön kannalta puhuteltujen rooli ei ole olennainen – pääpaino on erikoisen työkalupakin esittelyssä – yleisö otetaan kuvittelun prosessiin mukaan puhuttelun kautta ensimmäisessä virkkeessä. Sen sijaan esimerkissä 13 pakinan tekstuaalinen kuulija, teitittelymuodossa oleva yksilö *te*, nostetaan toimijaksi, mistä pakinan huumori osittain syntyykin: kertoja on ikään kuin tietoinen yleisönsä salaisesta arkifantasiasta. Palaan tähän ja muihin samankaltaisiin esimerkkeihin luvussa 7.

Kuten nostin esiin luvussa 1.3.1. puhuttelun ja eksplisiittisten yleisökonstruktioiden taustalla lienee osittain Kajon pakinoiden tausta radio- ja televisiotausta, jossa tekstiin rakennettu yleisön suora puhuttelu saattaa olla luontevampaa ja tunnusmerkittävämpää kuin kirjoitetussa tekstissä. Tästä huolimatta tekstissä luotu yleisö on tekstuaalinen konstruktio, jota käsittelen sellaisena.

3.3. Kertomusskeema

Myös tarinan eri vaiheet saattavat motivoida tarinan generisten ilmausten vaihtelua. Kaikki pakinat eivät ole rakenteeltaan kertomuksen muotoisia, eikä niitä ole välttämättä mielekästä analysoida kertomuksen näkökulmasta. Olen merkinnyt kertomusskeemarakenteen esimerkkeihini sikäli, kun pidän sen huomioimista oleellisena pakinan analysoinnin kannalta ja pakinan rakenne on tarpeeksi tarinamainen.

Jotta kertomuksen rakennetta voidaan tutkia, on ensin määriteltävä, mikä on kertomus. Kiteytyneeksi kertomukseksi voidaan kutsua kertomusta, jolla on yksi kertoja ja se on (esimerkiksi keskustelussa) suhteellisen irrallinen ympäröivästä kontekstista. Näiden piirteiden lisäksi se perustuu lineaariseen temporaaliseen tai kausaaliseen rakenteeseen, ja kertomuksessa näkyy usein kertojan moraalinen kanta. (Routarinne 2003: 66.) Kaikki Kajon pakinat eivät ole kertomuksia, mutta kertomuksen kriteerit täyttäviä pakinoita, joissa on myös generinen päähenkilö, on useita. Perinteisestä kertomuksesta ne poikkeavat kuitenkin usein sikäli, ettei kyseessä ole esimerkiksi kertojalle itselleen tai muulle nimetylle päähenkilölle sattunut tapaus vaan generisen henkilön ympärille kuvattu lineaarinen tapahtumaketju, jossa olennaisinta on toiminnan kuvaaminen.

Tarinamaisten pakinoiden rakennetta voi tarkastella esimerkiksi William Labovin (1972: 362–370) kertomusskeeman kautta. Kerronnan osia ovat abstrakti eli johdanto, orientaatio, juonilinja, evaluaatio, tulos tai ratkaisu ja yhteenveto (esim. Routarinne 2003: 56–57; myös toisenlaisia suomennoksia esiintyy). Abstrakti tarkoittaa alussa olevaa eräänlaista tiivistelmää tarinasta, ja usein sen voisi poistaa tarinasta ilman, että sen tapahtumakaaresta jäisi puuttumaan mitään. Se merkityksenä on signaloida kuulijalle tarinan alkaminen ja esitellä aihe. Orientaatio-osuuksilla taas esitellään kertojan miljöön, henkilöt ja ajallis-paikalliset puitteet, joiden kautta kerronta voidaan ymmärtää. Toki tietoa henkilöistä, miljööstä ja muista puitteista voi tulla ilmi muistakin osuuksista. Orientaatio-osuus voi sijoittua sekä alkuun että jakautua pitkin tarinaa. Päättäjä taas merkitsee lopussa olevaa lausumaa, joka indikoi tarinan loppua ikään kuin satukaavan *Sen pituinen se*. Käytännössä päättäjä on tavallisesti hienovaraisempi, mutta lukija tai vastaanottaja ymmärtää sen silti signaaliksi, joka se sinetöi tarinan loppuunsa. Evaluaatio taas perustelee kertomisen, koska ilman perusteluja pelkkä tapahtumien kuvaus voisi jäädä merkityksettömäksi. (Labov 1972: 362–370.) Evaluaatio voi ilmetä kertomuksessa esimerkiksi kertojan ulkoisen arvioinnin kautta tai kertomukseen – esimerkiksi lainauksiin tai toimintaan – upotettuna (mts. 370–375).

Havainnollista kertomusskeeman käyttöä ja luvussa 3.1. mainittua kertojanäänän kuulumista seuraavalla esimerkillä. Kuten kyseinen pakina todistaa, saman pakinan sisälle voi rakentua useampia havaintotodellisuuksia, jotka ovat alisteisia toisilleen.

(14) ABSTRAKTI/JOHDANTO

1. Fysiikka ei lakkaa kiehtomasta henkilön päätä pian.

ORIENTAATIO

2. Kuvittelemme, että lajitoverinne F kävelee jalkakäytävällä talviseen aikaan. 3. Talvella jalkakäytävällä on liukasta, koska jalkakäytävällä ei talvella ole hiekkaa päinvastoin kuin kesällä, jolloin jalkakäytävällä on hiekkaa vaikka ei ole liukasta.

JUONILINJA

4. Siksi lajitoverinne F kompastuu ja meinaa kaatua, muttei kumminkaan kaadu.

EVALUAATIO

5. Luulisi, että kompuroinnin jälkeen hän yksinkertaisesti jatkaisi matkaansa ilman sen kummempia ilveitä. 6. Vaan ei.

JUONILINJA

7. Vaikka lajitoverinne F tietää, että hänen kompurointinsa johtui kadun liukkaudesta, hänen täytyy silti katsoa taakseen maahan, muka tarkistaakseen että mikä aiheutti kompu-

roinin. 8. Hän katsoo silti, vaikka jo etukäteen varsin hyvin tietää, ettei jalkakäytävässä sojota mitään salatappia pystyssä ihmisten kiusana. 9. Jos joku katselee tapahtumia kauempaa, hän tulee siihen käsitykseen, että jalkakäytävässä oli kuin olikin joku ansa.

EVALUAATIO

10. Tällä tavoin lajitoverinne F ikään kuin siirtää kompurointinsa olemattoman ansan syyksi, jotta hän voisi jatkaa matkaansa pystypäin, ikään kuin ei olisi lainkaan kompuroinut ja liukastellut kädet ja jalat harallaan typerän näköisenä. 11. Näin pettää henkilö muita ulkonaliikkujia, jotta ei vaikuttaisi naurettavalta. 12. Pettää, vaikka olisi maisteri; se minusta on kaikkein vaikeinta niellä. (K2: 25.)

Pakina alkaa yleisen tason totuuden esityksellä: *Fysiikka ei lakkaa kiehtomasta henkilön päätä pian*. Ilmaus *henkilö* – jonka geneerisyyttä käsittelen lisää luvussa 6.3. – on tässä tapauksessa geneerinen havainnoitsija, kuka tahansa. Samalla johdanto toimii eräänlaisena ironiseksi osoittautuvana tiivistelmänä koko pakinan esiin tuomasta ilmiöstä.

Seuraavassa virkkeessä *Kuvittelemme* toimii tilanrakentajana, jonka kautta sisäiskertoja ja sisäislukija siirtyvät yhdessä tarinan tasolle, orientaatiovaiheeseen. Monikon ensimmäisen persoonamuodon avulla sisäiskertoja sisällyttää itsensä kuvittelemiseen, tarinan luomisen toimintoon. Kolmas virke taustoittaa koomisella näennäislogiikalla syitä pakinan seuraaville tapahtumille.

Neljännessä virkkeessä toiminta alkaa. *Me*-yhteisöllisyys murtuu ja tapahtumien päähenkilö, *lajitoverinne F* käyttäytyy yllättävästi. *Lajitoverinne F* saa nimeensä monikon toiseen persoonaan viittaavan possessiivisuffiksin. Orientaation esittelemän olosuhteen, liukkaan kadun, seuraukset paljastuvat.

Viides virke siirtyy arvioinnin tasolle nollapersoonaisella *Luulisi*-muodolla. Kuten tässä yhteydessä, propositionaalista asennetta ilmaisevat verbit ovat usein konditionaalissa nollapersoonalauseissa (ISK: 1290). Tässä pakinassa nollapersoona tuntuu antavan oletuksen siitä, että sekä kertoja että yleisö jakaisivat etukäteisoletuksen kompuroijan matkan jatkumisesta – tai vähintäänkin kertoja esittää näin olevan.

Seitsemännessä virkkeessä juonilinjan odotuksenvastainen toiminta jatkuu kuvattuna ekstrapadiegeettisen, niin sanotun kaikkitietävän kertojan keinoin pakinan esimerkkihenkilön, *lajitoverinne F*:n, kognition kautta. Yhdeksännen virkkeen *Jos* toimii myös tilanrakentajana: se luo mahdollisen tilanteen, jossa ulkopuolinen *joku* toimii edellä kuvattujen tapahtumien silminnäkijänä, ja siirtyy virkkeen ajaksi tämän sivustakatsojan tajuntaan. Kertoja on täten tietoinen sekä *lajitoverinne F*:n sekä ulkopuolisen *joku*-havainnoijan ajatuksista – nämä henkilöt ovat alisteisia, kertojan *kuvittelemme*-

kehykselle. Sekä *lajitoverinne F:n* että *joku*-sivustakatsojan toiminta on tärkeämpää kuin se, keitä toimijat itse asiassa ovat – voisi suorastaan sanoa, että toimija voisi olla kuka tahansa ihmislajiin kuuluva.

Pakina loppuu arvioon, jossa sisäiskertojan minämuotoisuus tulee ensimmäistä kertaa eksplisiittisesti esiin. Osa pakinan komiikasta tuleeekin siitä, miten sisäiskertoja eristää itsensä tästä tapahtumasarjasta – vaikka liukkaalla pinnalla kompuointi ja sen peittely esitetään samaan aikaan yleisinhimillisenä toimintana, sisäiskertoja suhtautuu siihen paheksuvasti intentionaalisenä huijaustoimenpiteenä: *Pettää, vaikka olisi maisteri; se minusta on kaikkein vaikeinta niellä.*

Onko tekstin kannalta sitten merkitystä sillä, onko kyseessä *lajitoverimme* vai *lajitoverinne*? Monikon toisen persoonan possessiivisuffiksille saattaa olla useampikin syy. Sen avulla sisäiskertoja voi etäännyttää itsensä moisesta naurettavasta tilanteesta samaan tapaan kuin loppukommenttinsa moralismilla. Toisaalta toisen persoonan possessiivisuffiksi voi olla eräänlainen puhuttelun keino, joka korostaa yleisön erillisyyttä puhuttelijasta, eli kertoja tuo yleisön ylipäätään pakinassa eksplisiittisesti esiin. Palaan puhutteluun laajemmin luvussa 7.4.

Esimerkki 14 on vain yksi näyte siitä, kuinka kertomusskeema voi toimia. Se kuitenkin osoittaa monien muiden esimerkkieni tavoin, miten geneerisyyden keinot voivat vaihdella saman tekstin sisällä. Sekä ensimmäisen virkkeen *henkilö* että orientaatiossa mukaan tuleva nolojen tapahtumien päähenkilö *lajitoverinne* ovat omilla tavoillaan geneerisiä, mutta siinä missä ensimmäisen virkkeen henkilö on ikään kuin substantiivivastine nollapersoonalle (virke olisi helppo muuttaa muotoon *Fysiikka ei lakkaa kiehtomasta päästä pian*), on *lajitoverinne* ikään kuin yksilöity mutta ketä tahansa edustava hahmo, joka muistuttaa luvussa 2.3. mainittua Everyman-näytelmähenkilöä. Tämän kaltaiset geneerisyyden keinot vuorottelevat useissa esimerkeissä erilaisten geneeristen persoonailmausten kohdalla, ja siksi tutkinkin erilaisten persoonailmausten vaihtelua useissa luvuissa myös kertomusskeeman kehityksen kautta.

4. Nollapersoona

4.1. Mikä on nollapersoona?

Geneeristen persoonailmausten tarkastelu on luontevaa aloittaa nollapersoonasta, koska se on yksi suomen kielen yleisimmistä ja kieliopissa tunnustetuimmista geneerisen persoonan ilmaisemisen keinoista. Suomen impersonaalisen passiivimuodon lisäksi nollapersoona vaikuttaa myös olevan tunnetuin ja tunnustetuin geneerinen persoonamuoto erilaisissa kieliopissa verrattuna esimerkiksi geneerisen yksikön toisen persoonan käyttöön. Markus Kajon pakinoissa nollapersoonaa esiintyy määrällisesti useammin kuin muita tutkimiani geneerisiä muotoja. Nollapersoonan käytölle on useita syitä, ja rakenne saattaa vaihdella saman tekstin sisällä sujuvasti muiden geneeristen muotojen kanssa. Tässä luvussa käsittelen pakinoissa esiintyviä nollapersoonamuotoja sekä sitä, mitkä kieliopilliset ja kontekstuaaliset seikat tukevat niiden geneerisyyden, mitkä epämääräisyyden tulkintaa. Nollapersoona nimittäin saattaa viitata tekijän – tai joissakin tapauksissa kokijan – avoimuudesta huolimatta johonkin rajatumpaan ryhmään.

Isoa suomen kielioppia lainaten nollapersoonan käytön voisi tiivistää seuraavasti: "Lauseesta voi puuttua substantiivilauseke eli NP silloin, kun siinä tarkoitetaan ketä tahansa ihmistä, johon sanottu soveltuu, myös – ja usein nimenomaan – puhujaa itseään tai puhuteltavaa" (ISK: 1284). Nollapersoonamuoto, samoin kuin passiivirakenne, voidaan muodostaa vain henkilötarkoitteisista verbeistä, joiden kanssa on mahdollista käyttää ykkösargumenttia eli sitä argumenttia, joka edustuu yleensä subjektina (Vilkuna 2000: 138). Näissä muodoissa olemassa oleva argumentin paikka jää siis häivytyksi tai avoimeksi, samaistettavaksi keneen tahansa. Nollapersoonan avulla voidaan nostaa toiminta lauseessa keskeisemmäksi kuin se, kuka toimija on.

Nollapersoona voi esiintyä sekä subjektin paikalla että muissa sijoissa. Muotoa koskeva terminologia on ollutkin kirjavaa: toisaalta on puhuttu nollasubjektista ja nollaobjektista, toisaalta nollasubjekti-sanaa on käytetty ikään kuin synonyyminä nollapersoonalle (vrt. Vilkuna 2000: 141). Terminologiaa hämmentää myös se, että nollapersoona on varsin yleinen kokijarakenteissa, joissa se ei edustu nominatiivimuotoisena subjektina (Laitinen 1995a: 340). Nollasubjekti eroaa muita nollamuodoista siten, että sen kanssa verbi on yksikön kolmannessa persoonassa ja muut kieliopilliset ominaisuudet määräytyvät kuten yksikön kolmaspersoonaisessa ilmisubjektillisessä lauseessa.

Muissa tapauksissa persoonakategorian merkkiä ei ole. (ISK: 1286.) Tarkastelen esimerkkieni avulla nollaa sekä subjektina että muissa sijoissa ja käytän nollapersoonaa yleisnimityksenä näille muodoille. Selkeimpiä nollapersoonatapauksia lienevät nollasubjektillauseet, joissa verbi on yksikön kolmannessa persoonassa mutta ilmi pantu subjekti puuttuu – tästä esimerkkinä vaikkapa pakina 15, jonka nollamuodot voisi rakenteellisesti helposti täydentää nominatiivimuotoisella yksikön kolmannen persoonan subjektilla.

- (15) Sekin joskus viiraa, kun [0] melkein muistaa jonkin asian. Ja [0] sanoo muille, että odottaa hetki, se pyörii mielessä, minä muistan sen ihan heti. Ja toiset odottavat, mutta sitten kyllästyvät ja pian ne puhuvat jo ihan muusta. Iltapäivällä sitä [0] sitten sanoo niille, että hei nyt minä sen muistin. Mutta ei se sitten enää niitä yhtään kiinnosta. Ohi se on koko homma jo sitten niiltä. (K1: 179.)

Nolla saattaa olla kuitenkin myös muussa asemassa kuin nominatiivimuotoisena subjektina tai ykkösargumenttina. Kuten mainitsin alussa, esimerkiksi tunnekausatiiviverbien yhteydessä keskeisin argumentti, kokija, edustuu subjektin sijasta partitiiviobjektina (*[0:aa] harmittaa, kun täytyy lähteä*) ja nesessiivirakenteessa genetiivisubjektina (*[0:n] täytyy lähteä nyt*). Tunnekausatiivilauseiden kokijaobjektin voi kuitenkin ajatella olevan merkityksellisesti lähellä subjektia (Siiroinen 2001: 51–53). Nollaobjekti voidaan tulkita lauseisiin, joissa verbi tai koko lauseen merkitys edellyttää ihmistarkoitteista objektia. Muiden kuin subjektisijaisten nollin tulkinta nolliksi on toisinaan häilyvää, mutta olen pyrkinyt merkitsemään ne selkeyden vuoksi sijataivutuksineen esille esimerkiksi silloinkin, kun kyse on ollut aiemman nollapersoonan elliptisestä toistosta, jossa ei käytettäisi ilmisubjektillisessa virkkeessäkään subjektia. (ISK: 1292–1296.) Käytän nollasubjekteista ja muista nollista pääasiassa yläkäsitteenomaisesti nollapersoonatermiä.

Kieliopillisesti nollapersoonaa käyttäytyy siis yksikön kolmannen persoonan tavoin, mutta ensimmäisen ja toisen persoonapronominin tapaan sen tarkoite on aina inhimillinen, itsestään reflektiivisen tietoisuuden sisältävä. Nollapersoonaa on nähty pragmaattisen tulkinnan mukaan keinona välttää persoonan mainitseminen silloin, kun halutaan puhua epähenkilökohtaisesti, kenenkään sosiaalisia kasvoja uhkaamatta. Kuten nostin esiin luvussa 2.3., Lea Laitinen kritisoi tulkintaa ja argumentoi, että nollan tarkoituksena ei ole persoonan välttäminen vaan myös välittäminen; se avaa puhetapahtuman

osallistujille yhteisen jaettavan tietoisuuden paikan samaistuttavaksi. (Laitinen 1995a: 343–355.) Tarkastelen tätä väittämää tarkemmin esimerkkejäni vasten.

Kieliopin mukaisia nollapersoonalauseita voi muodostaa vain verbeistä, jotka hyväksyvät henkilötarkoitteisen ykkösargumentin. Esimerkiksi lause *ulkona tuulee* ei ole täten nollapersoonainen, vaikka siinä ei olekaan ilmipantua subjektia, koska verbin *tuulla* ykkösargumenttina ei voi olla inhimillinen tai ihmisen kaltainen⁴ olento. Kiinnostava poikkeus henkilötarkoitteisesta nollapersoonaisesta pakinasta on esimerkki 16:

- (16) 1. Kestävyys täytyy olla luja ja päättäväisyys suuri, jos [0] aikoo mennä niin kuin pulu. 2. Onhan se toki kunnioitettava saavutus, että koko [0] pitkän päivän kävelee ja joka askeleella pää nyökäyttää eteenpäin. 3. Miten voi olla eläin niin rakennettu, että se ei saa siitä nykimisestä päänsärkyä ja pahoinvointia. – – 6. Niin suuri ero on henkilöllä ja pululla. (–) (K1: 28.)

Esimerkissä 16 pakinan pääroolissa on pulu, jonka kävelytyylin vaikeutta ihmetellään. Nollapersoonan paikalle voidaan ymmärtää lintu mutta myös kertoja tai kuka tahansa inhimillinen tarkastelija, joka voi samaistaa itsensä nollapersoonan kautta pulun rooliin ja pohtia, miltä pulun liikkeen kaltainen nyökyttely ja kävely tuntuisi omassa kehossa. Kolmannessa virkkeessä on tyypillinen kajomainen epäintentionaalisen asian intentionaalistava passiivi (vrt. luku 2.1.). Kuudennessa virkkeessä pulua verrataan eksplisiittisesti *henkilöön*. Esimerkissä 16 nollapersoonana onkin samaistumisen keino ja samaistumisen kohteena on ei-inhimillinen tarkoite.

Nollapersoonan argumentin tarkoite ei välttämättä selviä kontekstista – usein tekijä on epäselvä tai irrelevantti ja itse tekeminen merkityksellisempää. Toisinaan nollapersoonan mainitsemattomaksi ykkösargumentiksi voidaan kuitenkin käsittää puhuja, esimerkiksi lauseessa *Täytyykin tästä lähteä*, tai puhuteltava, kuten huudahduksessa *Ei saa kiusata!* (Vilkuna 2000: 136–139). Määrittelen seuraavassa kappaleessani tekijöitä, jotka ohjaavat nollapersoonan geneeristä ja ei-geneeristä tulkintaa.

Yleisyydestään huolimatta nollapersoonan käyttöön liittyy kieliopillisia rajoituksia, jotka tekevät muunlaisten geneeristen muotojen valinnan toisinaan luontevammaksi, joskus jopa välttämättömäksi. Koska nollapersoonarakenteella ei ole mitään

⁴ Laitinen (1995a:338) huomauttaa, että nollapersoonaa voi käyttää kyllä eläimiä puhuteltaessa (*Ei sitä saa ottaa!*), mutta eläimistä ei ole yhtä mahdollista puhua nollaviittauksin. Esimerkiksi *Näillä helteillä väsy helposti* ei saa helposti eläinviitteistä tulkintaa, vaikka se periaatteessa voisi viitata kaikkiin olentoihin, joiden on mahdollista väsyä.

vakituista nominaalista alkukonstituenttia, se vaatii toisinaan eteensä nominaalisen teeman, kuten esimerkissä *Täällähän jäätyy*, tai sen puuttuessa *sitä*-partikkelin. Myös *tässä*-proadverbi voi esiintyä nollapersoonan teemapaikassa implikoimassa sitä, että sanottu koskee ensisijaisesti puhujaa. Nollapersoonana voi esiintyä teemattomana silloin, kun yhdyslause mahdollistaa sen. Nollapersoonamuoto on luonteva esimerkiksi ehtoa ilmaisevan yhdyslauseen kanssa. Tarkastelen näitä muotoja luvussa 4.5. (ISK: 1286–1299.)

Vaikka monissa kielissä kolmas persoona eroaa kieliopillisesti ensimmäisen ja toisen persoonan puheaktipronomineista, suomessa on rakenne, joissa kolmas persoona on käyttöominaisuuksiltaan kahden muun kaltainen. Tämä rakenne esiintyy, kun persoonapronomini esiintyy niin sanottujen nesessiivi- eli välttämättömyysverbien kanssa. Kolmas persoonamuoto käyttäytyy samalla tavoin kuin ensimmäinen tai toinen: *Minun täytyy mennä, hänen täytyy mennä*. Rakenne on tavallaan ikään kuin peilikuva normaalille rakenteelle, jossa subjekti on taipumaton, verbi taipuu persoonamuodoissa ja objekti on nominatiivissa: *Minä luen kirjan, minun täytyy lukea kirja*. (Laitinen 1995b: 50–52.) Nollapersoonamuoto onkin nesessiiviverbien kanssa varsin yleinen – jopa ilmisubjektillisiä muotoja yleisempi – silloinkin, kun on selvää, ettei muoto ole geneerisviitteinen (ISK: 1291).

Nollapersoonana esiintyy usein modaaliverbien ja kontekstissaan modaalisiksi tulkittavien verbien yhteydessä (ISK: 1288–1290). Nesessiiviverbit ovat modaaliverbejä, ja niissä puhujan suhtautuminen näkyy eksplisiittisesti ilmaistun modaalisuuden kautta. (Hakulinen & Karlsson 1979: 261.) Laitinen esittää, että nesessiivimuotoissa lauseissa genetiivisubjektin muodon samankaltaisuus ensimmäisessä, toisessa ja kolmannessa persoonassa ei ole vain sattumaa vaan se on mahdollista ymmärtää ikonisena indeksinä, jonka kautta puhuvat subjektit voivat tunnistaa itsensä myös kolmannen persoonan subjektista. Genetiivisubjektiton vaihtoehtokin on mahdollinen, jolloin Laitisen mukaan viittaussuhde persoonaan jää epämääräiseksi: puheena voi olla joku läsnäolijoista tai geneerinen subjekti. (1995b: 58–59.) Nesessiivisyys kertoo implisiittisenäkin puhujan asenteesta: taustalla on joku, jonka näkemyksen mukaan jonkun esimerkiksi *pitää* tai *täytyy* (mts. 70–72). Kettus-pakinoissa on kertojan äänen kuulumisen takia modaalaisia esimerkkejä melko paljon, mutta esimerkin 17 kaltaisia suoria ohjeistuksia vähemmän:

- (17)
1. Kun [0:n] täytyy pakata suuri määrä jäätyneitä peltopyitä rekkaan, [0:n] on syytä miettiä tarkkaan, miten tehdä se homma.
 2. Ensin [0:n] pitää ottaa yksi peltopyy ja tutkia miten sen siivet harottaa, eli onko pyy jäätnyt suppuun vai auki.
 3. Sitten [0:n] täytyy verrata tätä yhtä peltopyytää muihin peltopyihin ja katsoa, että onko ne muut jäätyneet siihen samaan asentoon.
 4. Oletetaan, että on.
 5. Seuraavaksi [0:n] pitää ensin piirtää pyitä paperille ja sitten mielessään suunnitella, että millä tavoin lomiteltuna [0] saisi mahdollisimman monta tiettyyn asentoon jäätynttä peltopyytää mahtumaan kuutiometriin.
 6. Vasta sen jälkeen [0:n] kannattaa ryhtyä fyysisesti asettelemaan peltopyitä rekan tavaratilaan.
 7. Vasta-alkajan [0] tuntee siitä, että hän ryntää hommaan suin päin suunnittelematta ja kuinka käy?
 8. Ei mahdu pyyt rekkaan kaikki!
 9. Voi jäädä 280 peltopyytää yli!
 10. Siinä onkin sumpliminen, että minne 280 peltopyytää.
 11. Kuinka [0] voi nukkua, jos porstuassa on 280 jäistä peltopyytää siivet harhollaan?
 12. Neljätoista pussilakanallista peltopyitä.
 13. Ei ilostu rouva siitä!
 14. Ei sano: Porstuassa on 14 pussilakanallista jäätyneitä peltopyitä.
 15. Hyvin teit.) (K2: 232.)

Esimerkissä 17 luetellaan ohjeita peltopyiden pakkaamiseen. Kuudessa ensimmäisessä virkkeessä esitellään modaalisuuden kautta (merkityt ja lihavoidut nollapersoonamuodot ja verbit), miten jäisiä lintuja pakatessa kannattaa toimia. Suluissa olevassa osuudessa eli virkkeissä 7–15 näkyy skenaario, joka seuraa ohjeiden rikkomisesta. Seitsemännen virkkeen nollapersoonana ei ole modaalinen, mutta kokijan paikka on yhtä lailla kaikille avoin. Toisaalta konteksti tarkentuu tilanteeseen, jossa pyitä on nimenomaan 280, niiden sijoituspaikkana porstua ja kertojan naispuolinen puoliso kritisoi tilannetta. Nollapersoonaksi voidaan mieltää siis kertoja itse mutta myös kuka tahansa. Pakinan komiikka syntyy osittain absurdiin tilanteeseen liittyvästä vakavasta ohjeistavasta sävystä.

4.2. Keneen nollapersoonalla voidaan viitata?

Joissakin konteksteissa nollapersoonan referentiksi voidaan ymmärtää jokin rajatumpi joukko tai yksilö geneerisen ”kenen tahansa” sijasta. Vaikka seuraavissa esimerkeissä nollapersoonan referenttiä ei voi pitää ongelmitta geneerisenä, on kiinnostavaa pohtia, miten sävy poikkeaa esimerkiksi yksikön ensimmäisen persoonan käyttämisestä.

Kuten mainitsin luvussa 2.2., pronominin impersonaalinen merkitys eroaa sen epämääräisesti merkityksestä. Myös nollapersoonana voi näyttäytyä kontekstissaan epämääräisenä eli ei kaikkiin vaan nimeltä mainitsemattomaan, rajattuun joukkoon viitattavana:

- (18) 1. Ei ole helppoa arvan osto monelle. 2. [0:n] Pitää kysyä R-kioskin myyjältä, onko sitä numeroa tai tätä numeroa, kun juuri se tuo onnen. (3. Miksi sillä numerolla ei kuitenkaan ole koskaan tullut merkittävää voittoa?) 4. Tai [0:n] pitää laskea seitsemäs tai kolmastoista tai ties kuinka mones arpa kansion alusta tai lopusta lähtien. 5. Ja sitten tulee tukala paikka, jos arpoja ei olekaan riittävän monta. 6. Ja koko taikominen tapahtuu hyvin vakavana, melkein kuin hartaudenharjoitus. 7. Ei uskoisi, miten vähän on vaikuttanut kristinuskoko kansamme pakanallis-neuroottiseen mielenlaatuun. 8. Liki ei yhtään. 9. Suotta on katekismukset itkun kanssa tankattu. (10. Minullakin on Lotossa tietyn idean mukainen vakiorivi, mutta se on eri asia. 11. Se on Lotto. 12. Ei arpa. 13. Lapsikin älyää eron: arvan voitto tai häviö on jo tehtaalla painettu arpaan, mutta Lottoarvontaan voi onni vaikuttaa viime hetkeen saakka. 14. Loton kanssa ei pelleillä!) (Arvat, K3: 79.)

Pakina alkaa monen muun Kajon pakinan tavoin väitelauseella, jossa esitetään eräs maailmanilmiö faktanomaisesti: *Ei ole helppoa arvanosto monelle*. Sana *monelle* rajaa jo esiin tulkintamahdollisuuden siitä, että toisesta virkkeestä alkaen esiintyvä nollapersoonaa ei ole geneerinen, keneen tahansa viittaava: ”monet” on kyllä joukkona suuri mutta eri asia kuin ”kaikki”. Virkkeet 2–6 kuvaavat niitä arvan hankkimisen rituaaleja, joita ”monet” harrastavat. Suluissa olevissa virkkeissä 10–14 kertoja kertoo taas omasta lottoamisestaan, jonka hän erottelee koomisen korostuneella näennäisvakavuudella ”monien” arpahullutuksista. Jos ensimmäinen virke alkaisi *Helppoa ei ole arvanosto kenellekään*, nollapersoonan referenttinä voisi olla kuka tahansa, eikä tällöin kertoja voisi erottaa itseään tästä geneerisestä ihmisjoukosta myöhemmin. Nyt nollapersoonan referentti on kuitenkin geneerisen sijasta epämääräinen: tämä joukko on suuri, eikä ole tarpeen mainita, ketkä siihen kuuluvat, mutta kaikki eivät siihen automaattisesti ja rajattomasti kuulu.

Myös nollapersoonan seurassa oleviin tunneverbeihin ja affekteihin on helppo liittää kokemusten spesifiyden takia minäviitteisyys:

- (19) Hidas, nariseva ääni on joillakin naisilla, ja monilla liian kimakka. Ei semmoista jaksaa [0] kuunnella! [0:n] Tekee mieli mennä muualle. Ennen [0] vaikka seisoo yksinään metsässä ja miettii, mitä ovelia rikoksia keksisi, jos olisi rikollinen. Liian kimakkaääniset ja hitaasti narisevat naiset! Ei se ole synti, että teillä on semmoinen ääni. Mutta muiden ei ole pakko kuunnella sitä; älytkää se. Ratkaisu: 1) Ensi alkuun lyhyempiä virkkeitä – sanokaa vain pääasiat ja nekin aivan lyhyesti. 2) Menkää jatkossa puheoppiin. 3) Jos ei miellytä lyhyys- ja oppikuuri, koettakaa pysytellä omissa oloissa, esim. harrastaen. Lisätietoja: kirjakaupat ja kansalaisopistot kautta maan. (Joidenkin naisten ääni, K4: 100)

- (20) Jos [0] menee maha täynnä ollensa lounaspaikkaan, niin [0:aa] alkaa hämmästyttää ja vähän jopa inhottaa, kun ihmiset mättävät ruokaa naamaansa. Silloin sitä [0] miettii, että kohteliaisuutta on antaa toisten elää omaa elämäänsä omassa rauhassaan. Mutta ne vain syövät! Elukan tasolla on kyllä moni. (Lounas, K4: 201.)

Pakinoissa *Joidenkin naisten ääni* ja *Lounas* kertoja kuvaa inhoaan, joka liittyy narisevaan ääneen ja kylläisenä ruokapaikkaan menemiseen. Tunneilmausten ja -kausatiivien (*alkaa hämmästyttää*) kanssa nollapersoonana on luonteva muoto minäviitteisenäkin eikä implikoi välttämättä geneerisyyttä, mutta toisaalta se Laitisen (1995a: 343) esittämän mukaan avaa kokijan paikan myös muille kuin kertojalle. Varsinkin esimerkin 20 kokemus esitetään yleistettävänä, mitä myös *jos*-ehtolause palvelee: jos kuka tahansa tekee näin, seuraus on tämä.

Nollapersoonana voi liittyä myös yksikön ensimmäisen persoonan pronominiin, johon viittaavan kieliaineksen olen alleviivannut:

- (21) 1. Minä osaan joitakin liikkeitä hyvin, mutta toisia varsin kankeasti. 2. Esimerkkejä en nyt juuri osaa nimetä, paitsi ehkä että jos on jalassani liukas pohjaiset kengät, niin minä osaan salamannopeasti kääntyä seisomaan eri suuntaan kuin mihin jo seisoin. 3. Ja osaan tosi nopeasti kiertää oikeaa rannettani edestakaisin niin, että suorana sojottava peukalo tekee C-kirjaimen mallista rataa edestakaisin nopeudella, joka on suoraan sanoen ällistytävä. 4. Tulee **[0:lle]** juhmallinen mieli, kun vain ajattelenkin sitä kykyäni. 5. Ja jos pidän muut sormet nyrkissä, niin että vain peukalo sojottaa, nopeus kasvaa entisestään! 6. Sellaisen etevyyden edessä sitä **[0]** kokee itsensä tavattoman nöyräksi, vaikka onkin kyseinen taitaja juuri itse, vieläpä henkilökohtaisesti. 7. Niin taiteensa edessä sitä **[0]** on vain ihminen silti. (Nöyryys, K4: 45.)

Nöyryys-pakina alkaa minäkertojan omalaatuisten taitojen esittelyllä, ja kerrottuun suhteessa neljännen virkkeen nollapersoonamuoto voidaan tulkita ensisijaisesti minäviitteiseksi. Kuudennessa virkkeessä on yksikön ensimmäisessä persoonassa olevan alun jälkeen kuitenkin ensimmäinen nollapersoonamuoto *sitä*-paikanpitäjineen. Seitsemännessä virkkeessä nollapersoonamuoto jatkuu. Pakinan lopun nollapersoonana on koomisen ylevä suhteessa pakinan alun pikkutarkoille ja arkisille liikekuvauksille. Kuudennen ja seitsemännnen virkkeen nollapersoonana toimii koomisena tehokeinona juuri siksi, koska sen tekijäksi voidaan samaistaa kuka tahansa, vaikka tekstikontekstissa kokijaksi voidaan-

kin ymmärtää pakinan minäkertoja itse. Tekstissä leikitellään nollapersoonan avaaman geneerisyyden mahdollisuuden kautta yleistävällä, universaalilla kokemisen tasolla – *Sellaisen etevyyden edessä sitä kokee itsensä tavattoman nöyräksi* – joka puretaan ja palautetaan heti sen jälkeen henkilökohtaisen kokemuksen tasolle sitä vielä korostaen: *juuri itse, vieläpä henkilökohtaisesti*.

4.3. Itse nollapersoonan kanssa

Lea Laitinen huomauttaa artikkelissaan *Nollapersoona* (1995a: 338), ettei nollapersoona voi objektivoida kolmannen persoonan lailla toisten havainnon kohteena olevaksi toimijaksi. Kuten kävi ilmi luvussa 4.1., nollapersoona käy luontevasti yhteen vain tiettyjen muotojen kanssa. Monitahoisissa pakinoissa, joissa näkökulman, objektin ja subjektin paikat kuitenkin vaihtelevat, ei nollapersoona taivu aina kaikkiin tilanteisiin. Ketus-pakinoissa nollapersoonan seuralaisena liikkuukin *itse*:

- (22) 1. Hatustarepäisytilastolla arvelisin, että *ihmisellä* on satoja hyvänpäivätuttuja. 2. Mikä riesa! 3. Ennemmin tai myöhemmin kuitenkin käy niin, että [0] törmää kahteen hyvänpäivätuttuunsa oudolla taholla. 4. Toisen [0] on tuntenut hyvänpäivätuttuna 17 vuotta, toisen 12 vuotta 4 kk. 5. Ja sitten ne molemmat katsovat itsen kysyvästi: pitäisi suorittaa esittely. – (K2:101)

Esimerkissä 22 ensimmäisessä virkkeessä esiintyy *ihminen*, joka edustaa ketä tahansa keskimääräistä geneeristä henkilöä. Kertojan ääni tulee ilmi toisen virkkeen affektiivisessä arviossa: *Mikä riesa!* Kolmannessa ja neljännessä virkkeessä tekijänä on nollapersoona, joka viidennessä virkkeessä objektivoidaan kahden hyvänpäivätutun tarkastelun kohteeksi. Samantyyppinen *itse* esiintyy myös muun muassa seuraavissa pakinoissa:

- (23) Joskus kun [0] lähtee mökin laiturilta portailta uimaan selkä edellä, huomaa että itsen jättämässä vanassa hyppii kuplia, vähän niin kuin vissy. Mikä on tämän poreiluilmion selitys ja motiivi? – (K2:128)

- (24) 1. Jos [0] olisi pöydässä, missä olisi sulavia, aitoja linja-autojen kuljettajia ja itse teeskentelisi myös olevansa linja-autojen kuljettaja, niin varmaan ne voisivat naurettavan helposti paljastaa itsen. 2. Kun eihän **siviili** tietäisi mitään linja-autojen naftaliinista, eikä reiteistä eikä huollosta, eikä tuntisi ketään varikolta, eikä osaisi muita asioita jotka ovat oikeille

linja-autojen kuljettajille naurettavan helppoja kuin kärpäsen tappaminen lääkärielle. 3. Väkisin siitä huijauksestaan [0] jäisi kiinni ja [0:aa] hävettäisi, että [0] oli yrittänyt uskotella turhaa ja koettanut ujuttautua kelvokkaiden kirkasotsaiseen joukkoon kavaluudella. 4. Avoimmuus kunniaan! (Lyöttäytymisestä, K3: 52)

Esimerkissä 23 nollapersoonaiseen muotoon liittyy *itse*. Toisin kuin esimerkissä 22, nollapersoonaista päähenkilöä ei objektivoida muiden katseen kohteeksi samaan tapaan pakinan sisällä vaan *itse* on genetiivimuotoinen veteen jääneen vanan tekijä. Toisaalta *itsen jättämä vana* on päähenkilön oman tarkastelun kohde, persoonasta erillään katseltava tuotos. Esimerkissä 24 *itse* esiintyy kahdesti. Ensimmäisen kerran se on nominatiivimuodossa, ja merkityksen kannalta sen voisi poistaa ongelmitta. Toisen kerran se on akkusatiivimuotoinen objekti, linja-autonkuljettajien mahdollisten toimenpiteiden kohde. Nollapersoonaa-*itse*-toimijaan viitataan myös sanalla *siviili*, 'ei-linja-autonkuljettaja'. Kielentajuni perusteella nominatiivimuotoinen *itse* tuntuu yleiskielisemmältä kuin akkusatiivi-*itse*, joka taas paljastaa kielen rajat venyttämällä niitä, mikä on tyypillistä luvussa 1.3.3. esitetyn mukaan pakinakielelle. Näissä esimerkeissä *itse* taipuu kuin substantiivi tai persoonapronomini: se toimii ikään kuin kieliopillisesti joustavampana vastinparina nollapersoonalle.

Itse-sanalla on monta erilaista käyttötapaa, jotka ovat sukua toisilleen. Se voi fokuspartikkelina tähdentää, korostaa ja kontrastoida ajateltua pääsanaansa (*asun itse kaupungissa, en sen ulkopuolella*), viitata refleksiivipronominina rakenteen ajateltuun subjektiin (*hankin itselleni ongelman*) tai toimia substantiivina psykologisessa tai filosofisessa kontekstissa tarkoittaen minää, yksilön syvintä olemusta (*itseviha*, 'omaan minään kohdistuva viha'). (PS: 302.) Kajon käyttämä *itse* toimii eniten reflektiivipronominin tavoin, vaikka sen käyttö onkin pakinamaisen omaperäistä.

Etymologialtaan *itse* on tarkoittanut todennäköisesti alun perin 'varjoa', josta pronomimerkitys on kehittynyt myöhemmin. Nykykielisen *itse*-pronominin ja 'varjo'-merkityksen linkittää toisiinsa muinainen kansanuskomus, jonka mukaan ihmisen ei-fyysinen "varjo", joka vastaa osittain nykyistä sielu-käsitettä, saattaa paeta ihmisestä tämä ollessa esimerkiksi sairaana tai tajuttomana. (SSA: 230.) Metaforisesti tämän asetelman voisi nähdä heijastuvan nykykieleenkin: refleksiivipronominina toimiva *itse* on ikään kuin eräänlainen henkilötarkoitteisen substantiivin tai pronominin edustaja, joka voi esiintyä yksin, mutta joka tarvitsee kontekstista ymmärrettävän referentin, kuten

minä tai *sinä*, vastinparin, johon se viittaa. Tästä syystä pelkästään nollapersoonan kanssa esiintyvä *itse*, varsinkin objektilausekkeessa, tuntuu leijuvan hieman tyhjän päällä, koska sillä ei ole tekstissä konkreettista "ruumista", eli sille ei löydy pakinasta mitään ilmi tuotua persoonapronominia tai substantiivisia, johon se viittaisi. Lukija kyllä ymmärtää, että *itse* viittaa nollapersoonan implisiittiseen pronominiin, mutta tämä edellyttää sitä, että nollapersoonaiselle muodolle yleisesti ottaen mielletään jokin implisiittinen pronomini.

4.4 Nollapersoonaa ja imperfekti

Geneerisyys liittyy varsin usein preesensiin, joka on aikamuodoista tunnusmerkitön. Siihen verrattuna esimerkiksi imperfekti on muotona spesifimpi, koska siihen liittyy ajallinen kiintopiste, menneisyys. Siksi on kiinnostavaa havaita, että kahdessa esimerkissäni nollapersoonaa yhdistyy imperfektiin.

- (25) 1. Kun [0] oli pieni lapsi, [0] vietiin kylään. 2. [0:n] Piti istua hiljaa, eikä ollut muuta ajankulua kuin jalkojen heiluttaminen tuolin alla. 3. Välillä sitä [0] korkeintaan haukotte-
li, kun aikuisten jutut kuulostivat niin tylsiltä. 4. Suuri parannus oli se, jos [0] sai paperia
mihin piirrellä, pitkävetisyyden torjumiseksi. 5. Sitten sitä [0] kasvoi aikuiseksi. 6. Ja [0]
löysi itsensä kokouksesta, haukottelemasta ja piirustelemasta lehtiöön pitkävetisyyden
torjumiseksi. 7. [0] Luulisi, ettei siinä ole mitään eroa, mutta kyllä lapsuuden tylsyys oli
kuitenkin jotenkin mielenkiintoisempaa kuin tämä aikuisuuden tylsyys. (K1: 41.)

Pakina 25 alkaa nollapersoonamuotoisella lauseella, joka on lähes kaikista muista esimerkeistä poiketen imperfektissä. Imperfekti jatkuu kuudessa ensimmäisessä virkkeessä, joissa kuvataan lapsuuden tylsyyden kehitystä aikuisen tylsyydeksi. Seitsemäs virke pohtii *Luulisi*-kehityksen kautta preesensissä näiden kahden tylsyyden lajin eroa ikään kuin evaluaationa edellä kerrotulle. Esimerkiksi Löflundin mukaan imperfektin sisältävät lauseen viittaavat usein puhujaan itseensä (1998: 155). Tässä esimerkissä nollapersoonan paikalle voidaan samaistaa kuka tahansa ja tylsyyden kokemus esitetään geneerisenä, tunnettuna ilmiönä. Toisaalta on kuitenkin huomattava, että esimerkin nollapersoonaa määrittänyt kokouksissa käyväksi aikuiseksi eli rooliin, joka lienee niin tunnistettava, että sen kanssa voidaan käyttää nollapersoonaa, mutta määritelmä ei kuitenkaan kata ketä tahansa. Esimerkiksi lapset ja muunlaista työtä tekevät aikuiset rajautuvat tästä

kokemusryhmästä pois. Siksi myös nollan minäviitteisyys ja kokemusten spesifiys ovat subjektin avoimuudessa läsnä: nolla voidaan mutta sitä ei ole pakko samaistaa keneksi tahansa.

Pakinan 25 kohdalla on kiinnostavaa pohtia, mitä imperfekti merkitsee spesifiyden ja geneerisyyden kannalta. Pakinan esittäminen yksikön toisen persoonan kautta tekisi siihen spesifimmän sävyn: *Kun olit pieni lapsi, sinut vietiin kylään*. Spesifiys syntyy sekä imperfektimuodosta että siitä, että pakinan persoonarakenne vaatii eksplisiittisiä, objektimuotoisia *sinä*-pronomineja, jotka tuntuvat olevan vieraita geneerisen yksikön toisen persoonan rakenteelle (ks. luku 5.2.). Toista persoonaa paremmin pakinan geneerisyys tuntuu kestävän vaihdon yksikön ensimmäiseen persoonaan: *Kun olin pieni lapsi, (minut) vietiin kylään* – –. Vaikka toimijana olisi tällöin *minä*, geneerisyyden tulkinta syntyy yleisinhimillisen kontekstin, tutun tylsyyden kokemuksen kautta. Minän roolin voisi ymmärtää spesifin intradiegeettisen kertojan ja geneerisen esimerkkihenkilön rajalle samaan tapaan kuin niissä esimerkkipakinoissa, joita käsittelem minäviitteisyyttä tutkivassa luvussa 5.1.

Pakinasta *Jako kahteen* löytyy myös nollapersoonamuotoinen, lapsuusai-
kaan viittaava lause, joka on imperfektissä:

- (26) 1. Jos on kerran koiras, niin miksi ei sitten ole kissas? 2. Jonninjoutavaa pelleilyä semmoinen, että koiras ja naaras. 3. Kun lapsenakin sen [0] luonnostaan arveli, että hevosen vaimo on tietenkin lehmä (kun härkiä [0] ei ollut ikäänään nähnyt), ja vastaavasti, että koiras on pieneläinhuushollin mies ja kissa on sen vaimo. 4. Tämä on selkeää! 5. Muutenkin ovat miehet ja naiset kuni kissat ja koirat. 6. Miehet hyväntuulisia ja makkaralla lahjottavissa, naiset omapäisiä, hankalia, joustavia (siis kimmoisia) ja sieviä. 7. Aivan selvä asia. 8. Miten ei voi älytä sanakirjantekijä? Koiras ja kissas, Q.E.D. (Jako kahteen, K4: 39.)

Esimerkissä 26 tulee hyvin esiin se, miten häilyvä nollapersoonan geneerisyyden ja minäviitteisyyden välinen raja voi olla. Pakina kuvaa nollapersoonan kautta lapsena syntynyttä väärinkäsitystä eläinten sukupuolista. Sekä imperfekti, affektiset ilmaukset – *Jonninjoutavaa pelleilyä semmoinen* – että erehdyksen spesifiys ohjaavat tulkintaa minäviitteisyyden suuntaan. Toisaalta väärinkäsitys esitetään myös geneerisesti samaistuttavana: nollapersoonaa jakaa eläytymisen paikan, ja kolmannen virkkeen sana *luonnostaan* ohjaa pakinan kuvaamaa ilmiötä myös geneeriseen suuntaan. Jos käsitys eläinten

sukupuolista tulee *luonnostaan*, kokemus esitetään laajempänä ilmiönä, ei vain kertojan spesifinä lapsuuden väärinkäsityksenä.

Kummassakin esimerkissä imperfektimuodon avulla kuvataan lapsuutta. Voi olla, että lapsuuskonteksti kaikkien jakamana, samaistuttavana kokemuksena sallii geneerisemmät tulkinnat ja yleistykset kuin esimerkiksi tarkempaan aika-paikka-ulottuvuuteen, vaikkapa spesifiin aikuiselämän tilanteeseen sijoittuva imperfekti.

4.5 Nollapersoona ja skenaario

Nostin esiin kappaleessa 1.3.1., että Kajon pakinat voi jaotella karkeasti muutamaaan luokkaan, muun muassa yleisesti tunnettujen arki-ilmiöiden kuvauksiin, skenaarioihin, ja absurdeihin pakinoihin. Skenaarioryhmän pakinoissa on usein kyse konditionaali-muotoisista ajatuskehitelemistä, jotka saattavat alkaa näennäisen normaalisti mutta kiihtyä surrealistiseksi mielikuvituksen lennoksi. Skenaarioiden kohdalla kyse ei ole vain tutun, geneerisen ilmiön kuvauksesta vaan ”entä jos” -tyyppisistä ideoinneista. Vaikka konteksti ei ole samalla altis ”kenen tahansa” ympäristöksi kuin esimerkiksi arki-ilmiöitä kuvaavissa pakinoissa, sopii nollapersoona hyvin skenaarioihin.

- (27)
1. Ei voisi [0] rennosti kulkea semmoisissa digitaalisissa housuissa, jotka saattaisivat yllättäen ja täysin satunnaisesti, millä hetkellä hyvänsä silmänräpäyksessä muuttua läpinäkyviksi, kalsareita myöten, ja samalla alkaa vuorotellen paukahdella ja vuoroin naukua kireällä, kimakalla äänellä.
 2. Luulen, että semmoisissa yllätys housuissa sitä [0] kävelisi jotenkin ylen varovaisesti eikä [0] ollenkaan osaisi olla rento, että roo, mikäpä tässä.
 3. Kyllä semmoisista housuista pitäisi hinnanhuojennusta saada.
 4. Täytyyhän valmistajallakin olla joku vastuu! (Yllättävät housut, K4: 7.)

Pakina *Yllättävät housut* esittelee keksinnön, digitaaliset housut, joka saattaa aiheuttaa harmia kantajalleen. Pakina on viimeistä virkettä lukuun ottamatta konditionaalissa, ja asiantilan intensionaalisuutta korostaa vielä toisen virkkeen alku, jossa kertoja spekuloi housuista syntyviä seuraamuksia.

Kun pakinan nollapersoonamuotoa tarkastelee, voi huomata, että se ei kääntyisi merkitykseltään vaivattomasti esimerkiksi geneeriseksi yksikön toiseksi persoonaksi: *Et voisi rennosti kulkea semmoisissa digitaalisissa housuissa* – –. Rakenteel-

taan muoto on toki mahdollinen, mutta pakinaan tulisi käskevä sävy, ikään kuin kertoja määrittäisi, mitä geneerinen *sinä* voi ja ei voi tehdä.

Modaalisen esimerkin 17 ja skenaariomaisten esimerkkien (joissa on esimerkiksi konditionaalimuoto tai *jos – niin* -yhdyrakenteita) perusteella voi havaita, että nollapersoonaa on luonteva näissä muodoissa eikä sitä voisi korvata aina ongelmitta muunlaisilla geneerisillä rakenteilla. Skenaariomaisissa pakinoissa nollapersoonaa esiintyy usein myös siksi, että nollarakenne yhdistyy *jos*-lauseeseen tai ehtoa ilmaiseviin *kun-* ja *ennen kuin* -lauseisiin sekä *vaikka*-lauseisiin ilman nollapersoonalle tyypillisiä rakenteellisia ehtoja. (ISK: 1287–1288.) Voisi myös sanoa, että nollarakenne käy skenaarioihin myös siksi, että se nostaa ilmiön etualalle ja häivyttää persoonan taka-alalle. Vaikka olen nostanut aiemmin esiin Laitisen (1995a: 338) argumentin siitä, että nollapersoonan tehtävänä on pikemminkin persoonan välittäminen kuin välttäminen, skenaariomaisia ilmiöitä käsitellessä nollapersoonan ”näkyttömyys” on myös sen vahvuus verrattuna muiden persoonailmausten retorisiin aspekteihin.⁵ Nollapersoonaa tarjoaa samaistumisen paikan kenelle tahansa, joka kuvittelee käyttävänsä esimerkiksi digitaalisia housuja, ja toisaalta se on tarpeeksi neutraali muoto nostaakseen digitaaliset housut ilmiönä etualalle geneerisen käyttäjähenkilön ja hänen roolinsa sijaan.

4.6. Havaintoja nollapersoonasta

Kuten esimerkkejä tutkimalla voidaan huomata, nollapersoonaa on yleinen ja monikäyttöinen muoto. Nollapersoonan tulkinta on usein selkein subjektiasemassa, nesessiivi-verbien kanssa ja kokijaroolissa. Siihen liittyy kuitenkin rakenteellisia rajoitteita, kuten ehto poissa olevan nominaalisen teeman korvaamisesta esimerkiksi *sitä*-partikkelilla. Muutoin lause jäisi joissakin tapauksissa verbialkuiseksi. (ISK: 1287.) *Sitä*-paikanpitäjä voi olla rakenteellisesti sekä välttämätön että rajoittava, jolloin sen kiertäminen saattaa motivoida nollapersoonan kaihtamista tietyissä lauseyhteyksissä.

Alussa olleen esimerkin 1 perusteella voidaan myös havaita, että nollapersoonaa voi aiheuttaa monitulkintaisuutta ollessaan kokijana tai omistajana. Joissakin si-

⁵ Näkyttömyys – samoin kuin koko termi nollapersoonaa – ovat metaforisia ilmauksia siinä mielessä, että nollarakenteesta puuttuvan eksplisiittisen persoonan paikalle ei ole syytä olettaa mitään ”kadonnutta” elementtiä (Laitinen 1995a: 339). Tarkoitan näkyttömyydellä tässä yhteydessä sitä, ettei nollapersoonamuodolla ole eksplisiittisten geneeristen pronominiinien retorisia ominaisuuksia, jotka saattavat tuoda niitä geneerisenäkin käytettäessä niiden puheaktipronominimaisia ominaisuuksia mukaan tekstin näyttämölle.

joissa, esimerkiksi objektimuodossa, nollapersoonan käyttö voi tehdä lauseenrakenteen vaikeaksi hahmottaa tai jopa epäkieliopilliseksi. Tätä rajoitusta kierretään Kajon paki-noissa sijamuotoihin taipuvalla *itse*-sanalla. Iso suomen kielioppi mainitsee seuraavan esimerkin, jossa geneerisen yksikön toisen persoonan avulla vältetään nollaobjektin ongelma ja tuodaan esiin tarpeellinen sijamuoto eli elatiivi (ISK: 1299): *Tämä vain ker-too, että sinusta välitetään.* (Vrt. *Tämä vain kertoo, että välitetään.*) Tällaisia rakenteel-lisia rajoitteita voi välttää käyttämällä kontekstissa toisenlaista geneeristä persoonail-mausta niin kuin esimerkin kaltaista geneeristä *sinusta*-muotoa. Tutkinkin seuraavissa luvuissa persoonapronomineja ja muutamaa substantiivi-ilmausta, jotka on otettu genee-riseen käyttöön. Ne eivät ole myöskään rakenteellisiltaan tai retorisislta rajoiltaan aina ongelmattomia tai yksiselitteisiä, mutta usein ne voivat vuorotella nollapersoonan kans-sa merkityksensä puolesta ongelmitta saman pakinan sisällä.

5. Geneeriset yksikön persoonat: esimerkkihenkilöyttä ja zoomausta

5.1. Geneerinen yksikön ensimmäinen persoona

Myös *minä*-pronomini voi esiintyä geneerisenä, mistä Kitagawa ja Lehrer nostavat esi-merkiksi Descartes'n tunnetun *Ajattelen, siis olen* -lausahduksen. Kitagawa ja Lehrer esittävät, että geneerinen *I*-pronomini on käytöltään rajatumpi kuin geneeriset *we*, *you* ja *one*, ja se näyttää esiintyvän lähinnä hypoteettisessa kontekstissa. (1990: 742.) Esimer-kiksi kuka tahansa voisi sanoa *jos kävelisin päin punaisia, voisin saada sakkoja* käyttä-en retorisesti itseään esimerkkihenkilönä yleistettävälle, hypoteettiselle toiminnalle sa-maan tapaan kuin nollapersoonaa.

Kuten nollapersoonaisista esimerkeistä kävi ilmi, osa niistä voidaan tulkita osin *minä*-viitteisiksi, mutta Kajolta löytyy esimerkkejä myös eksplisiittisen yksikön ensimmäisen persoonapronominin sekä spesifistä (esimerkki 28) että geneerisemmästä (esimerkki 29) käytöstä:

- (28) 1. Lapsena **minä luulin**, että sana ”kappalainen” tarkoittaa foliorullaa. 2. **Minusta** kappalainen suorastaan kuulosti folio- tai voipaperirullalta, jota lyödään kämmentä vasten. (3. **Pyydän** anteeksi, kaikki maailman kappalaiset, että viattoman lapsen erheellinen sanaluulo sotki ammattikuntanne tähän asiaan.) 4. Nykyään **minä en** enää luule foliorullaa kappalaiseksi. 5. Mutta jos vaimo sattuisi vahingossa sanomaan että annatko alalaatikosta

kappalaisen, niin **ymmärtäisin** mihin hän pyrkii, enkä pitäisi häntä makaaberina tahona. (K2: 24.)

(29) ORIENTAATIO:

1. Aina kun menee baariin, seuraa ilmiö. 2. Ei vielä silloin seuraa, kun ottaa kahvia, vaan silloin, kun [0] meinaa kaataa maitoa kahviin.

JUONILINJA

3. Eli siitä maidokosta loppuu *aina* maito kesken juuri itsen kohdalla.

EVALUAATIO

4. Miksi se maito ei loppunut edellisen asiakkaan kaataessa? 5. Tai sitä edellisen? 6. Miksi se loppuu aina **minun** kohdallani? 7. Enhän **minä ole tehnyt** kenellekään vääryyttä.

JUONILINJA

- 8. Ja jos **päätän**, että **huijaan** ja **lorautankin** kermaa, niin silloin se on kermakko, joka tyrehtyy ja tulee mahoksi kesken kaiken. 9. Ja sama laulu työmaaruokalan maitopurkkien kanssa. 10. Nekin loppuvat kesken juuri **minun** kohdallani, paitsi jos **otankin** piimää niin silloin tietenkin loppuu se, mutta maito ei lopu yhtään.

EVALUAATIO

11. Täytyy olla niin, että tilastotieteen salat ovat pelkkää silmälumetta ja jäljelle jää vain maitotaloustuotteiden iskemätön oveluus. (K1: 42.)

Kyseiset esimerkit osoittavat, että konteksti ohjaa tulkintaa geneeriseksi tai spesifiksi. Esimerkki 28 kertoo omalaatuisesta väärinkäsityksestä: kertoja, joka viittaa referentiaalisesti *minä*-pronominilla itseensä, on luullut lapsena *kappalainen*-sanan tarkoittavan foliorullaa. Vaikka osa tarinan hauskuutta saattaakin syntyä sen samaistettavuudesta – monilla on ollut samanlaisia väärinkäsityksiä lapsena – on kyseessä kuitenkin niin spesifi erehdys, että pakina kuulostaisi omituiselta esimerkiksi nollapersoonaan muutettuna. Rakenteellisesti muuttaminen olisi mahdollista, joskin lukuisten *sitä*-paikanpitäjien takia kömpelöä, mutta tekstissä olisi merkillinen, tekijän mainitsemista välttelevä sävy: *Lapsena sitä luuli, että sana kappalainen tarkoittaa foliorullaa. – – Nykyään sitä ei enää luule foliorullaa kappalaiseksi. Mutta jos vaimo sattuisi vahingossa sanomaan että annatko alalaatikosta kappalaisen, niin sitä ymmärtäisi, mihin hän pyrkii, eikä pitäisi häntä makaaberina tahona.* Myös esimerkin imperfektimuoto ohjaa tulkintaa spesifiksi.

Sen sijaan esimerkissä 29 alku viittaa jo toistuvaan, yleisluontoiseen tahtumaan: *Aina kun menee baariin, seuraa ilmiö.* Ensimmäisessä ja toisessa virkkeessä tekijänä on nollapersoonaa. Kolmannessa virkkeessä persoonapronominin tilalla on

nollapersoonan kanssa samanviitteinen *itse*, jonka käyttötarkoituksen esittelin luvussa 4.3. Tämä jälkeen, kuudennessa virkkeessä, pakinan persoonamuoto muuttuu yksikön ensimmäiseen persoonaan: *Miksi se loppuu aina minun kohdallani? Enhän minä ole tehnyt kenellekään vääryyttä*. Esimerkin minä voidaan ymmärtää minäkertojan indikaattoriksi mutta myös eräänlaiseksi geneeriseksi esimerkkihenkilöksi, personifikoituksi kärsijäksi. Virkkeet 6 ja 7 olisi helppo muuttaa esimerkiksi aiemman geneerisen nollapersoonan pohdintojen vapaaksi epäsuoraksi esitykseksi: *Sitä pohtii, että miksi se loppuu aina minun kohdallani. Minä*-pronomini on vääryyden kokijan ilmaisuna kuitenkin muoto, jota on hankala korvata millään muulla. Nollapersoona yhdistettynä *itse*n olisi mahdollinen mutta rakenteellisesti ja retorisesti kömpelö: *Miksi se loppuu aina itsen kohdalla? Eihän sitä ole tehnyt kenellekään vääryyttä*. *Minä*-pronomini myös korostaa juuri omaa henkilökohtaista kärsimystä verrattuna muihin asiakkaisiin, vaikka kyseessä onkin yleistettävä ilmiö, jonka suhteen jokainen voi kokea oman ”minänsä” suurimmaksi kärsijäksi.

Esimerkki 29 osoittaa, että geneerisen, yleisinhimillisten tapahtumien päähenkilö ja havainnoillistaja voi olla näennäisen spesifin oloinen hahmo. *Minä*-esimerkit ovat Kettus-pakinoissa kuitenkin harvinaisia, ja paljon yleisempi on geneerinen yksikön toinen persoona.

5.2. Geneerinen yksikön toinen persoona

5.2.1. Taustaa

Yksi Kettus-pakinoissa usein esiintyvä ilmiö on yksikön toisen persoonamuodon käyttäminen geneerisenä. Siinä missä nollapersoona voi määrittyä vain kontekstin tai tekstiyhteyden perusteella spesifiksi, yksikön toinen persoona toimii ikään kuin päinvastoin: se voi olla geneerinen vain kontekstin kautta (Leino & Östman 2008: 44). Iso suomen kielioppi tunnustaa geneerisen yksikön toisen persoonan olemassaolon ja mainitsee sen esiintyvän puhutun kielen lisäksi myös kirjoitetussa tekstissä. Nollapersoonaan liittyvien kieliopillisten rajoitusten takia geneerisen yksikön toisen persoonan käyttö tietyissä lauseyhteyksissä onkin ymmärrettävää. Tämän muodon eksplisiittinen pronomini voi esimerkiksi auttaa lauserakenteen hahmottamista silloin, kun geneerinen ilmaus on muussa kuin subjektin asemassa tai nesessiivi- tai tunnekausatiivirakenteissa. Toisinaan

yksikön geneerisen toisen persoonan avulla taas vältetään nollapersoonan monitulkin-
taisuus. (ISK: 1299.) Kajon pakinoista löytyviä yleistävän toisen persoonan muotoja voi
perustella kummallakin syyllä, mutta tutkimistani esimerkeistä nousee esille muitakin
seikkoja, jotka motivoivat geneerisen yksikön toisen persoonan käyttöä.

Ison suomen kieliopin kuvaus suomen lainalaisuuksista pyrkii olemaan
ennemminkin deskriptiivinen kuin normatiivinen, mutta niin mediassa kuin maallikoi-
den keskuudessa yleistävää yksikön toista persoona tunnutaan usein pitävän merkinä
anglismien rappeuttavasta vaikutuksesta suomeen. Se saatetaan kokea ärsyttäväksi myös
siksi, että puhujan koetaan tyrkyttävän tiettyä samaistettavaa roolia tai jaettua näkökul-
maa puhuteltavalle, ”sinälle”, vaikka puhujan oma asema saattaa jäädä häivytytyksi⁶.
(Ks. esimerkiksi Nuolijärvi 2006: 23 ja Ojajärvi 2000.) Jollain tapaa yleistävästi käytet-
ty yksikön toinen persoona tuntuu pitävän sisällään vielä hivenen pronominin tyypilli-
semmästä, spesifistä merkityksestä verrattuna vaikka nollapersoonaan, jolla ei ole sa-
manlaista spesifiä vastinetta. Tähän vaikuttanee se, ettei geneerisen ja spesifin toisen
persoonan käyttöä erota välttämättä kielellisellä tasolla mikään rakenteellinen seikka,
ainoastaan kontekstuaalinen tulkinta. Murteita tutkineen Eeva-Leena Seppäsen mukaan
yleistävän yksikön toisen persoonan käyttö suomessa ei ole kuitenkaan peräisin ainoas-
taan englanninkielisen valtamedian ajalta vaan sillä on juurensa myös vanhemmassa
suomessa ja sen murteissa.⁷ Toisaalta puhekielinen *sä*-passiivi poikkeaa murremuodois-
ta usein toistuvan eksplisiittisen pronominsä takia, joka saatetaan kokea hyökkääväksi
verrattuna pelkkään toisen persoonan muodossa olevaan verbiin. (Seppänen 2000: 17–
19.) Tämä muoto – joka tunnetaan arkikielessä usein myös ”sinä-” tai ”sä-passiivina” –
koetaan usein esimerkiksi nollapersoonaan verrattuna puhekielenomaiseksi, jopa vir-
heelliseksi.

Iso suomen kielioppi mainitsee geneerisen yksikön toisen persoonan erois-
ta puhutussa ja kirjoitetussa kielessä vain sen, että kirjoitetussa kielessä pronominisub-
jektia ei välttämättä panna ilmi (ISK: 1299). Leino ja Östman käsittävät kuitenkin niin
sanotun *sä*-passiivin ilmiöksi, joka poikkeaa lievästi Seppäsen edellä mainituista murre-

⁶ Ilmiötä voi havainnoida esimerkiksi kuvittelemalla tilannetta, jossa keskustelun vasta-
puoli eläytyisi johonkin yleisesti moraalittomaksi koettuun toimintaan käyttäen geneeristä yksikön toista
persoonaa. Miltä tuntuisi kuulla esimerkiksi keskustelussa tuttavän kanssa *Kun (sä) varastat kaupasta,
(sä) alat nähdä poliiseja kaikkialla* verrattuna nollapersoonaiseen muotoon *Kun varastaa kaupasta, alkaa
nähdä poliiseja kaikkialla*?

⁷ Esimerkiksi Aleksis Kiven teksteissä esiintyy eräänlaista yleisön sinuttelua, ikään kuin
tilanteeseen samaistamista. Muun muassa Seitsemän veljeksien jouluolutta kuvataan seuraavasti: *Mustan-
punaisena kuohui se kiulussa; ja jos kannullisen sitä nielaisit, tunsitpa hieman hämmennystä aivossas.*
(Yli-Paavola 2006: 13–15.)

tapauksista, vaikka se on toki niille läheistä sukua. Siinä missä geneerinen yksikön toinen persoona esiintyy yleensä ilman eksplisiittistä pronominia (esimerkiksi *Kun ajat autoa*), Leinon ja Östmanin esiin nostamassa konstruktiossa pronomini on aina mukana (*Kun sä ajat autoa*). Siinä missä ensimmäinen käyttötapa geneeristarkoitteisena viittaa keneen tahansa, joka toimii lauseessa määritellyllä tavalla, Leinon ja Östmanin mukana sä-passiivi-rakenteen merkitys on usein edellä mainittua affektisempi: kyse on usein nimenomaan puhujan omasta kokemusmaailmasta, jonka hän pyrkii jakamaan vastaanottajan kanssa *sä*-pronominin⁸ kautta. (Leino & Östman 2008: 40–48.) Varsinaisia ”sä-passiiveja” Leinon ja Östmanin tarkoittamassa merkityksessä Kajo-aineistosta ei löydy.

Nyky-suomen yksikön toisen persoonan yleistävän käytön syyt eivät kuitenkaan luultavasti rajaudu vain vanhaan murretaustaan tai vieraiden kielen vaikutukseen – muoto olisi tuskin niin suosittu, ellei sitä koettaisi tietyissä tilanteissa taloudelliseksi tai rakenteeltaan joitakin muita vastaavia ilmiöitä luontevammaksi. Yleistävällä toisella persoonalla puhuja saattaa esimerkiksi havainnollistaa sanottavaansa ehkä läheisemmin ja samaistuttavammin kuin neutraalimmalla ja ehkä etäisemmälläkin nollapersoonalla olisi mahdollista (Nuolijärvi 2006: 23). Tarkoitukseni onkin selvittää Kajon esimerkkien kautta, millaiset rakenne- ja merkitysyhteydet motivoivat geneeristä yksikön toisen persoonan käyttöä ja mitkä nollapersoonan käyttöä.

5.2.2. Yksikön toisen persoonan yleistävä käyttö ja nollapersoonaa

Kettus-pakinakokoelmissa yksikön toista persoonaa käytetään suhteellisen runsaasti geneerisenä verrattuna siihen, että kyse on kirjoitetusta kielestä. Nollapersoonaa ja yleistävä yksikön toinen persoona saattavat vuorotella pakinoissa sujuvasti. Vaikka niiden tarkoite on sama, niiden avulla voidaan ikään kuin zoomata tilannetta yleisestä totuudesta geneerisen yksikön tajunnassa ja maailmassa tapahtuviin asioihin.

Tarkastelen tässä alaluvussa, miten samassa pakinatekstissä esiintyvä nollapersoonaa ja geneerinen toinen persoona suhteutuvat toisiinsa ja mitä rajoituksia liittyy kummankin käyttöön toiseen verrattuna. Olen lihavoanut esimerkeistä geneeriseen yksikön toiseen persoonaan viittaavan kielenaineksen (taivutetut verbi-rakenteet, possessiivisuffiksit, pronominit) sekä merkinnyt nollapersoonat näkyville. *Pettymys*-pakinassa

⁸ Leinon ja Östmanin konstruktiota kuvaavissa esimerkeissä esiintyy nimenomaan *sä*-pronomini, mutta pidän mahdollisena, että myös vaikkapa *sinä*-, *sää*-, tai *sie*-pronominikonstruktiolla (puhujan idiolektista riippuen) voidaan kuvata samalla tavoin kertojan omaa kokemusmaailmaa yksikön toisen persoonan pronominin kautta.

kuvataan yleisinhimillistä hämmästyksiä, joka seuraa keveiden mutta raskaan näköisten esineiden nostamisesta:

- (30) 1. Jotkut metalliesineet vaikuttavat vankoilta, mutta kun ne ottaa käteensä, [0] huomaa, että esine on sisältä ontto. 2. Miten voidaan [0:aa] pettää näin! 3. Pitäisi olla painava, jos näyttää painavalta. 4. [0] Luulee, että painaa viisi kiloa, niin painaakin 17 grammaa. 5. Kyllä tuli [0:lle] paha mieli! 6. Ei näytä enää samalta kuuppa, kun nyt [0] tietää, että se on ontto kuuppa. 7. Kaiken ilon vei uudesta kuupasta tämä kyllä. 8. [0:aa] Ottaa vain päähän joka kerta, kun katsoo sitä. 9. Vähän niin kuin jos [0] ostaisi koirankopin ja katsoisi sitä toiselta puolelta, niin se olisikin toiselta puolelta vain muotoon puristettua pahvia, ja koira siinä hädissään pyörisi kylmissään, että mitämitä. 10. Miten **selität** koiralle! (Pettymys, K4: 82.)

Esimerkkiä 30 tutkimalla voi huomata, että nollapersoona ja geneerinen yksikön toinen persoona voivat olla toisiaan merkityksellisesti varsin lähellä. *Pettymys*-pakina alkaa nollapersoonaisena, ja nolla esiintyy siinä sekä subjektina että kokijaroolissa. Yllättäen viimeisessä virkkeessä muoto vaihtuukin yksikön toiseen persoonaan: *Miten selität koiralle!* Muutos on kiinnostava, koska virke voisi olla merkityksellisesti hyvin myös nollapersoonamuodossa edellisten virkkeiden tapaan: *Miten selittää koiralle!* Huudahdukseen toinen persoona tuo kuitenkin retorista eläytymistä, ja muoto tavallaan jäljittelee myös sitä kysymystä, jonka asiaa pohtiva ihminen esittäisi itselleen. Nollapersoonamuotoa käytettäessä retorinen kysymys tuntuisi myös nostavan ongelman yleiselle tasolle pohdittavaksi, kun taas yksikön toinen persoona kysymyslauseessa paikallistaa sen juuri tähän tapaukseen, tähän hetkeen ja siihen kysymykseen, joka nousee kokijan kognitioon.

- (31) 1. Pankit mainostavat luottoa. 2. Kehottavat [0:aa] tulemaan luottoasiakkaaksi. 3. Ohjaavat [0:n] luottopäällikön puheille. 4. Mutta kun **panet** nimesi paperiin, siinä ei luekaan mitään luotosta, vaan ”Velkakirja”. 4. Yhtäkkiä **et** olekaan enää mikään luottoasiakas. 6. Vaan veloissa. 7. Kun **tulet** ulos ovesta, **saat** sanoa itsellesi: ”Kävin pankissa köyhtymässä. 8. Enköpä juone itseni humalaan tässä paikassa!” (K3, Luotto: 64.)

Luotto-pakina alkaa esitellen pankkien yleistä käyttäytymistä luoton tarjoamisen suhteen. Nollapersoonan ja geneerisen yksikön toisen persoonan eroja kartoittaessa voi pohtia, miten toinen persoona toimisi nollaobjektin tilalla 2. ja 3. virkkeessä: *Kehottavat*

sinua tulemaan luottoasiakkaaksi. Ohjaavat sinut luottopäällikön puheille. Näissä virkkeissä tuntuu olevan jo liian spesifi, puheaktipronomini-*sinua* muistuttava sävy, joka kaventaa geneerisyyttä.

Geneerinen yksikön toinen persoona astuu pakinan tapahtumien näyttämölle virkkeessä 4. Muoto voisi jatkua kuitenkin merkityksensä puolesta myös nollapersoonana: *Mutta kun panee nimensä paperiin, siinä ei luekaan mitään luotosta, vaan velkakirja.* Sama pätee pakinan muihin virkkeisiin. *Luotto*-pakinnassa kahden geneerisen muodon vaihtelu ei tiivisty muotoseikkoihin vaan hienoiseen sävyeroon. Virkkeissä 1–3 kerrotaan siitä, mitä pankit haluavat tehdä geneerisen asiakkaansa suhteen, virkkeissä 4–7 taas siitä, mitä geneeriselle esimerkkiyksilölle todellisuudessa tapahtuu pankissa. Vaikka sekä nollapersoonan että yksikön geneerisen toisen persoonan referentti on ”kuuka tahansa”, alku näyttäytyy nollapersoonoineen ikään kuin yleisen tason faktana ja pohjustuksena, kun taas neljännestä virkkeestä lähtien kyse on konkreettisesta toiminnasta, joka esitetään ristiriitaisena alun mainosmaisille lupauksille. Konkreettisen toiminnan ”kärsijänä” on taas geneerinen yksikön toinen persoona, jonka toimintaa tarkastellaan mahdollisia ajatuksia (virkkeet 7–8) myöten. On kuitenkin kiinnostavaa, että ajatus itsensä humalaan juomisesta esitetään ikään kuin modaalisena, kertojan sallimana: *Saat sanoa itsellesi – –.* Jos kyseistä modaalisuutta ei olisi (eli virke alkaisi: *Sanot itsellesi – –*), tulisi virkkeeseen spesifimpi sävy: ikään kuin kertoja olisi tietoinen yksikön toisessa persoonassa olevan päähenkilön ajatuksista. Onkin kiinnostava kysymys, missä määrin geneerisen henkilön kognitiota voi tuoda esiin niin, että konteksti säilyy yhä geneerisenä. Viimeisen virkkeen kommentti (*Enköpä juone itseni humalaan tässä paikassa!*) ei liene niin geneerinen, että sen voisi liittää geneerisen henkilön sisäiseksi huudahdukseksi ilmaisematta, että kyse on ikään kuin kertojan modaalisesta ehdotuksesta.

On kuitenkin myös tapauksia, joissa geneerisyyden ja nollapersoonan väliset erot eivät jää hienovaraisiin retorisiin vivahteisiin:

- (32) 1. Kun kuuluttaja kuuluttaa televisiossa elokuvaa, **etkä** löydä kaukosäädintä, millä panna äänen hetkeksi pois, niin [0:n] on mölyttävä, ettei [0] kuule miten se kuuluttaja selostaa läpi koko sen elokuvan juonen. 2. Pakko vaan mölytä päälle. 3. Öyä öyä öyä! 4. Missä on kaukosäädin! 5. **Pengot, pengot, pengot.** 6. Öyä öyä öyä. (7. Ajatelkaa, mitä kaikkea lapset perheissä oppivat, kenenkään huomaamatta.) (Kuulutuksen päälle, K3: 66.)

Pakinassa *Kuulutuksen päälle* nollapersoonan rakenteelliset rajoitukset tulevat esiin: ensimmäisessä virkkeessä nollapersoonamuotoon muutettu *eikä [0] löydä kaukosäädintä* tuottaisi mahdollisesti tulkinnan, jossa *eikä löytäisi* viittaisi elliptisesti edellisen lauseen subjettiin, kuuluttajaan. Nollapersoonana olisi mahdollinen, jos lauseiden järjestys olisi päinvastainen. Viidennessä virkkeessä taas intensiivistä ja jatkuvaa toimintaa kuvaava *Pengot, pengot, pengot* menettäisi osan poeettisesta tehostaan ja tiivyydestään muodossa *?Sitä penkoo, penkoo, penkoo*, varsinkin kun sitä edeltää ja seuraa rakenteeltaan myöskin kolmiosainen *Öyä öyä öyä!* -interjektio.

Seuraavat esimerkit, 33 ja 34, ovat esimerkkiä 32 pitempiä ja tarinallisempia. Olen merkinnyt näkyviin myös kertomusskemaattisen rakenteen näissä esimerkeissä, koska niiden kohdalla sen tarkasteleminen on mielekästä. Tarkastelen myös näitä esimerkkejä ensin virketasolla ja palaan havaintoihin kertomusskeemoista alaluvussa 5.3., jossa käsitelen tarkemmin yksikön toista geneeristä persoonaa kertomusskeemassa.

(33) ABSTRAKTI/JOHDANTO

1. Aina ei ole [0:lla] eläintenkaan kanssa kivaa.

JUONILINJA

2. **Menet** kylään, jossa on koira. 3. Välittömästi koira alkaa eteisessä haistella ahteriasi.

4. **Yrität kääntyä** toisin päin, jolloin koira kiinnostuu etupuolesta. 5. **Panet** kädet eteen ja koira siirtyy taakse. 6. Isäntä tai emäntä huomaa omituisen eteisessä pyörimisesi, luulee, että **pelkää** sairaalloisesti koiria ja sanoo ”ei se tee mitään”.

EVALUAATIO

7. Silloin [0:n] pitäisi uskaltaa sanoa, että tekeehän se. 8. Se työntää parhaillaan kuonoa minun perseeseeni. 9. Mutta jotenkin sitä [0] vaan mieluummin antaa häpäistä ihmisarvonsa, kuin loukkaa isäntäväkeä kritisoimalla heidän ”mitääntekemätöntä” koiraansa.

ABSTRAKTI/KOODA

(10. Koira on monille pyhä asia ja he ovat ylpeitä siitä, kun se malttaa olla purematta vieraita. 11. – Se se vielä puuttuisi että hurttia löisi aorttaan kiinni!) (K2: 49.)

Pakina 33 havainnollistaa jälleen Ison suomen kieliopin mainintaa siitä, että geneerinen yksikön toinen persoona ja nollapersoonana voivat esiintyä samoissa yhteyksissä (ISK: 1299). Nollapersoonan ja yleistävän yksikön toisen persoonan eroja voikin jälleen karjottaa kokeilemalla muuttaa pakinan subjektin kauttaaltaan jompaankumpaan muotoon.

Pakinan 33 ensimmäinen virke voisi olla muodossa *Aina sinulla ei ole eläintenkaan kanssa kivaa* – kieliopillisesti tässä ei olisi mitään ongelmallista. Sen si-

jaan merkitys muuttuu: tässä yhteydessä eksplisiittinen *sinä*-pronomini tuntuu vaativan jonkin spesifin referentin eikä sen merkitys olisi enää yleistävä, kuten pakinan muissa yksikön toisen persoonan muodoissa. Olen merkinnyt tähän muotoon mahdollisen nollan esiin, vaikka omistusrakenteessa se ei olekaan subjekti.

Toisen virkkeen muuttaminen muotoon **Menee kylään, jossa on koira* ei sen sijaan onnistukaan tässä yhteydessä. Virke toimisi enintään elliptisenä tyylikeinona, jos edellisessä lauseessa olisi sama subjekti, joka jätettäisiin toistamatta. (Esimerkiksi: *Hän juoksee kotiin vauhdilla. Syö, pesee pyykit, ottaa taas laukkunsa ja lähtee.*) Tästä syystä nollapersoonamuoto neljännen virkkeen alussa **Yrittää kääntyä toisin päin* tuntuisi viittaavan edellisen virkkeen subjektiin eli koiraan, mikä ei taas sovi kontekstiin. Sama pätee neljänteen ja kuudenteen virkkeeseen.

Kolmannessa virkkeessä *Välittömästi koira alkaa eteisessä haistella ahteriasi* yksikön toisen persoonan possessiivisuffiksi määrittelee taloudellisesti sen, että kyseinen ruumiinosa kuuluu pakinan geneeriselle kokijahenkilölle. Jos toisen persoonan possessiivisuffiksi jätettäisiin pois, virkkeessä mainittu *ahteri* voitaisiin tulkita koiran omaksi, joten possessiivisuffiksilla on tässä tapauksessa selkeyttävä tehtävä.

Jos virkkeet 2,4 ja 6 muuttaisi pakinan kontekstissa nollapersoonamuotoon, se vaatisi muuta täydennystä, kuten esimerkissä 2a mainitun *sitä*-rakenteen: *Sitä sitten yrittää kääntyä toisin päin, jolloin koira kiinnostuu etupuolesta*. Geneerinen yksikön toinen persoona on kuitenkin rakenteellisesti sujuvampi.

Seitsemännessä virkkeessä kokijan paikalla on jälleen nollapersoona: *Silloin pitäisi uskaltaa sanoa, että tekeehän se*. Kuten mainitsin luvussa 4., nollapersoona esiintyy usein modaaliverbien kanssa. Jos seitsemännen virkkeen päähenkilönä jatkaisi edellisten virkkeiden tapaan geneerinen yksikön toinen persoona, virkkeen merkitys vaikuttaisi aiempaa spesifimmältä: *silloin sinun pitäisi uskaltaa sanoa*. Syynä tähän lienee nesessiivirakenne: jos päähenkilö ei olisi nollapersoona vaan *sinä*, hän saisi pakinan sisällä ikään kuin kertojan käskyn toiminnalleen. Tämä taas toisi esiin puheaktiroolit: toinen rooli, ikään kuin geneeriselle toimijalle annettu naamio on *Sinä*, toinen taas tätä *Sinää* käskevä *Kertoja*, joka ei kuitenkaan voi olla sama kuin *Sinä*. Tämä taas tarkoittaa sitä, että *Sinä* ei ole kuka tahansa, joten tästä syystä *Sinä* ei voisi olla geneerinen pakinan edellisten yksikön toisen persoonan muotojen tavoin.

Kahdeksas virke esittää jatkona seitsemännessä virkkeen johtolauseelle ja repliikille sen, mitä pakinan geneerisen päähenkilön pitäisi uskaltaa sanoa. Yhdeksäs

virke on kahdeksannen lailla nollapersoonamuodossa: *Mutta jotenkin sitä vaan mielummin antaa häpäistä ihmisarvonsa, kuin loukkaa isäntäväkeä kritisoidalla heidän mitääntekemätöntä koiraansa.* Jos virke olisi yksikön toisessa persoonassa – *jotenkin annat vaan mieluummin häpäistä ihmisarvosi* – siihen tulee alentuvan moittiva sävy, joka kohdistuu alkupakinaa spesifimmän oloisen Sinun toimintaan. Tähän vaikuttaa virkkeen toteavan sarkastinen sävy, joka nousee esille muun muassa päähenkilön toimimattomuuden korostamisena sekä kontekstiin nähden voimakkaassa ilmauksessa *häpäistä ihmisarvonsa.* Nolo tilanne, johon liittyy kertojan arvioiva äänensävy, tuntuu vaativan nollapersoonapäähenkilön, jotta se pysyisi geneerisenä. Jos ilmiö on sellainen, joka voi sattua kenelle tahansa, myös kertojan on ymmärrettävä kuuluvan tähän geneerisyyden piiriin.

Viimeinen, sulkeessa oleva kappale on ikään kuin selitys edellä kerrotuille tapahtumille: *Koira on monille pyhä asia ja he ovat ylpeitä siitä, kun se malttaa olla purematta vieraita.* Koiran pyhyys perustelee sen, miksi geneerinen päähenkilö ei puutu nolojenkaan tapahtumien kulkuun. Viimeinen virke tuo näkyviin kertojan arvion, joka on erotettu repliikkimäiseksi edellisestä virkkeestä: – *Se se vielä puuttuisi että hurttalöisi aorttaan kiinni!*

Esimerkille 34 voidaan hahmottaa samantyylinen kertomusskeema kuin esimerkille 33:

(34) ABSTRAKTI/ORIENTAATIO

1. Hatustarepäisytilastolla arvelisin, että ihmisellä on satoja hyvänpäiväntuttuja.

EVALUAATIO

2. Mikä riesa!

JOHDANTO

3. Ennemmin tai myöhemmin kuitenkin käy niin, että [0] törmää kahteen hyvänpäiväntuttuunsa oudolla taholla. 4. Toisen [0] on tuntenut hyvänpäiväntuttuna 17 vuotta, toisen 12 vuotta 4 kk.

JUONILINJA

5. Ja sitten ne molemmat katsovat itseensä kysyvästi: [0:n] pitäisi suorittaa esittely. 6. **Yrittävät** teeskennellä, että **sinun** on välittömästi päästävä luistamaan vessaan niin että ne joutuisivat esittäytymään keskenään, koska **et** millään satu muistamaan nimiä.

EVALUAATIO

(7. [0:n] Olisi nolo tunnustaa, ettei muista, vaikka on tuntenut ne yhteensä 29 vuotta 4 kk.)

JUONILINJA

8. **Et pääse** vessaan. 9. Ja ne katsoa tillittävät, että no **esittele** nyt. 10. **Mukellat** jotain, että ”Tehän voisittekin esitellä toisenne” ja **näytät** punaiselta ja syylliseltä. 11. Ja ne mollemmat miettivät, että ”ei muistanut minun nimeä tuo yksi”.

EVALUAATIO

12. Miksi ne eivät auttaneet, vaikka näkivät, ettei toinen muista! 13. Kylmäverisesti vain taluttivat kädestä pitäen noloon tilanteeseen. 14. Mitä ystävyyttä se semmoinen on! 15. Ei mitään ystävyyttä ole se. (K2: 101.)

Pakina 34 alkaa minäkertojan toteamuksella ja evaluaatiolla ensimmäisessä ja toisessa virkkeessä. Kolmannessa ja neljännessä virkkeessä, johdannossa mukaan tulee geneerinen päähenkilö, nollapersoona. Viidennessä virkkeessä esiin nousee *itse*, eräänlainen nollapersoonan kieliopillisesti joustavampi vastine, jota käsittelin luvussa 4.3.

Kuudennessa virkkeessä päähenkilö muuttuu geneeriseksi yksikön toiseksi persoonaksi: *yrität teeskennellä, että sinun on välittömästi päästävä luistamaan vessaan – – koska et millään satu muistamaan nimiä*. Virkkeen voisi muuttaa myös nollapersoonamuotoon *sitä*-paikanpitäjän avulla sekä siksi, että nollapersoona esiintyy luontevasti nessessiivimuodoissa. Seitsemäs, suluissa oleva virke on jälleen nollapersoonassa, ja siinä on mukana kertojan arvio: *Olisi noloa tunnustaa*. Kahdeksannessa virkkeessä mukana on jälleen geneerinen yksikön toinen persoona. Jos sen korvaisi nollapersoonalla, vaihtoehtoina olisi kömpelö *?Sitä ei pääse vessaan* tai sujuvampi mutta vessan teemapaikalle nostava *Vessaan ei pääse*. Yhdeksännen virkkeen imperatiivimuotoinen yksikön toinen persoona johtuu vapaasta epäsuorasta kerronnasta ja voisi esiintyä silloinkin, jos pakinassa ei olisi muita yksikön toisia persoonia. Kymmenennessä virkkeessä geneerisen yksikön toisen persoonan kärsimykset nolossa tilanteessa jatkuvat, ja yhdennessätoista fokalisaatio siirtyy tuttaville, kun aiemmasta päähenkilöstä tulee ”tuo yksi”. Seuraavassa virkkeessä aiemmasta geneerisestä toisen persoonan fokalisoijasta, jonka tajunnan kautta asioita tarkastellaan, tuleekin kertojan näkökulman kautta *toinen*: *Miksi ne eivät auttaneet, vaikka näkivät, ettei toinen muista!*⁹ Lopussa kertoja esittää arvionsa tilanteesta vastaamalla tarpeettomasti ja täten koomisen töksähtävästi retoriiseen kysymykseensä: *Ei mitään ystävyyttä ole se*.

⁹ Empaattinen *toinen*-ilmaus tuntuu liittyvän tilanteisiin, joissa puhuja osoittaa myötätuntoaan yleensä keskustelukehikon ulkopuolella olevalle kohteelle. *Voi toista!* -ilmaus olisi luonteva esimerkiksi kommentoidessa kuvaa ystävän lapsesta mutta ei silloin, kun ystävä kertoo omia huoliaan. Siksi esimerkissä 34 *toinen*-ilmaus, jonka referenttinä on aiempi fokalisoija, korostaa sitä, että evaluaatio tapahtuu nimenomaan kertojan näkökulmasta. Paralleelina, ”ensimmäisenä”, on tekstin näkökulman antaja (ISK: 746).

Seuraavassa pakinassa 35 on myös hahmotettavissa siirtymä yleiseltä tasolta tapahtumien kuvaukseen, vaikka pakinan kertomusrakenne ei olekaan yhtä moniosainen kuin esimerkeissä 33 ja 34:

(35) ORIENTAATIO

1. Ainakin yhdessä suhteessa on onnistuttu tietokoneella jäljittelemään elämää. 2. Oikeassa elämässä kun asiat vaikuttavat toisiinsa, niin että kovin usein mitään yksinkertaista ratkaisua ei ole tehtävissä. 3. Tätä jäljittelee onnistuneesti Linuxin riippuvuushelvetti.

JUONILINJA

4. **Koetat** asentaa jonkin pikkuohjelman, joka on ihan pikkujuttu. 5. Niin yhtäkkiä järjestelmä ilmoittaa, että Jos **asennat** tämän, niin silloin pitää asentaa tuo, ja jos asennetaan tuo, niin silloinpa pitääkin poistaa tuo tuolta, ja jos poistetaan tuo tuolta, niin silloin alkaa nousta sininen savu eikä kotivakuutusyhtiön setä ole enää iloinen. 6. Että poistetaanko se toissaedellinen, jonka nimeä ja tarkoitusta **et** enää millään voi muistaa, tuhotaanko joku muu asennus vai mieluumminko mitä, k/e? ((Tietokone matkii elämää, K4: 140.)

Pakinan virkkeet 1–3 taustoittavat syitä sille, miksi tapahtumat etenevät niin kuin ne etenevät virkkeissä 4–10. Pakinan geneerinen yksikön toinen persoona tulee esiin toimijana neljännessä virkkeessä ikään kuin esimerkkihenkilönä. Keskiössä ei ole se, kuka on toimija, vaan se, mitä pakinassa tapahtuu tietokoneen kanssa. Neljännen virkkeen toinen persoona voisi olla periaatteessa myös nollapersoona *sitä*-paikanpitäjän kanssa tai esimerkiksi sivulauseen kautta ilmaistuna: *kun koettaa asentaa jonkin pikkuohjelman, joka on ihan pikkujuttu* – –. Yksikön toinen persoona esiintyy myös viidennessä virkkeessä puhutteluna tietokoneen käyttöjärjestelmän viestin kautta.

Kuudennen virkkeen geneerinen yksikön toinen persoona korostaa kertojan äänen kuulumista. Vastakkain on tietokoneen viesti *poistetaanko se toissaedellinen* ja kertojan huomautus *jonka tarkoitusta et enää millään voi muistaa*. Jos jälkimmäinen lause olisi nollapersoonassa (*jonka tarkoitusta ei enää millään voi muistaa*), se tekisi fokalisoijasta hitusen avoimemman ja vastakkainasettelu olisi hieman lievempi. Kun tekijä on yksikön toisessa persoonassa, kertojan rooli korostuu fokalisoijana, eräänlaisena yksikön ensimmäisen persoonan havainnoijana.

5.2.3. Yksikön toinen persoona, puhuttelu ja imperatiivi

Seuraava esimerkki 36 muistuttaa rakenteeltaan esimerkkejä 33 ja 34, mutta tässä esimerkissä monet yksikön toisen persoonan muodoista ovat imperatiivissa. Imperatiivimuoto ei ole kuitenkaan prototyyppinen direktiivi vaan merkityksellisesti lähellä konditionaalista *jos – niin* -konstruktiota (ISK: 1569), minkä todistaa myös kuudennen virkkeen merkityksen samankaltaisuus imperatiivin sisältävien virkkeiden kanssa.

(36) ABSTRAKTI/ORIENTAATIO

1. Päällisin puolin saattaa vaikuttaa siltä, ettei [0:lla] ole seuraa. 2. Mutta usein, jos vain [0] puhuu jotakin ääneen, tietynlaista seuraa ilmestyykin äkkiä. 3. Ilonpilaajien suureen sukukuntaan kuuluu näet laaja alajoukko, Ylittäjät, jotka alati vaanivat tilaisuutta päästä keskusteluun mukaan.

JUONILINJA

4. **Menepä** kertomaan, että **olet** ostanut vauvanvaippoja halvalla. 5. Jo tulee ylittäjä ja sano ettei olisi tiennyt tukun, josta **olisit** saanut puolta halvemmalla. 6. Jos **voitat** arvalla viisi kymppiä, niin ylittäjä tietää jonkun, joka on voittanut viisi tonnia. 7. **Kehu** ylittäjälle, miten vähällä pääsit armeijassa ja hän on päässyt neljä kertaa vähemmällä. 8. **Muuta** sitten yhtäkkiä mielipidettäsi ja sano että itse asiassa armeijassa oli kyllä aika keljua. 9. Jo kehuu ylittäjä, että hänelläpä se oli vasta; köysissä siviiliin tuotiin, silmät oli nurin ja suusta tuli vaahtoa.

EVALUAATIO

10. – **Et sinä** ylittäjää millään vaimenna. 11. **Et** millään, paitsi sanomalla häntä älykkääksi. (K1: 20)

Pakina alkaa virkkeellä, jossa voidaan tulkita olevan nollapersoonainen omistuslause. Seuraavassa virkkeessä on pakinan ensimmäinen ja ainoa varsinainen nollasubjekti. Virke esittää yleisen maailmanlain, faktan, jonka toteuttaja voi olla kuka tahansa ja jonka henkilöllisyys ei sinänsä ole oleellinen säännön kannalta. Tällainen alku on melko tyypillinen Kajon pakinoille, kuten vaikkapa esimerkit 33 ja 34 myös osoittavat. Alku johtaa pakinan oleellisen toimijan, *ylittäjän*, esittelyyn.

Neljännessä virkkeessä, juonilinjan alkaessa, esiin astuu ensimmäistä kertaa yksikön toinen persoona, tällä kertaa ensin imperatiivissa. Kuudennessa virkkeessä yksikön toinen persoona on vaihteeksi indikatiivissa, mutta lause alkaa *jos*-sanalla, joka korostaa imperatiivin lailla kerrottujen asioiden hypoteettisuutta: tällaisia seikkoja voi kokeilla testatakseen ylittäjän reaktioita. Seitsemäs, kahdeksas ja yhdeksäs virke esitte-

levät jälleen imperatiivin kautta niitä geneerisen päähenkilön toimintoja, joihin ylittäjä reagoi aina kaavansa mukaan. Kymmenennessä virkkeessä on yksi Kajon pakinoiden harvoista eksplisiittisistä *sinä*-pronomineista, jota voi pitää tässä kohdassa painottavana.

Tässä pakinassa toisella persoonalla on myös kontrastinen merkitys: jos kyseessä olisi ylittäjän ja nollapersoonan välinen toiminta, ylittäjä erottuisi vähemmän geneerisestä toimijasta: *Jos voittaa arvalla viisi kymppiä, niin ylittäjä tietää jonkun, joka on voittanut viisi tonnia*. Se, että ylittäjä ei kuulu geneeriseen joukkoon, ei kuitenkaan tee ryhmästä epägeneeristä samaan tapaan kuin silloin, jos esimerkiksi puhuja sulkee itsensä pois geneerisestä joukosta. Pakinan geneerinen toinen persoona on yhä merkitykseltään ’kuka tahansa’.

5.3. Havaintoja geneerisestä persoonasta ja kertomusskeemasta

Tutkimieni esimerkkien perusteella vaikuttaa, että pakinoissa, joissa nollapersoona ja yksikön geneerinen toinen persoona vuorottelevat, nollapersoonaa käytetään ”yleisemmän tason” persoonarakenteena siinä missä geneerisellä yksikön toisella persoonalla ikään kuin zoomataan tilanteeseen. Sekä pakinassa 33 ja 34 geneerinen päähenkilö esiintyy alussa nollapersoonamuodossa. Kummassakin tekijä muuttuu keskellä geneeriseksi yksikön toiseksi persoonaksi ja palaa taas lopussa nollapersoonamuotoon. Kertomusskemaattisesti myös esimerkki 36 lukeutuu tähän joukkoon, vaikka siinä yksikön toinen persoona onkin imperatiivimuodossa. Suunta tuntuu siis kulkevan yleisestä geneerisyydestä geneeriseen esimerkkiyksilöön, josta se palaa taas yleiseen maailmanlaikkiin tai tilanteeseen.

Myös esimerkissä 29, jossa maidon loppumisesta kärsivänä toimijana on eräänlainen geneerissävyinen *minä*, voi havaita samantyyppisen rakenteen. Persoonapronomit keskittyvät kohtiin, joissa kuvataan tapahtumia ja tilannetta lukuun ottamatta eräänlaista henkilökohtaista närkästyä ilmaisevaa välievaluaatiota. Esimerkkieni perusteella voin otaksua, ettei geneeristen persoonailmausten vaihtelu kertomusskeemassa liity ainoastaan geneeriseen yksikön toiseen persoonaan vaan sitä esiintyy muidenkin persoonailmausten kanssa. Sivuan samantyyppistä lähentymistä ja loitontumista myös muissa luvuissa, muun muassa muiden geneeristen persoona- ja substantiivi-ilmausten kanssa, ja heijastan niitä tämän luvun havaintoja vasten.

Pakinaesimerkeissä tulee selvästi ilmi, miten kertomusskeeman eri rakenteet saattavat motivoida geneeristen muotojen variaatiota. Geneerinen yksikön toinen persoona liittyy kiinteästi juonilinjaan, tapahtumien kuvaukseen, kun taas nollapersoonaisia virkkeitä löytyy orientaatio- ja evaluaatio-osuuksista. Kun ottaa huomioon ne lauserakenteet, jotka liittyvät kertomusskeeman eri osioihin, tämä on ymmärrettävää. Modalisuus ja tunnekausatiivit – joita esiintyy ymmärrettävästi eniten evaluaatio-osuuksissa – suosivat muotona nollapersoonaa. Labovin tutkimuksen mukaan kertomusskeeman eri osissa käytetyt kielelliset rakenteet eroavat tilastollisesti jonkin verran toisistaan. Siinä missä kerronta itsessään voi koostua syntaktisesti varsin yksinkertaisista toimintaa kuvaavista lauseista, monimutkaiset rakenteet, kuten kieltomuodot, alistukset, upotukset ja modalisuudet ovat keskittyneet arviointiosuuteen. (Labov 1972: 378–393.) Sen sijaan juonilinjan tapahtumissa, usein SVO-rakenteisissa virkkeissä, nollapersoonaa saattaisi olla jatkuvien *sitä*-paikanpitäjien takia kömpelö muoto tai se vaatisi muunlaisia eturakenteita. Geneerinen yksikön toinen persoona voi taipua täten helpommin eläytyvään, poeettiseen käyttöön, kuten esimerkki 32 osoittaa (vrt. alaviite 7). Esimerkistä 32 käy myös ilmi, että jos nollapersoonaa olisi sivulauseen jälkeen tulevassa päälauseessa (tai päinvastoin), sen paikalle sekoittuisi helposti edellisen lauseen subjekti, ja geneerisen pronominin avulla voi välttää tämän kaltaisen monitulkintaisuuden.

Esimerkki 33 osoittaa kertomusskeemarakenteen tutkimisen tavoin geneerisen yksikön toisen persoonan retorisen voiman: kysymys *Miten kerrot koiralle?* tuntuu zoomaavan hieman lähemmäs kuin sama kysymys nollapersoonaisena. Yksikön toisessa persoonassa tuntuu olevan geneerisenäkin jäljellä sen retorista sävyä puheaktipronominina: esimerkiksi pakina 36 osoittaa, että jako ”yksikön toinen persoona vastaan joku muu” on dramaattisempi kuin ”nollapersoonaa vastaan joku muu”. Geneerisen toisen persoonan rooli retoristen kategorioiden muodostajana näkyy vielä selvemmin luvussa 7, jossa tutkin muun muassa *te*-pronominin geneerisyyttä.

Geneerisellä yksikön toisella persoonalla on omat rajoitteensa. Joskus esimerkiksi nollapersoonaa voi olla *sitä* kätevämpi muoto, jos geneerinen yksikön toinen persoona vaatisi eksplisiittisen *sinä*-pronominin. Koska suomen kieli mahdollistaa ensimmäisen ja toisen pronominin häivyttämisen spesifinkin tarkoitteen yhteydessä (esimerkiksi *sinä yrität teeskennellä* verrattuna lauseeseen *yrität teeskennellä*), saattaisi ilmipantu *sinä* vaikuttaa yleistävän käytön yhteydessä persoonaa liikaa korostavalta, yleistämistä haittaavalta, kuten tuli ilmi esimerkin 33 kohdalla. Havaitsin myös luvussa

4.5., että nollapersoona toimii muita geneerisiä persoonamuotoja helpommin geneerisenä kontekstissa, jossa on jokin geneerisyyttä yleensä haittaava ehto, kuten imperfekti-muoto. Tätä havaintoa tukevat myös vanhan murretutkimuksen esimerkit, joissa eksplisiittinen *sinä*-pronomini liittyy harvoin geneeriseen yksikön toisen persoonan muotoon taivutettuun verbiin (Seppänen 2000: 17). Esimerkin 34 virkkeessä 6 onkin yksi Kettus-pakinoiden varsin harvoista eksplisiittisistä *sinä*-pronomineista. Sen sijaan geneeristen *minä*- ja *me*-muotojen kanssa samanlaista pronominvälttämistendenssiä ei tunnu olevan.

On myös huomattava, että yksikön toisen persoonan yleistävää käyttöä ei erota sen spesifistä käytöstä mikään muu kuin konteksti, mikä mahdollistaa rajatapaukset tai väärinkäsitykset (ISK: 1299). Tämä myös tulee selkeämmin esiin luvussa 7, jossa käsittelen muun muassa eroa geneerisen ja ei-geneerisen monikon ensimmäisen ja toisen persoonan pronomien välillä.

6. Geneeriset substantiivilausekkeet

6.1. Taustaa

Kettus-pakinoiden joukosta löytyy muutamia tekstejä, joiden subjektina esiintyy silloin tällöin *henkilö*, *ihminen* tai muu vielä jollain tavalla geneerinen, mutta rajatumman joukon käsittävä henkilöviitteinen substantiivi. *Henkilö* ja *ihminen* ovat osittain synonyymejä, mutta suunnilleen samasta tarkoitteestaan huolimatta ne yhdistyvät arkikielessä usein toisistaan poikkeaviin diskursseihin ja konteksteihin. Tutkin tässä luvussa sitä, millaisia merkityksiä geneeriset substantiivilausekkeet tuovat pakinoihin verrattuina muihin geneerisiin muotoihin.

Termillä ”geneerinen lause” ei viitata pelkästään nollapersoonan ja muiden tutkimieni persoonailmausten kaltaisiin ilmiöihin vaan myös esimerkiksi *Hauki on kala* -tyyppisiin yleistyksiin. Tällöin toiminta tai tila esitetään taipumuksena, lajityypillisenä käyttäytymisenä tai eräänlaisena normina tai velvollisuutena. Näiden muotojen geneeristä tulkintaa auttaa nimenomaan yksiköllisyys. Myös monikollinen, geneerinen NP on mahdollinen tarkoittaen ”kaikkia kyseessä olevia”, vaikka geneerisyyden ja spesifyden ero ei olekaan aina selvä. Esimerkiksi ilmauksilla *ihminen on epäonnistunut*

apina ja ihmiset ovat epäonnistuneita apinoita on melko lailla samanlainen merkitys. (ISK: 1351–1352.)

Kuten mainitsin luvussa 2.1., Maria Vilkunan (2000: 414) esimerkki tästä tyyppistä, *Ihminen tarvitsee rakkautta*, osuu kiinnostavasti näiden kahden erityyppisen geneerisen lauseen risteyskohtaan. Yksikkömuotoinen geneerinen substantiivi *ihminen* voi edustaa ihmistä (eläin)lajina tai viitata yksilöön nollapersoonan lailla (vrt. Nieminen 2001: 73). On kuitenkin huomattava, että vaikka nämä kaksi geneerisyyden ryhmää limittyvät, niitä ei voi silti niputtaa aina yhteen. Esimerkiksi lause *ihminen kuuluu kädellisten heimoon* ei kääntyisi nollapersoonaiseksi samanlaisena asiatyyllisenä lajikuvauksena: toki *sitä kuuluu kädellisten heimoon* ei ole kieliopillisesti mahdoton ja voisi toimia vaikka ironisena aloituksena lausumalle, jota jatketaan vaikkapa *mutta-*konjunktion kautta omien kädentaitojen puutteen kuvauksella. Esittelen kuitenkin seuraavassa alaluvussa esimerkkejä, joissa *ihminen*-substantiivi-ilmauksen voidaan katsoa edustavan sekä geneeristä ”ketä tahansa” että ihmistä lajina.

6.2. Ihminen

Useampia etymologisia teorioita saanut *ihminen* on sanana vanha, ja sillä on samankaltaisia vastineita kaikissa lähisukukielissä (Häkkinen 2004: 248). Kun sanaa *ihminen* aletaan käyttää merkityksessä 'kuka tahansa ihminen', sanan substantiivius tuntuu liuke-nevan ja merkitys lähestyvän nollapersoonan kaltaisia geneerisiä ilmauksia. Tekijän henkilöllisyydestä tulee tekstin sisällön kannalta merkityksettömämpi, ja itse toiminta – kuten seuraavassa esimerkissä 37 tietyn sosiaalisen tilanteen kummallisuuden kuvaus – muuttuu oleellisemmaksi:

(37) ORIENTAATIO

1. Vaikka ei olisi yhtään pakko, eikä välttämättä edes pyydetty, ihminen kuitenkin lähtee joskus kyläreissulle. 2. Siitä voi myöhemmin seurata monenkinmoista harmia, mutta jo ennen kylään pääsemistä ihminen tavallisesti tuntee itsensä tyhmäksi.

JUONILINJA

3. Sitä [0] seisoo kyläpaikan rappukäytävässä oven takana ja soittaa ovikelloa. 4. Siinä ovesa on ovisilmä ja siitä aiheutuu se tyhmä tunne, kun [0] huomaa että joku katsoo sen ovisilmän läpi itseä. 5. Sen hidas hengitys melkein kuuluu oven läpi. 6. Siinä **seisot** lins-sin läpi tarkasteltavana kuin pubertantti rippikuvauksessa, **etkä tiedä** pitäisikö virnistellä, vaiko olla lähinnä tavallisesti.

EVALUAATIO

7. Ja [0:sta] tuntuu nurinkuriselta, että joku on siellä sisällä muka asuntonsa herrana ja hirmu mahtavana, mutta kumminkin se on kyyryssä siellä, vain toinen silmä auki, otsa ovessa kiinni ja tuijottaa sen pikkuriikkisen kiikarin läpi lajitoverinsa saippualla pestyä, punaista ja kiiltävää naamaa ja suittua tukkaa. 8. Jotain tragikoomista ja sääliäntävää on siinä tilanteessa kyllä aina. (K2: 205.)

Esimerkki 37 alkaa orientoinnilla siitä, mitä tapahtuu ennen kuin ihminen lähtee kyläreissulle. Kahdessa ensimmäisessä virkkeessä esiintyy toimijana ihminen, ja ajanilmaukset *joskus* ja *tavallisesti* vahvistavat, että kyse on toistuvasta tapahtumasta, jota kuvataan yleisellä tasolla. Sen sijaan juonilinja fokuoitetuu yhteen hetkeen, oven takana seisomiseen. Juonilinjan alussa toimijana on nollapersoona, joka kääntyy luvussa 4.4. esitetyn mukaan *itseksi*, kun nollapersoonamuotoinen tekijä objektivoidaan toisen henkilön eli ovisilmän toisen puolen tuijottajan havainnon kohteeksi.

Kuudennessa virkkeessä toimija onkin geneerisessä yksikön toisessa persoonassa. Myös nollapersoona ja *ihminen* olisivat mahdollisia geneerisiä muotoja, mutta yksikön toinen persoona tuntuu zoomaavan ikään kuin vielä hivenen lähemmäksi, geneerisen päähenkilön kognitioon. Ajatusten kuvaus jatkuu virkkeessä 7, mutta geneerinen yksikön toinen persoona on jälleen nollapersoona. Toisaalta kyseessä on rakenteesta, johon geneerinen yksikön toinen persoona ei sopisi ilmipantavan pronominin takia ongelmitta, ja tunneverbien kanssa nollapersoona on luonteva muoto silloinkin, kun kontekstissa on selvää, kuka tunteen kokija on (esimerkiksi juhliissa lausuttu *Tuntuu ikävältä lähteä näin aikaisin* koetaan puhujaviitteiseksi). Tässä kontekstissa voisi sanoa, että virkkeen 7 kokijaksi voidaan samaistaa rappukäytävässä odottava abstrahoitu geneerinen esimerkkihenkilö, mutta toisaalta kokijan paikka on avoin samaistuttavaksi kaikille.

Lopussa yksikön toinen persoona vaihtuu jälleen yksikön kolmanteen persoonaan, mutta tällä kertaa kolmas persoona onkin geneerisen nollapersoonan sijasta *lajitoveri* ovisilmäänsä tuijottavan asunnon omistajan fokalisaation kautta tarkasteltuna. Sanavalintana *lajitoveri* myös tuo pakinan kuvaukseen luontodokumenttimaisen, objektiivisen ja elämellistävänkin vivahteen: tällaisia merkittäviä puuhia löytyy geneerisesti *Homo sapiens* -lajin olennoilta. Siinä missä virkkeen 4 *itse* on kielellisesti samalla sekä tarkastelija että tarkastelun kohde, on *lajitoveri* objektivoitu ja etäisempi määritelmä rappukäytävässä seisojalle.

Tässä esimerkissä on kiinnostavaa samaviitteisen subjektin persoonamuodon vaihtelu: *ihmisestä* tulee nollapersoona, nollapersoonasta yleistävä yksikön toinen persoona. *Ihminen* on esimerkissä 37 toki *Homo sapiens* -lajin edustaja, mutta myös nollapersoonaan verrattava geneerinen ilmaus, minkä paljastaa geneeristen muotojen ongelmaton vaihtelu sekä se, että sanan *ihminen* voisi poistaa toisesta virkkeestä ongelmitta ja ensimmäisestäkin silloin, jos teemapaikassa oleva subjekti korvattaisiin *sitä*-partikkelilla. Toisaalta kolmas virke on jo tätä muotoa, joten ehkä vuorottelu *ihminen*-tekijän kanssa on myös keino välttää tautofoniaa. Nollapersoona, *ihminen* ja yleistävä yksikön toinen persoona ovat siis tarpeeksi samanlaisia muotoja, jotta ne voivat viitata samaan geneeriseen tarkoitteeseen. Kuten luvun 4.1. ja 5.2.3. esimerkeissä, pakinan kaari tuntuu kulkevan yleisen lajitotuuden kautta fokusoituun geneerisen yksilön kokemukseen, josta se taas palaa yleisemmälle tasolle.

Nollapersoonan ja *ihmisen* samanviitteisyyttä todistaa myös seuraava esimerkki:

- (38) 1. Kun on hyvä kirja, sitä [0] lukee ensin ahmimalla. 2. Mutta sitten kun kirja lähenee loppuaan, vauhti hidastuu, koska [0] ei haluaisi, että kirja loppuu. 3. Ihminen puuhaa välillä jotain muuta, viivyttelä ja lukee hitaasti, että kirja kestäisi kauemmin. 4. Kesken lukemisen [0:lle] tulee usein ihan tarve laskea, montako sivua vielä on jäljellä. (5. Se tapahtuu niin, että viimeisesti sivunumerosta vähennetään se sivu, joka on kesken.) 6. Silloin [0:lle] voi käydä hullusti; saattaa vahingossa ihminen silloin viimeiseltä sivulta nähdä, että murhaaja onkin se ja se, eikä ollenkaan Mr. Moriarty, päinvastoin kuin [0] oli koko ajan luullut. 7. Tämä murhaajan ennenaikainen paljastuminen on huomattava epäkohta. 8. – Minkä takia kirjoihin ei voida painaa väheneviä sivunumeroita. (–) (K1: 199.)

Esimerkissä 38 kuvataan tapahtumasarjaa, joka saattaa sattua kirjaa lukevalle ihmiselle. Pakinassa substantiivilauseke *ihminen* ja nollapersoona vuorottelevat, ja esimerkiksi jälkimmäisen *ihminen*-sanana voisi poistaa rakenteesta ongelmitta, ensimmäisenkin *sitä*-paikanpitäjän avulla. *Ihminen*-substantiivilausekkeen voi katsoa korostavan nollapersoonaan verrattuna toiminnan ”lajityypillisyyttä” ja vähentävän sen tulkintaa minäviitteiseksi – tällainen käytös on ihmislajille tyyppillistä – mutta sävyero on pieni ja tulkinanvarainen.

- (39) 1. Sitä ihminen haluaa vain elää rauhassa ja syödä paistettuja muikkuja ja ehkä lukea kirjaa (ja toisinaan raplata tietokonetta, vaikka on humanisti eikä järkevä) ja uida välillä

ja juoda kahvia. 2. Onko se muka liikaa vaadittu? 3. Ei ole. 4. Täysin! (Paistetut muikut, K4: 155.)

Pakinassa *Paistetut muikut* esitetään toive, jota voi pitää sekä henkilökohtaisena että yleistävänä. Kertojan asenne tulee ilmi affektiivisten ilmausten kautta, ja ilman *ihminen*-substantiivilauseketta pakinan sävyä voisi pitää edellisen esimerkin tavoin hieman mi-näviitteisempänä.

Esimerkin 39 ensimmäisessä virkkeessä oleva *sitä* ei yhdisty monen muun esimerkin tavoin nollapersoonaan vaan substantiivilausekkeeseen *ihminen*. Auli Hakulinen (1975: 32–35) nostaa esiin artikkelissaan *Suomen sitä – pragmatiikan heijastuminen syntaksissa* esiin *sitä*-aineksen sisältävien lauseiden pragmaattisen eron verrattuna samanlaisiin lauseisiin, joissa *sitä*-paikanpitäjää ei ole. On lauseita, joissa *sitä*-aineksen käyttöä motivoi rakenteen ehto, esimerkiksi joissakin nollapersoonalauseissa, mutta *Paistetut muikut* -pakinan ensimmäinen virke olisi käypää kieltä ilmankin *sitä*. Hakulinen mukaan *sitä*-partikkelilla voidaan ilmaista myös esimerkiksi ironiaa, kannanottoa tai lievennystä – merkitys riippuu siitä, minkä tulkinnan pragmaattinen morfeemi missäkin tilanteessa tarjoaa. Ilman *sitä*-osaa ensimmäinen virke olisi samantyyppinen lajiyleistys kuin esimerkiksi pakinan 37 alku. *Sitä* tuo virkkeeseen kuitenkin henkilökohtaisesti koetun sävyn: pakinassa esitetty toive koskee ihmiskunnan lisäksi kertojaa – ja erityisesti kertojaa (mts. 39).

Sanan *ihminen* käyttö generisessä mielessä muistuttaa germaanisten kielten tiettyä indefiniittistä persoonaa tarkoittavaa aktiivimuotoista rakennetta, esimerkiksi ruotsissa niin kutsuttua *man*-passiivia. En väitä, että Kajo olisi lainannut rakenteen vieraista kielistä, mutta ilmiöiden taustalla oleva mentaalinen prosessi lienee sama, joskin germaanisissa kielissä ilmiö on kieliopillistunut. Keino ei ole suinkaan pelkästään Kajon käyttämä: esimerkiksi Laura Nieminen (2001: 73–74) on havainnut saman ilmiön tutkiessaan pro gradu -työssään geneerisiä persoonaviittauksia Kulosaaren yhteiskoululaisten kirjoitelmissa. Hänen mukaansa tutkittujen koululaisten teksteissä substantiivi *ihminen* esiintyy melko usein yleistävissä lauseissa. Tässä tapauksessa vaikuttimena on tosin saattanut olla se, että osittain englanniksi opetusta saavat oppilaat ovat saaneet mallia englanninkielisten alkuperäistekstien rakenteista.

6.3. Henkilö

Volmari Kilpisen *henki*-sanasta johtama uudissana *henkilö* on peräisin vasta vuodelta 1857 (Häkkinen 2004: 187). Se on siis ihminen-sanaa huomattavasti uudempi, ja sen käyttöala tuntuu olevan paljon kapeampi: *henkilö* sekä sen johdannaiset, kuten *henkilöllisyys* ovat vakiintuneet lähinnä byrokraattiseen käyttöön (Laitinen 1995a: 353). Kajon pakinoiden jutustelevaan tyyliin *henkilö* vaikuttaakin tyyliiltään kömpelöltä, sopimattoman viralliselta – ja juuri siksi se lienee subjektiksi toisinaan valittukin. Kuten mainitsin luvussa 1.3.3., pakinoiden huumori syntyy osaksi sekä tyylin että tapahtumien inkongruenssista ja normien rikkomisesta, kuten byrokraattisen ja puheenomaisen kielen yhdistämisestä. Tämä ilmenee seuraavista esimerkeistä:

- (40) 1. Ei luulisi, miten matematiikka voi estää unen henkilöltä. 2. Meillä on kaksi herätyskelloa. 3. Kun on oikein tärkeä meno, ne laitetaan molemmat soimaan, koska sillä tavalla on muka varmempi herätys. – (K1: 88.)
- (41) Jos elää jo korkeahkoja vuosia henkilö, ja haluaisi lemmikin, mutta uskoo esim. lasten lennähdettyä maailmalle lähiaikoina muuttavansa merkittävästi pienempiin tiloihin, kannattaa lemmikiksi valita paradoksisammakko. – (Kätevä eläin, K4: 59.)

Esimerkki 40 alkaa eräänlaisella labovilaisella abstraktilla, yleisen tason toteamuksella, jossa matematiikan ahdistamaksi on joutunut *henkilö*. Yhtä hyvin kohteena voisi olla *ihminen*, kuten esimerkkien 37 ja 39 alussa. Myös eksplisiittisesti ilmaistun kokijan jättäminen pois kokonaan olisi mahdollista: *Ei luulisi, miten matematiikka voi estää unen*. Ensimmäisessä virkkeessä matematiikan rooli on tärkeämpi kuin se, kenen uni estetään. *Henkilö* on kuitenkin tuotu eksplisiittisesti esille luultavasti sen koomisen byrokraattisen sävyn takia. Sama pätee seuraavaan esimerkkiin 41, jossa ensimmäisen lauseen juhlavaa kömpelyyttä korostaa merkillinen sanajärjestys. Tässäkin tapauksessa *henkilö*-ilmaus olisi korvattavissa *ihmisellä* tai nollapersoonalla. Kummassakin tapauksessa sanavalinnan tarkoitus lienee siis tuoda pakinan kieleen koomista sävyä.

Esimerkeissä 40 ja 41 *henkilö* esiintyy ainoastaan ensimmäisessä virkkeessä. Esimerkki 40 jatkuu niin, että pääosassa on monikon ensimmäinen pronomini, joka on epämääräinen mutta ei geneerinen. 41 taas jatkuu taas erikoisen eläimen, para-

doksisammakon kuvauksella palaamatta enää *henkilöön*. *Henkilö* liittyy siis lähinnä tarinan orientatioon.

Sama pätee esimerkkiin 42, mutta esimerkeistä 40 ja 41 poiketen siinä esiintyy geneerisen *henkilön* lisäksi toinenkin geneerinen muoto, nollapersoona.

- (42) 1. Jotkut asiat herättävät omituista, järjenvastaista ja ironista iloa henkilön päässä. 2. Aikoinaan [0:n] piti pöntätä koulussa algebraa. 3. Ja pöntätessä [0] oli vuorevarma siitä, ettei tule aikuisena algebraa tarvitsemaan. 4. Aikuisena [0] sitten huomaa A) ettei [0] todellakaan ole tarvinnut algebraa ja B) että lapsille opetetaan edelleenkin algebraa, C) jota he eivät todennäköisesti tule aikuisena milloinkaan tarvitsemaan. (5. Poikkeuksena tietenkin ne lapset, joista tulee algebranopettajia.) (K1: 17)

Pakina alkaa esimerkin 40 ja 41 tavoin yleisen tason väittämällä, jossa myös geneerinen *henkilö* nousee näyttämölle kokijana ja ilon tapahtumapaikkana toimivan pään haltijana. Toisessa, kolmannessa ja neljännessä virkkeessä *henkilöä* ei enää näy, vaan virkkeissä on nollasubjekti.

Vaikka sekä ensimmäisen virkkeen *henkilö* että toisen virkkeen nollapersoona voidaan tulkita referenteiltään geneerisiksi, toisen virkkeen nollapersoonan paikalle vaihdettuna *henkilöön* tulee merkillisesti epämääräiseen mutta spesifiin referenttiin viittaava sävy: *Aikoinaan henkilön piti pöntätä koulussa algebraa*. Tämä johtunee siitä, että virke on imperfektissä. Sanajärjestys ja indefiniittipronominin puuttuminen luovat myös vaikutelman siitä, että *henkilö* esitetään ikään kuin tunnettuna, etukäteen annettuna. Kuten luvussa 4.4. tuli ilmi, imperfekti ohjaa tulkintaa spesifimmäksi kuin preesens. Vaikka algebran pönttääminen ei varmasti jokaisen ihmisen lapsuushistoriaan kuuluukaan, kokemus turhauttavasta opiskelusta lienee sen verran yleinen ja samaistuttava, että ilmiön kuvaamisen sävyä voi pitää myös geneerisvivahteisena, varsinkin kun nollapersoonan ja ensimmäisen virkkeen geneerisen henkilön referentti voidaan ymmärtää samaksi. Imperfekti ja ilmaus *aikoinaan* tekevät virkkeen referentin sävystä kuitenkin spesifimmän. Jos esimerkiksi keskustelussa joku osapuolista lausuisi pakinan toisen virkkeen – *Aikoinaan piti pöntätä koulussa algebraa* – keskustelukumppanit saattaisivat pitää sitä hyvinkin minäviitteisenä. Pakinassa *henkilö* edustaa yleisen tason kokijaa, nollasubjekti taas sitä, jonka kokemuksiin ensimmäisen virkkeen havainto perustuu.

Nostan esiin vielä luvussa 3.3. kertomusskeeman kautta analysoidun esimerkin 14 hahmottaakseni geneerisviitteisten substantiivi-ilmausten vaihtelua saman tekstin sisällä:

(43) ABSTRAKTI/JOHDANTO

1. Fysiikka ei lakkaa kiehtomasta **henkilön** päätä pian.

ORIENTAATIO

2. Kuvittelemme, että lajitoverinne F kävelee jalkakäytävällä talviseen aikaan. 3. Talvella jalkakäytävällä on liukasta, koska jalkakäytävällä ei talvella ole hiekkaa päinvastoin kuin kesällä, jolloin jalkakäytävällä on hiekkaa vaikka ei ole liukasta.

JUONILINJA

4. Siksipä lajitoverinne F kompastuu ja meinaa kaatua, muttei kumminkaan kaadu.

EVALUAATIO

5. Luulisi, että kompuroinnin jälkeen hän yksinkertaisesti jatkaisi matkaansa ilman sen kummempia ilveitä. 6. Vaan ei.

JUONILINJA

7. Vaikka lajitoverinne F tietää, että hänen kompurointinsa johtui kadun liukkaudesta, hänen täytyy silti katsoa taakseen maahan, muka tarkistaakseen että mikä aiheutti kompuroinnin. 8. Hän katsoo silti, vaikka jo etukäteen varsin hyvin tietää, ettei jalkakäytävässä sojota mitään salatappia pystyssä ihmisten kiusana. 9. Jos joku katselee tapahtumia kauempaa, hän tulee siihen käsitykseen, että jalkakäytävässä oli kuin olikin joku ansa.

EVALUAATIO

10. Tällä tavoin lajitoverinne F ikään kuin siirtää kompurointinsa olemattoman ansan syyksi, jotta hän voisi jatkaa matkaansa pystypäin, ikään kuin ei olisi lainkaan kompuroinut ja liukastellut kädet ja jalat harallaan typerän näköisenä. 11. Näin pettää **henkilö** muita ulkonaliikkujia, jotta ei vaikuttaisi naurettavalta. 12. Pettää, vaikka olisi maisteri; se minusta on kaikkein vaikeinta niellä. (K2: 25.)

Esimerkki 43 alkaa samantyyppisellä yleisen tason orientoivalla toteamuksella kuin esimerkki 42. On ymmärrettävää, että pakinassa 43 toisen virkkeen päähenkilönä ei ole enää *henkilö* vaan *lajitoverinne*, koska tässä pakinassa *henkilö* toimii jo tahona, jonka kautta pakinan tapahtumien herättämä tunne (fysiikan kiehtovuus) ilmaistaan. *Lajitoverinne F* on taas päähenkilö, jolle sattunut nolo tapahtumasarja on pakinan arvioinnin keskiössä. Omilla tavoillaan sekä *henkilö* että *lajitoverinne F* ovat geneerisiä henkilöitä, mutta niiden rooli pakinassa on eri, ja substantiivi-ilmauksen vaihtuminen erottaa nämä roolit toisistaan. Jos ensimmäisen virkkeen henkilö olisi esimerkiksi nollapersoonamuodossa, voisi toisen virkkeen *lajitoverinne F* olla hyvinkin *henkilö*. Sen sijaan ensimmäi-

sen virkkeen *henkilön* paikalle *lajitoverinne F:*ää ei voisi vaihtaa yhtä luontevasti. Huolimatta siitä, että *lajitoverinne F* edustaa ”ketä tahansa”, kyseessä ei ole enää geneerinen rakenne vaan jo objektivoitu tarinallinen hahmo, jonka tilalle ei olisi helppo vaihtaa esimerkiksi nollapersoonaa.

Virkkeessä 11 tapahtuu edellä havaitun kannalta kuitenkin yllättävä käänne: sana *henkilö* viittaakin edellisessä virkkeessä ja sitä aiemmin esiintyneeseen *lajitoverinne F:*ään, ei alun *henkilöön*. Kuitenkin myös tässä kohdassa voidaan havaita, että ”zoomauksen” etäntyminen vaikuttaa niin, että geneerinen substantiivi-ilmaus vaihtuu toiseksi: yhden esimerkkihenkilön kompuroinnin tarkastelusta siirrytään yleiselle tasolle, tekemään johtopäätöksiä ja arvioimaan edellä kerrotun merkitystä yhteenvetomaisesti.

Seuraavassa pakinassa 44 *henkilö* esiintyy tekstin sisällä eksplisiittisesti esiin nostettuna hahmona, ikään kuin opettavaisena esimerkkinä, kuten edellisen esimerkin *lajitoverinne F*. Esimerkkihenkilö muistuttaa luvussa 2.3. esiin tullutta abstrahoitua *Everyman*-hahmoa, kaikkien edustajaa.

(44) ABSTRAKTI/JOHDANTO

Suomalaisen luonto on semmoinen, ettei se helposti anna itsensä joutua naurunalaiseksi muiden silmissä.

ORIENTAATIO

2. Kuvitellaanpa, että on henkilö. 3. Ja tällä henkilöllä on ystävä, jota tässä kutsumme Koljoseksi, mikä on tietenkin pseudonyymi.

JUONILINJA

4. No, oletettu alkuperäinen menee torille ja katselee väestöä. 5. Silloin torille tulee Koljosen näköinen **ihminen**. 6. Heti ajattelee henkilö: Kas, tuossahan on Koljonon, minun kelpo ystäväni, tervehdinkin häntä heti. 7. Ja sitten henkilö alkaa heiluttaa kättään. 8. Mutta kesken heilutuksen hän huomaakin, että kyseinen **ihminen** ei olekaan Koljonon, vaan joku hieman samannäköinen. 9. Kuinka henkilö menettelee? 10. Koska hän on suomalainen, hän ei antaudu naurettavaksi. 11. Niinpä hän ei muutta mutkitta laske kättään pois tervehdysasennosta, vaan ensin sipaisee nenäänsä ja muka korjaa silmälasiansa asentoa.

EVALUAATIO

12. Tällä lailla henkilö pyrkii sanomaan lajitoverilleen, että en suinkaan meinannut tervehtiä väärää ihmistä, vaan kohotin käteni sen vuoksi, että halusin juuri nyt hipaista nenäni vartta ja korjata silmälasien asentoa kelpoisemmaksi. 13. Ja vaikka kaikki näkevät, että henkilö vain yrittää paikkailla erhettään, kukaan ei mene sanomaan hänelle: Hyvä herra, tuo oli täysin tarpeeton ele teiltä. (K1: 147.)

Pakina 44 alkaa orientaatiolla, jonka pohjustaa tapahtumia esittäen yleistävän väitelauseen. Tässä virkkeessä geneeriseksi ryhmäksi rajataan suomalaiset, mutta pakina kuvaa sen verran yleisinhimillistä tapahtumaa, että se voisi kuvata geneerisesti ihmisluonnon yleisiä huvittavia tapoja. Toisessa virkkeessä passiivimuodossa esitetyn kuvittelukehoituksen kautta esitellään pakinan päähenkilö: *henkilö*.

Viidennessä virkkeessä pakinan näyttämölle astuu uusi hahmo, *ihminen*, joka muistuttaa *henkilön* Koljonen-nimistä ystävää ja saattaa päähenkilön noloon tilanteeseen. Esimerkin 44 kohdalla on kiinnostava pohtia jälleen *henkilö*- ja *ihminen*-ilmausten sävyeroa. Vaikka niiden paikat olisivat vaihdettavissa, kumpaakin tarvitaan, jotta kahden toimijan roolit erottuvat toisistaan. *Ihminen*, joka on pakinassa sivuroolissa *henkilöön* verrattuna, on samantyyppinen hahmo kuin *lajitoveri*.

7. Me, te ja muut – geneerisyys ja kategorioiden luominen

7.1. Taustaa

Esimerkin 44 ensimmäisen virkkeen *Suomalaisen luonto on semmoinen* – – voidaan havaita, että Kettus-pakinoista löytyy myös kokijoita, jotka viittaavat geneerisesti ihmisjoukkoon, mutta joiden referentti ei ole yhtä universaali kuin esimerkiksi *ihminen* tai *henkilö*. Tästä huolimatta ainakin osa näistä tapauksista on korvattavissa periaatteessa nollapersoonalla tai ne esitetään eräänlaisena geneerisenä kategoriana, jota käsitellään ikään kuin ”meinä”. Pakinassa 44 havainnoidaan ihmisluonnon ilmiötä tavalla, joka toimisi ilman kansallisuusmääritettä geneerisenä, koko ihmiskunnasta kertovana.

Olen käsitellyt aiemmissa esimerkeissäni lähinnä sellaisia geneerisiä ilmauksia, joiden parafrasina on ”kuka tahansa”. Kuten mainitsin luvuissa 2.1. sekä 6.1., on olemassa myös toisenlaista geneerisyyttä, *Kenguru on pussieläin* -tyyppistä geneerisyyttä, jolla viitataan johonkin ryhmään, kyseisessä lauseessa eläinlajiin (Vilkuna 2000: 334). Kuten esitin luvun 6.1. alussa, nämä kaksi geneeristä tyyppiä lähestyvät toisiaan, kun lajigeneerisyyden tarkoitteena on ihminen.

Vaikka työni fokus on kieliopillisessa ”kuka tahansa” -geneerisyydessä, tämän tyyppinen geneerisyys saattaa linkittyä tekstikontekstissa johonkin rajatumpaan ihmiskategoriaan. Tutkin tässä luvussa, mihin tekstissä luotuun geneeriseen kategoriaan

on mahdollista viitata esimerkiksi nollapersoonan kaltaisilla keinoilla ja mihin ei. Näissä tapauksissa kieliopillinen geneerisyys tai sen mahdollisuus tuovat esiin sen, mihin tekstissä esitettyyn ihmisryhmään kertoja samaistaa itsensä ja vastaanottajan.

Kuten aiemmista esimerkeistäni ja teoriasta on tullut ilmi, geneeriset ilmaukset avaavat kokijan paikan kaikille, vaikka jotkut niistä voikin ymmärtää myös minäviitteisiksi. Yleistävät ilmaukset ovat myös keino tuottaa ryhmiä. (Pälli 2003: 113.) Edes laajaksi ymmärretyn geneerisyyden parissa ei ole itsestään selvää, että kaikki kuuluisivat viittauksen piiriin. Kognitiivisen sosiaalisen kategorisaation näkökulmasta voidaan ajatella, että yksilöllä on ryhmiä, joihin hän samaistuu (sisäryhmät, joihin voidaan viitata esimerkiksi pronomiinilla *me*) ja ryhmiä, joihin hän ei kuulu tai ei ainakaan katso kuuluvansa (ulkoryhmät eli *he*). (Mts. 41.) On kuitenkin huomattava, että vaikka *me*-pronomini viittaa yleensä puhujaan ja vähintään yhteen muuhun henkilöön, sitä on mahdollista käyttää myös niin laajoista kategorioista – jopa sellaisista, jotka ovat ajallisesti ja paikallisesti puhujan ulottumattomissa – että *me*-pronominin sisäryhmäominaisuudet muuttuvat merkityksettömiksi. On mahdollista puhua esimerkiksi ”meistä” viitaten kivikauden ihmisiin, kun yhdistävänä tekijänä on ihmislaji. *Me*-pronominin tarkoitteena voivat olla täten kaikki ihmiset, menneet ja tulevat. Toki myös näissä yhteyksissä *me*-pronomini voidaan nähdä retorisenä keinona, jolla rakennetaan yhteenkuuluva ryhmä. Kontekstin mukaan joissakin tapauksissa koko ihmiskunta voidaan tulkita toki sisäryhmäksi, jos puhutaan vaikkapa meistä ja aiemmista ihmislajeista tai meistä ja ulkoavaruuden olennoista. (Mts. 103–104.)

7.2. Geneerisyys ja rajatut kategoriat

Kategorioihin viittaaminen kieliopillisen geneerisyyden avulla voi paljastaa sen, mihin ryhmään sisäislukija, tekstiin kirjoitettu lukijakonstruktio, kuuluu. Yksi näistä ryhmistä on *aikuiset*. Esimerkin 45 tarkoitejoukko *aikuiset* on edellisiin esimerkkeihin verrattuna rajatumpi: referentteinä on geneerinen ihmisjoukko, johon lapset ja nuoret eli ei-aikuiset eivät kuulu. Siitä huolimatta tähän joukkoon voidaan viitata geneerisellä nollapersoonalla. *Aikuinen*-kategoriaan tai sen esimerkkihenkilöön (*henkilö D*) viittaavat ilmaukset on lihavoitu lukuun ottamatta kohtia, joissa *henkilö D* viittaa yksikön ensimmäisessä persoonassa itseensä.

- (45) 1. **Aikuisillakin** on mielenkiintoisia piirteitä, päinvastoin kuin lapsilla, joilla niitä on enemmän. 2. Yksi **aikuisten** piirre kohdistuu kävelyyn. 3. Nääs, jalkakäytävällä, tunneleissa ja muualla kävelyalusta koostuu esimerkiksi neliöistä, jotka ohuella viivalla rajautuvat toisiinsa. 4. Niin [0] luulisi, ettei se **aikuista** liikuta. 5. Vaan mitä vielä. 6. No sitä että **aikuinenkin** miettii tämän tästä, että mitoitanko askeleni niin, etten astu viivoille. 7. Vai niinkö, että nimenomaan astun juuri viivoille. Vai keskitynkö ja kävelen niin kuin en muka viivoja huomaisikaan. 8. Voi valinnan vaikeutta meillä! 9. Toinen aikuisten piirre on se, kun [0] yrittää saada ennakkopäätöstä jostakin toiveesta. 10. *Henkilö D* on esimerkiksi hakenut uutta työpaikkaa, jonka hän kovasti toivoo saavansa. 11. Niinpä *henkilö D* ei malta odottaa virallista tietoa, vaan haluaa kohtalolta ennakkotietoja. 12. *Hän* katsoo kadulla seuraavaa lyhtypylvästä ja lähestyvää bussia ja ajattelee: Jos ehdin tuon lyhtypylvään luo ennen kuin tuo bussi, niin saan sen työpaikan. 13. Ja jos *D* ehtii ennen bussia, hän on hyvillään hyvästä enteestä. 14. Ellei *hän* ehdi, hän työntää koko asian syrjään: typerää leikkiähän se vain oli, ei bussi voi päättää minun työstäni, olenhan aikuinen enkä infantiili-ikässä lain. 15. Mutta tavallaan se kuitenkin harmittaa [0:aa], ettei juossut henki kurkussa sille lyhtypylväälle. (K1: 118.)

Pakina 45 tuo heti alussa näyttämölle kaksi kategoriaa: lapset ja aikuiset. Ensimmäisessä virkkeessä nämä rinnastetaan Kajon pakinoille tyypillisen, humoristisen näennäislogiikan avulla. Virkkeessä 4 kuuluu nollapersoonamuotoinen arvio: *Niin luulisi, ettei se aikuista liikuta*. Tässä kohtaa nollapersoonaa on helppo samaistaa kertojan ääneen, koska nollapersoonaiset tunneilmaukset viittaavat usein nimenomaan kertojan jaetuksi tarkoitettuun tunnekokemukseen. Aikuisten kategoriaa tarkastellaan ikään kuin ulkopuolisen arvion kautta. Heti virkkeissä 6 ja 7 avautuu kuitenkin näkymä aikuisten kognitioon, ja virkkeessä 8 ilmenee monikon ensimmäisen persoonan kautta eksplisiittisesti, kumpaan kategoriaan kertoja kuuluu.

Virkkeessä 9 sivulauseessa toimijana on aikuisiin viittaava nollapersoonaa. Virkkeissä 10–14 selviää esimerkkiaikuisen tajunnan kautta, miten *aikuiset*-kategoriaan kuuluvan mieli toimii ennakkopäätöstä odottaessa. Virkkeessä 15 nousee esiin taas nollapersoonaa, jonka paikalle voidaan samaistaa *henkilö D*. Samalla tunnekausatiivin – joka tulkitaan helposti minäviitteiseksi – paikalle voidaan samaistaa myös kertoja, ja nollapersoonan avoimuuden takia myös kuka tahansa.

Kertojan roolia suhteessa kategoriaan voidaan testata niin, että jokainen pakinan *aikuinen*- ja *lapsi*-termi vaihdetaan keskenään niin, että pakina kuvaisikin lasten kummallisia toimia. Tässä tapauksessa ainoat merkillisyydet eivät olisi sisällöllisiä (esimerkiksi työpaikkapäätöstä odottava esimerkkilapsi D) vaan myös rakenteellisia.

Selkeä esimerkki on virkkeen 8 *me*-pronomini, joka tekisi kertojasta lasten kategorian kuuluvan. Silloinkin, kun tätä pronominia ei olisi, virkkeiden 9 ja 15 nollapersoonaa implikoisi sitä, että kertoja ja sisäislukija kuuluisivat lasten kategoriaan.

Seuraavassa pakinassa 46 esiintyy myös kategorinen vastakkainasettelu, tällä kertaa siviilin ja mäkihyppääjän välillä:

- (46) **Siviilistä** tuntuu käsittämättömältä, ettei mäkihyppääjiä pelota laskea hyppyristä. Televisiossa kun joskus näyttävät näkymää hyppyrin huipulta alas mäkeen, minua huimaa, vaikka olen pitkälläni sohvalla maha täynnä makkaraa. -- (K2: 100.)

Ensimmäinen virke esittää näkökulman mäkihyppyyn siviiliksi nimetyn, joukkonsa geneerisen edustajan näkökulmasta: *Siviilistä tuntuu käsittämättömältä*. Tämän kategorisoinnin kautta selviää, että *siviilin* merkitys on lähinnä 'ei-mäkihyppääjä'. Toisessa virkkeessä kokijana on minäkertoja, joka kuuluu selvästi siviilien kategoriaan. Olisi kuitenkin merkityksellisesti mahdollista käyttää toisessa virkkeessä kokijana myös jokin geneerisempää persoonaa tai jopa *meitä*.

Samantyyppinen ilmaus siviilin kanssa on *maallikko*, joskaan esimerkissä 47 ei tehdä edellä mainitun kaltaista eksplisiittistä vastakkainasettelua keneenkään ei-maallikkoon:

- (47) 1. Fysiikka on selittämätöntä. 2. Jos omistatte siististi ja huolellisesti laskostetun köyden, heittäkää se auton peräkonttiin. 3. Sitten suljette luukun, laskette viiteen ja avaatte sen. 4. Onpa harvinaista, jos köydessä ei ole ainakin kahta totaalisesti kiinnijuuttunutta umpisolmua. 5. Jos ei ole, kysymys on vain siitä, että köysi tietää, että kyseessä on pelkkä koe. 6. Sirhistynyt ja rasvainen vanha köysi ei ole läheskään niin tyhmä, kuin **maallikko** kernaasti luulee! (K1: 33.)

Pakina 47 alkaa johdannolla: *Fysiikka on selittämätöntä*. Toisesta virkkeestä lähtien toimijana on geneerinen monikon toinen persoona. Vasta kuudennessa virkkeessä tuodaan mukaan geneerinen, yksikkömuotoinen *maallikko*. Sekä kertoja että puhuteltu *te* on mahdollista samaistaa maallikoiden kategoriaan. Vaikka maallikko on merkityksellisesti esimerkiksi ihmistä rajatumpi kategoria, maallikko-ilmauksen voisi hyvin korvata tässä yhteydessä esimerkiksi sanalla *ihminen* tai nollapersoonalla: *Sirhistynyt ja rasvainen vanha köysi ei ole läheskään niin tyhmä, kuin sitä/ihminen kernaasti luulee!*

Kärjistetyimmillään osa tekstin huumorista voi syntyä kategorisoinnin kautta, kuten esimerkeissä 48 ja 49. Olen merkinnyt viittaukset toiseen kategoriaan alleviivauksella, viittaukset toiseen taas lihavoinnilla:

- (48) 1. Italialaiset ne ovat sitten ihmeellisiä. 2. Sitä ei voi **maallikko** millään tietää, mitä ne puuhastelevat. 3. Kun, vaikka sinne [0] matkustaisi ja yrittäisi tarkkailla että mitä ihmettä ne oikein tekevät, niin millään [0] ei voisi niitä kaikkia tarkkailla, kun niitähän on juuttaita miljoonatolkulla siellä. 4. Kymmeniä miljoonia on heitä! 5. Ja kaikki pusaavat jotakin koko ajan. 6. Käsiäänkin ne puivat aina kun vähänkin puhuvat ja tuskin koskaan istuvat ne italialaiset hiljaa nätisti. 7. **Meidän** piti jo lapsena istua hiljaa ja nätisti, mutta sanopas se italialaiselle. 8. Ei istu. 9. Pajattaa ja sohii entistä pahemmin! (K2: 139)
- (49) 1. Naiset ovat sitten kummallisia. 2. Vielä kummallisempia kuin magneetit ja ne sentään ovat jo ihan riittävän kummallisia. 3. Kuvitellaanpa, että nainen sanoo ikänsä ja toivoo alitajuisesti, että sitä jotenkin kommentoitaisiin. 4. Jos siihen **sanot**, että ohhoh, oletpas sinä vanha, niin se ei ole hyvä asia. 5. Ja jos **sanot** ohhoh, enpä olisi uskonut, että sinä olet niin nuori, niin taas tulee löylytys. 6. Entäpä jos **päättät** olla puolueeton? 7. Nainen sanoo ikänsä, **sinä** sanot 'no comments'? 8. Sekin on hänenstä jotenkin väärin. 9. Minkä takia ne sitten tiukkaavat niitä kommentteja, kun eivät niitä sitten kumminkaan halua kuulla? 10. Sitä **minä** en ymmärrä. (K1: 78.)

Esimerkeissä 48 ja 49 *italialaiset* ja *naiset* esitetään ulkoryhminä outoine ja hassuine tapoineen. *Italialaiset*-ryhmän vastinparina on *maallikko*, joka ihmettelee ryhmän toimia. Virkkeissä 3–4 vastinparina esiintyy nollapersoonaa, jonka referentiksi voi ymmärtää kontekstissa maallikon – implisiittisesti myös kertojan ja toisaalta periaatteessa ketnet tahansa, koska nollapersoonan kautta aukeaa kokemuksen ja italialaisuuden ihmettelyn rooli myös vastaanottajalle. Kansalaisuus, sukupuoli ja ikä ovatkin kaikkein tavallisimpia kategorisaation tarkoitealueita (Pälli 2003: 142–143), mikä voi saada spesifinkin tarkoitealueen (esimerkiksi ”suomalainen”) vaikuttamaan ”näkyttömältä” ja tässä kontekstissa yleisinhimilliseltä.

Esimerkissä 49 kertoja hämmästelee naisten toimintaa. Vaikka kertojan näkökulma ilmenee alusta asti esimerkiksi arvioiden kautta, kertoja paljastuu eksplisiittisesti minäkertojaksi, yhdeksi geneerisen yksikön toisen persoonan referenteistä, vasta viimeisessä virkkeessä. Sen sijaan oudosti toimivan naisen vastinparina on virkkeissä 4–7 geneerinen yksikön toinen persoona, ja virkkeessä 7 jopa *sinä*-pronomini on mukana eksplisiittisesti. Eksplisiittisen *sinä*-pronominin ja kertojaviitteisyyden takia esimerkin

49 persoonamuodon voikin katsoa muistuttavan Kajon persoonailmauksista eniten niin sanottua *sä*-passiivina, vaikka totesinkin luvussa 5.2.1., ettei Kajon käyttämiä geneerisiä yksikön toisen persoonan pronomineja voi yleisesti ottaen pitää *sä*-passiiveina ainakaan Leinon ja Östmanin (2008) kuvaamassa merkityksessä.

7.3. *Me*: yhteisyyden ja samaistamisen pronomini

Myös monikon ensimmäisen persoonan pronominia voi käyttää geneerisessä merkityksessä. Rajanveto geneerisen *me*-pronominin ja epämääräisen *me*-pronominin välille ei ole aina helppo, koska kummassakin tapauksessa puhuja viittaa määrittelemättömään kollektiiviin, joka sisältää ainakin hänet itsensä ja jonkun muun¹⁰. Geneerinen *me* viittaa kaikkiin yksilöihin, epämääräinen *me* määrittelemättömään ja referentiaalinen *me* määriteltyyn joukkoon. (Kitagawa & Lehrer 1990: 744–745). Ero näidenkin kahden välillä on se, että epämääräisen pronominin kohdalla on mahdollista tarkentaa referenttiä. Epämääräistä *me*-pronominia voidaan käyttää sen retorisen voiman takia tilanteissa, joissa asian voisi ilmaista myös esimerkiksi passiivilla. *Me*-pronominilla luodaan ryhmä, jota ryhmään identifikoiva yksilö kokee edustavansa. (Pälli 2003: 98–102.) Tällainen *me* on muun muassa esimerkissä 45, joka määrittää *aikuiset*-ryhmän sisäryhmäksi ja muut ikäryhmät ulkoryhmäksi, sekä esimerkissä 48, jossa *me*-kollektiivin, tulkinnanvaraisesti ”suomalaisen” tai vähintäänkin ”epäitalialaisten” käytös on erilaista kuin *italialaisten*.

Seuraavassa kahdessa pakinassa ilmenee *me*-pronominin spesifin käytön vivahde-ero. Esimerkki 50 on spesifi mutta epämääräinen. Siihen rinnastettuna esimer-

¹⁰ Tosin *me*-pronominin referentiksi voidaan ymmärtää tietynlaisissa, usein hoivasävyisissä keskustelukonteksteissa pääasiassa puhuteltava. Esimerkiksi sairaanhoitaja voi sanoa potilaalle: *Otammeko nyt lääkemyösi?* Tällaisten lausumien sävy voi olla loukkaava, koska ne painottavat valtasuhdetta näennäissolidarisuuden varjolla. (Kitagawa & Lehrer 1990: 745.) Jännite on samantapainen kuin yksikön geneerisen toisen persoonan kohdalla: puhujan saatetaan kokea puhuvan ikään kuin toisen puolesta (ks. luku 5.2.1.), vaikka yksikön toisen geneerisen persoonan kohdalla kyse ei olekaan samalla tavoin referentiaalisesta viittauksesta vaan ikään kuin geneerisen ”kenen tahansa” *sinä*-muotoisesta naamiosta. *Me*-pronominin referentti voi olla myös tilanteessa läsnä oleva henkilö, jota ei suoraan puhutella ja jolla ei välttämättä olisi edes kykyä puhua. Esimerkiksi aikuinen voi käyttää *me*-muotoa neuvolassa kuvatessaan lapsensa toimintoja: *Meillä on ollut viime aikoina tuota ripulia. Meille on tulossa nyt hampaita.* Tässä tapauksessa yhden yksilön ruumiintoimintoihin viittaavalla *me*-pronominilla voidaan mahdollisesti samaistua ja korostaa perheyhteisöllisyyttä lapsen kanssa, joka ei vielä itse pysty verbalisoimaan olotilojaan käyttämällä *minä*-muotoa. Kummassakin tapauksessa on kuitenkin kyse eräällä lailla toisen puolesta puhumisesta ja valta-asemasta.

kin 51 tarkoitejoukko näyttäytyy välillä geneerisempänä, vaikka puhtaasti geneerisenä sitäkään ei voi pitää:

- (50) **Meidän** kerrostalomme takapihalla asuu sorsapariskunta, jota usein vaimon kanssa **katselemme** ikkunan läpi silmillä. – – (K2: 136.)
- (51) 1. Mökillämme on kaikki oikealla paikallaan; astiat ovat täsmälleen oikeanlaisia ja mökissä tuoksuu siltä kuin odotankin. 2. Jopa pyyhkeiden värit ja kuviot ja seinien oksanreiät ovat millilleen oikeat ja kohdallaan. 3. Mutta menepäs kylään jonkun toisen mökille. 4. Niillä on ihan vääränlaiset mökkiperinteet ja sauna on vääränlainen ja kumma. 5. Mökki tuoksuu väärältä eikä pyyhkeissä ole oikeita kuvioita ja mökinomistajien ja niiden sukulaisten lempinimet tuntuvat oudoilta ja keinotekoisilta. 6. Ei **meidän** suvussamme ole Sanna-tätiä, jota kutsutaan Santuksi. 7. Luultavasti **meidän** sukuumme ei ikinä edes tule Sanna-tätiä, jota alettaisiin tuttaviemme painostuksesta kutsua Santuksi. 8. Paitsi jos pistoolin panisivat ohimolle, niin silloin asiaa [0:n] täytyisi tietysti vakavasti harkita. (K2: 127.)

Esimerkissä 50 monikon ensimmäinen persoona tarkentuu jo samassa virkkeessä kertojaksi ja vaimoksi. Pronomini ilmauksessa *meidän kerrostalomme* voi viitata toki myös laajempaan kollektiiviin¹¹, kuten kertojan perheeseen tai kerrostalon asukkaisiin, mutta senkin kohdalla ”minun ja vaimon” -tulkinta on mahdollinen. *Me* rajaa joka tapauksessa ryhmän, johon kertoja ja vaimo kuuluvat ja johon pakinan yleisön ei oleteta kuuluvan. Pakina jatkuu sorsapariskunnan puuhien kuvauksella, joten *me*-pronominin tuominen näyttämölle ensimmäisessä virkkeessä toimii lähinnä alkutilanteen sysäyksenä, paikan määrittäjänä.

Esimerkki 51 alkaa kuvauksella mökistä, jonka omistajaksi ilmenee possessiivisuffiksin kautta *me*. Edellä mainitun esimerkin 50 tavoin *me* vaikuttaa ei-geneeriseltä: vaikka tässä pakinassa ei määritelläkään, ketkä kuuluvat joukkoon *me*, konteksti eli oman mökin kuvaaminen ohjaa tulkintaa spesifin pariskunta- tai perhekollektiivin suuntaan. Esimerkissä 51 pakinan tilannekuvaus tuntuu kuitenkin yleistettävämmältä kuin esimerkin 50. Syynä lienee se, että 50 ankkuroidaan heti alusta alkaen yhteen paikkaan ja yhteen tilanteeseen: kertojan pihan sorsan katseluun. Sen sijaan esi-

¹¹ Kun kyse on puhujasta ja hänen jokapäiväisistä, kulttuurisesti kollektiivisista ympäristöistään, voidaan puhua *me*-pronominin erikoistuneesta käytöstä, jolloin ’minä yhtenä asianosaisista’-merkitys ei automaattisesti päde. Esimerkiksi ainoa lapsi voi puhua *meidän äidistä* tai yksin asuva ihminen voi sanoa: *Tule meille*. (Pälli 2003: 98.)

merkissä 51 siirrytään kolmannessa virkkeessä imperatiivimuotoisen kehotuksen kautta tarkastelemaan ilmiötä yleisemmällä tasolla: *Mutta menepäs kylään jonkun toisen mökille*. Imperatiivi muistuttaa esimerkin 36 imperatiivimuotoa, jonka retorisena tehtävänä ei ole käskeminen vaan seurauksen osoittaminen (parafraasina voisi olla: *Mutta jos menet kylään jonkun toisen mökille*). Myös virkkeen ilmaus *jonkun toisen mökille* tekee kuvattavasta ilmiöstä yleistettävän: ilmauksen referenttinä voivat olla periaatteessa maailmankaikkeuden kaikki muut mökit paitsi oma. Käsité ”oma” on myös niin ikään kontekstisidonnainen, joten geneerisessä kontekstissa mikä tahansa mökki voi saada ”oman” tai ”jonkun toisen” statuksen suhteessa toiseen mökkiin samaan tapaan kuin keskustelussa *minä* ja *sinä* voivat vaihtaa osia. Kyse ei ole siis vain kertojan mökistä vaan kahtiajaon ilmiöstä, johon annetaan tekstuaalinen samaistumisen paikka kehottavan imperatiivin kautta. Neljännessä ja viidennessä virkkeessä kuvataan ”jonkun toisen mökin” nurinkurisia tapoja, ja tämä mökki voi toimia vastinparille niin kertojan kuin geneerisen samaistujan mökille. Kuudennessa ja seitsemännessä virkkeessä esiin nousee taas *me*-pronomi: *Ei meidän suvussamme ole Sanna-tätiä*. Pakinan geneerissävytteisemmän keskikohdan jälkeen kertoja palaa takaisin omaan spesifiin piiriinsä, mutta olemattoman Sanna-tädin ja oman suvun tapaus nousee ikään kuin yhdeksi spesifiksi esimerkiksi yleistettävästä mökkien monimuotoisuuden ja erilaisuuden ilmiöstä.

Seuraavan esimerkin *me*-pronominia voi jo pitää edellisiä puhtaammin geneerisenä:

- (52) 1. Tutkijoiden mukaan ihminen käyttää hyvin pienen osan aivokapasiteetistaan. 2. Sen sijaan tutkijat eivät kerro, mitä [0:n] pitäisi tehdä, jos [0] yrittää käyttää kaiken irtilähtevän kapasiteetin ja silti se ei riitä. 3. Tästä tutkijoiden väittämästä järjen vähyydestä huolimatta **me** yleensä keksimme kuitenkin monenmoista puuhaa ja askareta. 4. Vaan yksi on paikka, jossa *ei keksitä*, mitä pitäisi tehdä. 5. Se on hissi. 6. Hississä ihmiset yleensä tuijottelevat toistensa ohi ja yrittävät väistää muiden katseita ja niiden heijastumia peilissä. 7. Jos hississä on taulu, jossa kerrosnumerot syttyvät ja sammuvat, sitä taulua *tuijotetaan* yhteistuumiin lähes pyhän tunnelman vallassa. 8. Saattaapa sitten joku onneton yrittää keventää tunnelmaa laushtamalla jotain sujuvaa, esimerkiksi: – Onkohan tullut poskiontelontulehdus, kun jomottaa poskesta, kun kumarrun ja panen pääni tällä tavalla polvien väliin, näin. 9. Silloin toiset tuijottelevat seinille oikein erityisesti ja tulee niin hiljaista kuin vain silloin, kun jonkun vatsa alkaa hautajaisissa kesken hiljaisen tunnelman meurahdella vaativasti. 10. Meur-eur-iiuu, rolololo. (K1: 164.)

Esimerkki 52 käsittelee yleisinhimillistä, suorastaan lajityypillistä tilannetta. Ensimmäisessä virkkeessä esitellään *ihminen* ikään kuin lajina tieteellisen havainnoinnin näkökulmasta, ja toisessa virkkeessä nostetaan esiin tutkimuksen epäkohta. Kolmannessa virkkeessä ihmiskuntaan viitataan *me*-pronominilla: tarkoitteena voi olla kuka tahansa, jonka voi samaistaa kategoriaan *ihminen*. Vaikka tutkijat nostetaankin esiin erillisenä, *ihmistä* kohtaan kriittisenä kategoriana virkkeessä 2, kyseessä ei ole samanlainen eksplisiittinen vastakkainasettelu kuin vaikkapa esimerkin 46 kohdalla, jolloin vastakkain ovat *siviili* ja *ei-siviili*, ammattiryhmän edustaja (*mäkihyppääjä*). Kyse ei ole siis joukon *tutkijat* ihmisyyden kiistämisestä vaan retorisesta kategorioinnista. *Ihminen* esiintyy monikollisena joukkona *ihmiset* virkkeessä 6, ja tässä tapauksessa myös monikkomuotoa voi pitää geneerisenä, vaikka monikon geneerisyys onkin yleisesti ottaen kontekstisidonnaisempaa kuin yksikön (ISK: 1352). Virkkeissä 4 ja 7 on passiivimuoto, jota voi pitää tässä tapauksessa eräänlaisena monikollisena vastineena geneeriselle nollapersoonalle (vrt. luku 2.1.).

Yksi monikon ensimmäisen persoonan käyttötavoista Kettus-pakinoissa on imperatiivi, joka esiintyy monissa pakinoissa:

- (53) Piirtoheittimen käyttö pitäisi saada luvanvaraiseksi. **Kuvitelkaamme** koulutustilaisuus johonkin saliin. Esitelmöitsijä saapuu salkkuineen. – – (K2: 113.)

Kuten nostin esiin luvussa 3.2., Kettus-pakinoissa puhutellaan usein yleisöä. Puhuttelun tekstuaaliset keinot ovat monet, mutta yksi niistä on yksikön ensimmäisen persoonan imperatiivin käyttö. Esimerkissä 53 imperatiivimuoto toimii eräänlaisena tilanrakentajana, joka kutsuu kertojan ja yleisön mukaan kuvittelun prosessiin. *Kuvitelkaamme* luo vanhahtavaa matemaattisten päättelytehtävien demonstraatiotodiskurssia muistuttavan kehyksen, jossa opettajamainen kertojanääni johdattaa yleisön kohti ongelman ydintä.

Imperatiivimuotoa ei voi pitää samalla tavoin geneerisenä kuin esimerkiksi geneeristä monikon ensimmäisen persoonan subjektia esimerkissä 52. Luvun 5.2.3. esimerkki 36 kuitenkin paljastaa, että myös retorinen puhuttelun kohde voi rakentua tavallaan toimijaksi, vaikka tätä mahdollisuutta ei käytetäkään esimerkissä 53. Nostankin tämän ilmiön esiin ryhmäpuhuttelun keinona esiin pohjustamaan seuraavan alaluvun erikoislaatuista *te*-pronominin käyttöä.

7.4. Osallistuva ja pahankurinen *te*: yleisö geneerisenä toimijana

7.4.1. *Te* puhuteltuna ja esimerkkihenkilönä

Siinä missä *me*-pronomini viittaa sisäryhmään, *te*-pronominin voi sanoa olevan usein ulkoryhmän indikaattori. Esimerkiksi Pekka Pällin tutkimissa mielipidekirjoituksissa *te*-pronominia käytetään usein erottamaan oma, oikeaksi koettu näkemys *te*-joukon toisenlaisista näkemyksistä tai toimintavoista. *Te*-ryhmäksi kategorisoitua joukkoa saatetaan esimerkiksi neuvoa ja opastaa. (Pälli 2003: 128–130.) Vaikka Kettus-pakinoiden ei voikaan sanoa olevan mielipidetekstejä samassa mielessä kuin sanomalehteen kirjoitettujen mielipiteiden, on pakinoiden joukossa esimerkkejä, jossa hyödynnetään tätä kategorisaation retorista sävyä.

Koska *te*-pronominien joukko on moninainen eikä *te*-pronominin käyttöä geneerisenä toimijana pysty aina saumattomasti erottamaan esimerkiksi puhuttelevasta käytöstä, esittelen useita Kajon monikon toisen persoonan käyttötapoja. Aloitan tutkimalla yleisöön kohdistuvaa monikon toisen persoonan puhuttelua. Sen jälkeen tutkimukseni tarkentuu kohti aiemmissä luvuissa esitettyä yksiselitteisempää geneerisyyttä, joka ei sekään solahda aina siististi geneerisyyden kategoriaan.

Nostin edellisessä luvussa esiin esimerkin, jossa *ajatelkaamme*-imperatiivimuotoa käytettiin tilanrakentajana. Myös teitittelymuotoa, monikon toista persoonaa tai sen imperatiivimuotoa käytetään eräänlaisen tekstuaalisen puhuttelun yhteydessä:

- (54) **Seuratkaapa** joskus naisia. (Ei mielellään kadulla vaan niiden kodeissa.) Jos naisella on ruukkukukkia, lyön vetoa, että hän jossain vaiheessa menee huomaamattaan kukkien luo ja kiskoo niistä peukalollaan ja etusormellaan kuivia lehtiä irti. -- (K2: 21.)
- (55) **Tehän tiedätte** savolaiset, että minkälaista porukkaa ne on. Turha sitä on muuksi selitellä. -- (K2: 91.)
- (56) **Olette** varmaan jonakin päivänä nähnyt vesitornin, joka toimii myös näkötorlina. Siellä tornissa on ylhäällä säiliö, jonne pumpataan sähköpumpulla vettä. Sitten kun joku lajito-verinne avaa vesihanan, vettä tulee vesitornin säiliöstä vesijohtoja pitkin omalla paineellaan. -- (K1: 10.)

Esimerkissä 54 yleisöä kehoitetaan havainnointiin, ja havainnoinnin kohteena on kategoria *naiset*. Esimerkeissä 55 ja 56 *te* on yleisö, jonka kanssa kertoja jakaa mielestään (esimerkissä 56 *varmaan*-varauksella) entuudestaan tutun tiedon. Pakinassa 56 esiintyy myös esimerkistä 14/43 tuttu ilmaus *lajitoverinne*. Vaikka sekä kertojan että *teidän* voidaan olettaa kuuluvan samaan ihmislajiin, *te* ja *lajitoverinne* muodostavat ikään kuin vastakkaisen kategorian kertojalle.

Pakinassa 55 *te* viittaa monikolliseen joukkoon, pakinassa 56 kyseessä on taas niin kutsuttu teitittelymuoto, mutta vastaanottajan yksiköllisyys tai monikollisuus ei tuo tekstiin muuten merkityksellistä eroa. Pronominin referentin spesifiksi määrittely ei ole tässä oleellista: *te* muodostaa tarkemmin määrittelemättömän tekstinsisäisen yleisön. Monikon toisen pronominin käyttäminen on pakinoissa 54–56 keino kutsua yleisö mukaan tekstin esittämään tietoon ja mielikuviin. On kuitenkin esimerkkejä, joissa *te*-pronominin käyttö ei jää puhuttelun tasolle:

- (57) 1. **Oletteko te** samaa mieltä siitä, että yksi tyhmimpiä sanontoja on se, että vaitiolo on myöntymisen merkki? 2. Jos **pidätte** virkettä viisaana, niin **menkää** aamuseitsemältä nukkuvan murrosikäisen sängyn viereen ja **sanokaa** rauhallisella äänellä, että jocos sinä olet hereillä ja haluat rientää kouluun oppimaan algebrantietoa lisää. 3. Jos mitään ei kuulu, paitsi kuorsausta, niin hänen pitäisi olla hereillä ja motivoitunut. 4. **Voitte** reippain mielin lähteä töihin ja jättää hänet sinne hereillä ja motivoituneena kuorsaamaan. (K1: 23.)

Esimerkki 57 alkaa yleisömäiselle *te*-joukolle kohdistuvalla kysymyksellä. Virkkeissä 2–4, joissa kertoja osoittaa kysymyksen typeryyden, esimerkkitoimijana käytetään monikon toista persoonaa. Tapahtumasarja rakentuu pakinakontekstissa intensionaaliseksi imperatiivin ja *jos*-lauseen kautta. Pakinassa käytetty imperatiivinen persoonarakenne muistuttaa esimerkin 36 ”jos teet näin, niin seuraus on tämä” -sävyistä imperatiivia, joka osoittaa, ettei imperatiivin kautta luodun toimijan rooli välttämättä poikkeaa merkityksellisesti suuresti ikään kuin subjektina toimivasta generisestä pronominista hypoteettisessa kontekstissa. Imperatiivi on kuitenkin tarpeen pakinan rakenteen, ironisen todistusesimerkin takia.

On myös pakinoita, joissa monikon toinen persoona esiintyy samalla tavoin juonilinjan subjektina, esimerkkipäähenkilönä, kuin monissa generisen yksikön persoonan esimerkeissä:

(58) ORIENTAATIO

1. On se hyvä että elämässä on yllätyksiä. 2. Eräs semmoinen on seuraavanlainen ja aiheuttaa ihmisessä outoja tuntemuksia.

JUONILINJA

3. *Aiotte* juoda ruoan kanssa piimää ja *teillä* on sitä lasissa. 4. Jostain syystä kuitenkin *sekoatte* ajatuksissanne ja *muistelite* että ruokajuomana on maitoa. 5. Sitten *ryyppäätte* lasista, jossa yllättäin onkin *unohtamaanne* piimää.

EVALUAATIO

6. – Aijai, että siinä menee [0:n] mieli nurin. 7. Silloin [0] tuntee itsensä yhtä tyhmäksi kuin silloin, kun kävelee portaita ylös ja luulee, että vielä on yksi porras. 8. Mutta ei olekaan, jalka iskee tyhjää. 9. Että voipikin aikuisella ihmisellä olla pimeässä yksin nolo olo. (K1: 95.)

Esimerkin 58 voi jakaa yksinkertaisiin kertomusskemaattisiin jaksoihin, koska siitä on erotettavissa aloitus, tapahtumien kuvaus sekä koetun arviointi. Orientaatioissa eli kahdessa ensimmäisessä virkkeessä esitetään ilmiö yleisellä tasolla ja kokijana on geneerinen *ihminen*. Sen jälkeen toimija muuttuu geneeriseksi *te*-pronominiksi. *Te* muistuttaa tässä rakenteeltaan ja merkitykseltään suuresti geneeristä yksikön toista persoonaa: juonilinjan tekijä olisikin mahdollista muuttaa geneeriseksi yksikön toiseksi persoonaksi ongelmitta. Geneerisessä kontekstissa ei ole sinänsä relevanttia, onko *te* tässä varsinaisesti yksiköllinen ”teitittelymuoto” vai monikollinen. Virkkeessä 9 geneerinen päähenkilö samaistetaan jälleen *aikuiseen* niin kuin aiemmassa esimerkissä 45. Kuten monissa muissa kertomuksellisissa esimerkeissä, myös tässä pakinassa pronomien käytön suhteen linja kulkee yleisestä yksityisen esimerkkitapauksen kautta takaisin yleiseen: *ihmisestä* tulee lähemmäs fokusoiva *te*, josta tulee taas nollapersoona ja *aikuinen ihminen*. *Aikuiset*-kategorian esiin nostaminen korostaa tapahtumasarjan koomisuutta, pientä mutta hetkellisesti voimakkaasti vaikuttavaa arkioutoutta. Se, että aikuinen tuntee itsensä tapahtuman seurauksena noloksi, lienee odotuksenvastaisempi reaktio kuin lasten voimakkaat emotiot uusissa, kummallisissa tilanteissa.

Esittelin luvussa 4.5. skenaariomaiset pakinat, joissa tapahtumien absurdi vyörytys yhdistyy usein konditionaaliin tai ehtolauseisiin. Pakinaa 59 voi pitää esimerkkinä *te*-muotoisesta ”entä jos” -tyyppisestä skenaariosta. Kuudennen virkkeen kursiivi on Kajon.

- (59) 1. **Ettepä** taida tietää, kuinka onnellinen **olette**. 2. **Miettikää** vaikka. (3. Kymmenen sekunnin miettiminen riittää hyvin.) 4. – Eikö tule mieleen? 5. No, **ajatelkaapa** jos **olisitte** vaihtunut synnytyslaitoksella. 6. Semmoista *voi* tapahtua. 7. **Tehän saattaisitte** olla vaikka kuka. 8. Ihan kokonaan toista sukupuolta kuin nyt, jopa ehkä. 9. **Voisitte** olla joku semmoinen ihminen, jota **olette** aina inhonnut. 10. Kenties **olisitte** joku silmälasipäinen vastapäisestä talosta, kenties hänen veljensä vaimo. 11. Ilkeä ehkä **olisitte** ja kovin saita. 12. **Ette** tuntisi yhtään tuttavaanne ja **teillä** olisi väärät omaiset, sormenjäljet ja mielipiteet ja ties miten kiero luonne. 13. Napa ei näyttäisi tutulta ja ehkä **inhoaisitte** omaa mieliruokaanne niin että puistattaisi. 14. Paidan kaulus ei mahtuisi kiinni, tai olisi liian väljä. 15. Kaikki olisi onnettomassa tilassa. 16. – Niin että onneksi olkoon; oman päänsä kanssa jokainen on ainakin jotenkin tottunut toimeen tulemaan. 17. **Teillä** on sentään tuttu napa ja kengässä ukkovarpaalle juuri sopiva kolo. 18. Niin on parahiksi kuin pikkuelukalle pesä. 19. Mikäs on siinä varpaan muhia. (K1: 13.)

Esimerkki 59 kuvaa absurdin näennäislogiikan kautta skenaarion siitä, mitä *te*-päähenkilölle olisi voinut käydä, jos hän olisi vaihtunut synnytyslaitoksella. *Te* on tässä retorisesti yksikkömuotoinen, kuten virkkeen 9 verbin liittomuoto *olette inhonnut* todistaa. Pakinan komiikka syntyy siitä, että puhuteltuun, eräänlaiseen geneeriseen *te*-tekijään liittyy spesifiluoteisia ominaisuuksia ukkovarpaan koloa ja ”normaali-itselle” paradoksaalisesti vastakkaisia piirteitä myöten.

Esittelin luvussa 3.2. pakinan *Karnaali-into* (esimerkki 13) jota tarkastelen uudelleen, tällä kertaa *te*-pronominin näkökulmasta:

- (60) 1. **Olette** joskus **paistanut** jauhelihaa, vaikkapa **laatiaksenne** siitä kastikkeen tai makaronilaatikon. 2. Siinä paistaessanne sitten, maustamisen jälkeen, **olette maistellut** niitä paistettuja lihiä, ja sitten **teille on tullut** kiusaus syödä enemmän ja enemmän sitä jauhelihaa ihan semmoisenaan, ja jättää tekemättä koko se loppuosa sen ruokalajin valmistamisesta. 3. **Miksette** joskus paistaisi ja maustaisi pientä määrää jauhelihaa ja söisi ihan semmoisenaan? 4. Kyllä **te** sen **olette ansainnut**. 5. **Syökää** vaan! (Karnaali-into, K4: 149.)

Pakinan *Karnaali-into* huumori nousee siitä, että kertoja ikään kuin paljastaa yleisön salaisen arkifantasian ja antaa luvan sen toteuttamiseen mainosmaisen hellällä ”hemmottele itseäsi” -retoriikalla. Esimerkissä 60 kuulijaa puhutellaan teititellen, mikä paljastuu liittomuodoista: *olette paistanut, olette maistellut*. Teitittely tuo tekstiin mainosmaisen kohteliaan sävyn, mutta merkityksen puolesta myös *olet paistanut* tai *olette paistaneet* olisivat mahdollisia. Kertojan ja *te*-muotoisen tekstuaalisen yleisön keskelle

tulee ikään kuin hyväntahtoinen vastakkainasettelu: kertoja antaa valtuudet yleisölle toimia salaa sen haluamalla tavalla. Tavallaan yleisön puhuttelu koskee ketä tahansa puhuteltavaa: pakina kuvaa jauhelihan maistelutilanteen kontekstina, joka on kaikkien ulottuvilla ja muistissa. Jos pakina kuvaisi jotakin nyky-yhteiskunnassa epätavallisempaa pidettyä ruokatilannetta (esimerkiksi *Olette joskus puhdistanut siansuolta tehdäkseenne makkaraa*), pakina ei toimisi samalla tavoin geneerisenä. Tilanteen yleistettävyyden, yleisön mukaan ottamisen mahdollisuus, nousee kulttuurisesta tunnistettavuudesta.

Esimerkkien 59 ja 60 kohdalla voi pohtia, mikä sävyero niihin tulisi, jos niiden tekijä olisi geneerisessä yksikön toisessa persoonassa: *Etpä taida tietää, kuinka onnellinen olet* tai *Olet joskus paistanut jauhelihaa, vaikkapa laatiaksesi siitä kastikkeen tai makaronilaatikon*. Yksikön toinen persoona tekee sävystä spesifimmän, etenkin esimerkissä 60, jossa tapahtumasarja kuvataan suoraan toisen persoonan kognition kautta ilman ehtolauseita, konditionaaleja ja muita kontekstin geneerisyyden luomisen mahdollisia apukeinoja. Pronomoni *te* tuntuu yksiköllisenäkin sallivan avoimemman ”minä ja te” -vastakkainasettelulla leikittelyn kuin *sinä*. Vaikka *te*-toimija on geneerinen hahmo, kuka tahansa, pakinoiden kieli leikkii myös puhuttelulla ja yleisökonstruktioilla, joiden tuomaa sävyä ei kävisi muunlaisten geneeristen persoonailmausten kanssa samalla lailla yhteen. Teitittely tuo tekstiin myös etäkohteliaisuutta, joka on sävyiltään kiinnostavassa ristiriidassa intiimiyden, salaisuuksien tietämisen kanssa.

7.4.2. Pahankurinen *te*

Edellisissä esimerkeissä *te* esiintyy geneerisenä hahmona, johon yhdistyy sinänsä melko neutraaleina esitettyjä, kontekstisidonnaisia ominaisuuksia, kuten halu syödä yhtä ruoka-ainesta kesken ruoanlaiton (esimerkki 60). Kajolla *te*-pakinoiden alaluokkana voidaan pitää kuitenkin pakinoita, joissa *te* toimii pahantekijänä.

- (61)
1. Joinakin päivinä tulee aggressiivinen olo siitä, kun jotkut lainaavat kirjastosta kirjoja, mutta eivät tunne kirjaimia taikka numeroita.
 2. Eivät osaa katsoa tekstistä, mihin asti ovat lukeneet.
 3. Eivät sittenkään, vaikka kirjoissa miltei poikkeuksetta on sivunumerot.
 4. Parilliset vasemmalla, parittomat oikealla, kukin säätynsä mukaan.
 5. Niin niistä eivät saa selvää.
 6. Pitää repiä sivuista kulmia tai taitella niitä, piirtää, raaputella tai töhrätä maksamakkaralla merkki.
 7. Miltä **teistä** tuntuisi, jos joku lainaisi **teiltä** lp-levyn ja merkkaisi puukolla, että tähän asti olen kuunnellut.
 8. Olisiko sitten kiva **teillä**!
 9. **Repi-**

kää sivut kokonaan irti sitä mukaa, kun olette lukenut ne, niin tiedättepähän kerrankin varmasti, missä olette. 10. Ärsyttää. (K2)

Pakina 61 kuvaa kanssaihmissen tapaa merkitä kirjaston kirjoihin kohta, johon asti kirja on luettu. Kokijana on nollapersoonaa, joskin myös kertojaviitteinen tulkinta on mahdollinen, koska tunnekausatiivilauseet tulkitaan helposti minäviitteisiksi. Joka tapauksessa ärsytys on luonteeltaan sen verran tavallinen, että nollapersoonan geneerinenkin tulkinta on mahdollinen. Virkkeessä seitsemän pakinan näyttämölle astuu pahantekijä *te*, jolle kertoja esittää kysymyksen: *Miltä teistä tuntuisi – –? Te-pronominin voidaan tulkita viittaavaan ensimmäisessä virkkeessä mainittuun jotkut-pahantekijöiden joukkoon: jotkut lainaavat kirjastosta kirjoja, mutta eivät tunne kirjaimia taikka numeroita.* Tällöin *te*-pronomini on epämääräinen mutta ei geneerinen: *jotkut* on tarkemmin määrittelemätön mutta rajattu ryhmä, johon kuka tahansa ei kuulu. Toisaalta *te* voidaan myös tulkita *jotkut*-ryhmän puhuttelun sijasta koko tekstinsisäisen yleisön puhutteluksi, joka haastaa yleisön samaistumaan kertojan kärsimyksen.

Kajon pakinoiden joukossa on kuitenkin myös sellaisia esimerkkejä, joissa puhuteltu *te* on alussa geneerinen:

- (62) 1. Kun **te** menette tavarataloon, siellä on salaisia miehiä ja naisia, jotka pitävät **teitä** silmällä sitä varten, että **te ette** uskaltaisi varastaa ilmaiseksi tavaroita sieltä. (2. Jos varastatte niin ne kielivät **teistä** heti.) 3. Ja kadulla partioi poliiseja mukanaan raudasta tehty pistooli ja kuminen pamppu, että **te ette** uskaltaisi lyödä ihmisiä turpaan tai kirjoittaa ilkeävaltielessä maalilla seinään Peace. 4. Mutta jos varastatte, lyötte, särjette tai kirjoitatte, poliisi osoittaa teitä pistoolilla ja roimii pampulla. 5. Sitten joudutte vankilaan ja ovi pannaan lukkoon ja onko sitten kiva! 6. Onko? 7. Entä tuttavanne? 8. Pitävätkö turpansa kiinni siitä että **te olette** joutuneet vankilaan? 9. Vai onko heillä suorastaan kiire päästä juoruamaan, että älä kerro kenellekään, mutta Kakolassa istuu! 10. **Miettikääpä** sitä, kun tuttavanne seuraavan kerran kyläilevät teillä. 11. Nököttävät sohvalle vierekkäin kuin pulut, kahvikuppi kourassa ja naama auliina kuin takauksen pyytäjällä. 12. Kuuntelevat puisevaa lomamatkaselostustanne teennäisen kiinnostuneena, kulmakarvat koholla ja ovat niin perheystävää että oksettaa. (K2: 60.)

Pakina 62 alkaa kuvaamalla faktan maailmasta: tavaratalossa *on salaisia miehiä ja naisia*. Ensimmäisen virkkeen *te*-pronominia voi kutsua geneeriseksi, koska sen paikalle voi samaistaa kenet tahansa tavarataloon menijän, ja se olisi helppo korvata nollapersoonalla tai muulla geneerisellä ilmauksella: *kun menee tavarataloon – –*. Geneerisyys-

den tulkintaa vahvistaa alun kuvaamaan asiantilan yleistettävyyys: *Kun menette tavarataloon* (riippumatta siitä, kuka menijä on ja milloin hän menee tavarataloon) *siellä on salaisia miehiä ja naisia*.

Pakinan alku esittelee siis syy-seuraus-suhteita ehtolauseiden ja geneerisen *te*-pronominin kautta: näin tapahtuisi siinä mahdollisessa maailmassa, jossa *te* tai kuka tahansa, myös minäkertoja, toimisi lainrikkojana. Viidennessä virkkeessä pakina nousee uudelle tasolle: mahdollinen skenaario geneerisen *te*-päähenkilö(ide)n vankilaan joutumisesta kiihdyttää kertojan kommentointia: – – *ja onko sitten kiva? Onko?* Yksi mahdollisista tapahtumista, vankilaan joutuminen, pulpahtaa muiden skenaarioiden joukosta pinnalle ikään kuin toisen tason tarinaksi pakinan sisällä. Seitsemännessä virkkeessä esiin astuu pakinan näyttämölle uusi henkilökategoria, *tuttavat*. Kertoja pohtii, miten nämä käyttäytyisivät, jos tietäisivät (implisiittisesti kunnolliseksi oletetun) geneerisen päähenkilön vankilareissusta. Enää ei käytetä kuitenkaan *jos*- ja *kun*-alistuskonjunktion tai konditionaalien kaltaisia tekstuaalisia keinoja, jotka korostaisivat tilanteen skenaario-omaisuutta, vaan tilanne alkaa nousta pakinan näyttämölle ikään kuin jo tapahtuneena. Esimerkiksi kahdeksannessa virkkeessä pohditaan seurausta ilmaisevan *että*-konjunktion avulla: *pitävätkö turpansa kiinni siitä että te olette joutuneet vankilaan?* Lopun kerronnan kautta kategoriset *tuttavat* tarkentuvat melko spesifeiksi hahmoiksi: kertoja tuntee heidän käytöksensä, tietääpä jopa käytöksen teennäisyyden.

Pakinan komiikka syntyy osin siitä, että geneerisen *te*-päähenkilön – joka on eräänlainen puhutellun ”lukijan” alter ego – toiminta ja *tuttavapiiri* muuttuvat spesifimmin määritellyiksi. Pakinan *te*-pronomini ei ole tässä tapauksessa (kuten esimerkeissä 59 ja 60) teitittelymuoto yksikön toisesta persoonasta vaan monikon toinen persoona, minkä kahdeksannen virkkeen verbien liittomuodot paljastavat: *että te olette joutuneet vankilaan* (ei *että te olette joutunut vankilaan*). Pakinassa kuvattu toiminta on kuitenkin sellaista, että siihen sopii yksilöllinen tekijä, mihin viittaa myös yhdeksannen virkkeen *tuttavien* oletetut ajatukset, joissa aiemman *te*-pronominin toimijaan viitataan nollapersoonalla: *Vai onko heillä suorastaan kiire päästä juoruamaan, että älä kerro kenellekään, mutta Kakolassa istuu!* (ei *istuvat*). Täten pakinan geneerinen *te* on puhuteltuna monikollinen ryhmä mutta tarinan toimijana monikollisuus on irrelevantti piirre – pakinassa ei ole siis kyse varsinaisesti esimerkiksi porukassa tehdyistä myymälävarkauksista vaan *te*-toimijaa kuvataan kuin yhtä geneeristä henkilöä. Monikollisuus on retorista ja liittyy *te*-pronominin asemaan puheaktipronominina sekä sen konventioon tekstin ylei-

sön indikoijana. Pakinan toimija voisi olla myös yksiköllinen, esimerkiksi yksikön geneerinen toinen persoona, mutta tällöin pakinan retorinen sävy olisi hyökkäävämpi, jopa spesifimpi: *Mutta jos varastat, lyöt, särjet tai kirjoitat, poliisi osoittaa sinua pistoolilla ja roimii pampulla. 5. Sitten joudut vankilaan ja ovi pannaan lukkoon ja onko sitten kiva! 6. Onko? 7. Entä tuttavasi? 8. Pitävätkö turpansa kiinni siitä että sinä olet joutunut vankilaan?* Hyökkäävä sävy johtuu kuvatun toiminnan negatiivisuudesta: vaikka pakinan *te* on geneerinen eli rooli on samaistettavissa kenelle tahansa, retorisesti kertoja on eri puolella paheksuessaan *te*-päähenkilön toimintaa. Tässä tilanteessa *sinä–minä*-asetelmasta tulee jyrkempi kuin *minä–te*-asetelmasta – sikäli kun geneeristen pronomien retoriikassa on jäljellä niiden spesifien vastineiden sävyä (vrt. luku 5.2.). Siksi onkin huomattava, että Kettus-pakinoissa geneerinen yksikön toinen persoona kuvataan toimijana yleensä neutraaleissa tai myötätuntoa herättävissä tilanteissa, kun taas geneerinen *te*-pronomini sallii kevyemmin leikkittelyn paheksunnalla (vrt. myös esimerkin 14/43 *lajitoverinne*).

Päähenkilö *te* tarkentuu pakinan myötä niin, että lopussa sitä ei voi kutsua enää ongelmattomasti geneeriseksi. Vaikka alussa *te* olisi helppo korvata nollapersoonalla, oman nollapersoonamuunnokseni lopussa pakinan sävy muuttuu niin, että nollapersoona ei solahtaisi tilalle ongelmattomasti:

- (63) 7. Entä tuttavat? 8. Pitävätkö turpansa kiinni siitä että **se eräs** on joutunut vankilaan? 9. Vai onko heillä suorastaan kiire päästä juoruamaan, että älä kerro kenellekään, mutta Kakolassa istuu! 10. Sitä **voi miettiä**, kun tuttavat seuraavan kerran kyläilevät [**?itsen luona**].

Haasteita nollapersoonan suhteen asettaisi viittaus päähenkilöön (joka on tässä muunnoksessani *se eräs*, mutta vaihtoehtoja on muitakin), joka on tuttavien keskustelukehikon ulkopuolella oleva ja nimeltä mainitsematon mutta kontekstissa tiedetty henkilö. Aiempaan *te*-pronominiin voi viitata tässä kontekstissa *te*-pronominilla, mutta nollapersoonalla ei ole samanlaista vastinetta. Nollapersoonan näkökulmaan muuttamisessa ongelmallinen on myös kymmenennen virkkeen ilmaus *kyläilevät teillä*, koska nollapersoonasta ei voi tehdä samanlaista paikallissijaista persoonapronominivastinetta edes *luona*-ilmauksen avulla (ISK: 1299). *Te*-pronominin tarkoitus pakinassa ei ole kuitenkaan kiertää nollapersoonan rakenteellisia rajoituksia vaan tuottaa päähenkilöksi toimi-

ja(joukko), joka on koomisesti puhutellun tekstinsisäisen yleisön, geneerisen toimijan ja tuttaviansa kautta spesifimmäksi tarkentuvan pahantekijän risteyskohdassa.

Esimerkissä 64 geneerisen päähenkilön toiminta muodostuu yhtä lailla epämoraaliseksi kertojan kuvauksen kautta:

(64) ABSTRAKTI/JOHDANTO

1. Valitessaan hupia [0:n] tulisi muistaa, että kumulatiivinen vaikutus pilailussa pian muodostaa pilasta sille toiselle tilap. helvetin.

ORIENTAATIO

2. Ajatellaanpa, että **te** ja toverinne A, B ja C päättäisitte ajanvietteeksi valita sattumanvaraisesti (vaikka nimilappuja hatusta sokkona poimimalla) jonkun pilakohdehenkilön. 3. Pilaksi valitsisitte keksimienne 302 pilan joukosta yhden poimimalla 2. hatusta pilailijalipun. 4. Näin sekä kohde että pila olisivat satunnaiset.

JUONILINJA

5. Pila voisi olla vaikka se, että **te** aivan yllättävässä tilanteessa sanoisitte kahden kesken kohdehenkilölle, että onko kukaan sanonut, että sinun vaimosi pää on hiukan neliskanttisen näköinen. 6. Kun kaveri kysyy, että miten niin, **te** ohitate sen olankohautuksella ja sanotte ...en tiedä, tuli vain mieleen. 7. Viikon päästä toverinne A sanoo samalle henkilölle, että oletko pannut merkille, että vaimosi käyttää usein neliskanttisia käsilaukkuja ja onko sillä pääänkin malli vähän neliömäinen. 8. Ja syytä tiedusteltaessa hän sanoo, että jotenkin vain tuli semmoinen tunne, unohda koko juttu, ja samassa hän jo vaihtaa puheenaihetta. 7. Muutaman päivän päästä tuttavanne B (josta koehenkilö ei tiedä, että olette tuttuja) puhuu puhelimesta äänekkäästi ”neliskanttispäisten aggressionhallintaongelmista”, mutta lopettaa puhelun kuin veitsellä leikaten, kun kohdehenkilö tulee paikalle. 9. Jne.

EVALUAATIO

10. Tässä on helppo mennä liian pitkälle! 11. Siksi: pois liian pahat pilat. 12. Ei edes mieltä **teidän** pitäisi tuommoisia! 13. Eivät ole normaaleja mokomat ajatukset kellään ihmisellä! 14. Sairaita! (Toistettaessa varovaisemmin, K4:21.)

Pakinassa 64 geneerinen *te* toimii esimerkin 62 tavoin päähenkilönä, jonka toiminnan kertoja osoittaa kyseenalaiseksi. Reitti tähän on hieman erilainen: toisessa virkkeessä *te* nostetaan esimerkkihenkilöksi ja tälle geneeriselle *te*-henkilölle kertoja kehittää *Ajatellaanpa*-kehyksen ja konditionaalil ilmaiseman intensionaalisen todellisuuden kautta halun pilailuun jonkun sivullisen kustannuksella. *Te* tulee mukaan toisessa virkkeessä, mikä tukee luvun 5.3. havaintoa siitä, että niissä pakinoissa, joissa toimija on ilmaistu geneerisen pronominin kautta, se ei vielä esiinny usein yleisen tason johdanto-

osuudessa (ensimmäinen virke). Päähenkilö-*te* voi olla verbimuotojen perusteella sekä monikollinen *te* että yksiköllinen teitittelymuoto, mutta kontekstin perusteella se tuntuu viittaavan yhteen henkilöön, sikäli kun esimerkiksi viidennessä virkkeessä *te* esiintyy kahden kesken pilan kohdehenkilön kanssa. Esimerkin 62 valossa voi tosin todeta, ettei monikollisuus ole sinänsä relevantti piirre tekstissä puhutellun *te*-toimijan kohdalla.

Lopun *te*-pronominia ei voi pitää pakinan sisäisessä tekstuaalisessa maailmassa puhtaasti geneerisenä sikäli, että kertoja itse ei kuulu sen hahmottamaan ryhmään. Kertoja jopa paheksuu 11.–14. virkkeessä voimakkaasti *te*-pronominin toimintaa: *Ei edes mieltä teidän pitäisi tuommoisia! Eivät ole normaaleja mokomat ajatukset kellekään ihmisellä!* Toisaalta juuri kertoja rakentaa *te*-pronominin toiminnan, ja voisikin sanoa, että nimenomaan kertoja on se, joka mieltii ”juuri tuommoisia”. Tähän ristiriitaan perustuu osa pakinan komiikasta: ikään kuin kertojan salainen pilailufantasia olisi ulkoistettu ja projisoitu tekstuaalisen yleisön toiminnaksi. Tässä suhteessa *te*-pronominin merkitys on sittenkin geneerinen: *te* voi olla kuka tahansa, myös kertoja.

Te-pronomini on pakinassa toimija ja eräänlainen päähenkilö, mutta päähenkilöllä ei ole mitään sellaisia ominaisuuksia, jotka eivät rakentuisi toiminnan kautta. *Te* on siksi eräänlainen retorisesti tärkeä mutta persoonallisilta ominaisuuksiltaan tyhjä elementti, joka on helppo korvata vaikka yksikön geneerisellä toisella persoonalla, geneerisellä esimerkkihenkilöllä (*kuten toverinne A, B ja C*) tai nollapersoonalla: *Ajattelaanpa, että sitä päättäisi tovereiden A, B ja C kanssa ajanvietteeksi valita sattumanvaraisesti (vaikka nimilappuja hatusta sokkona poimimalla) jonkun pilakohdehenkilön.* Geneerisyyden vapautta lisää *Ajattellemme*-kehyksen ja konditionaalien suoma hypoteettisuus. Nollapersoonan tai esimerkiksi geneerisen *minän* tapauksessa kertojan ja niin sanotun päähenkilön kontrastia ei kuitenkaan syntyisi, vaikka myös nollapersoonamuotoisessa pakinassa kertoja pystyisi paheksumaan esittämäänsä toimintaa.

Esimerkissä 65 *te*-pronomini tulee mukaan vasta lopussa mutta niin ikään myös pahantekijänä:

- (65) 1. Ah, jos vain [0] voisi tehdä asioita ajatuksen voimalla! 2. [0] Etäavaisi vesihanauksen ja kaapinoven, [0] ottaisi telepaattisesti kahvipurkin ja kahvipannun esiin, ja mittaluseksi. 3. Sohvalle [0] vain makailisi ja puuhastelisi kaikki kahvinkeittotehtävät ja muut askareet ajatuksen voimalla ja tulisi ennen pitkää laiskaksi, lihavaksi ja liikunnan puutteesta sairalloiseksi ja sepelvaltimotautiseksi. 4. – Sellaistako vanhuutta **te minulle** toivotte? 5. Kyy! (Kyy, K3: 247)

Kyy-pakina kertoo nollapersoonan ja konditionaalien kautta skenaariosta, joka toteutuisi, jos voisi tehdä asioita ajatuksen voimalla. Nollapersoonaa antaa kenelle tahansa tilan samaistaa itsensä toimijan paikalle, vaikka kyse onkin kertojan visioinnista. Neljännessä virkkeessä on kuitenkin kiinnostava asennonvaihto. Pakinan nollapersoonan aiempi geneerisyys ikään kuin eriytyy: jaetulta vaikuttanut fantasia käännetäänkin *te*-joukon fantasiaksi, kun taas minäkertoja on syytön kärsijä, haaveiden seurausten kantaja. Tämä asennonvaihto on pakinan huippukohta. Sitä tehostaa vielä viidennen virkkeen syytös, joka on nostettu merkityksellisenä jo otsikkoon: *Kyy!*

Esimerkkien 62–65 perusteella voidaan havainnoida Kajon pakinoiden yhtä humoristista keinoa, yleisön puhuttelua geneerisiä ominaisuuksia saavan *te*-pronominin kautta. Tätä puhuttelun laajentumaa voi pitää eräänlaisena kerronnallisen tason normipoikkeamana (vrt. Manninen 1987: 28–29): kertoja käy odotustenvastaisesti ikään kuin yleisön kimppuun. Kuten esimerkkejä tarkastellessa ja niitä muihin geneerisiin pronomineihin verratessa ilmenee, epäspesifi *te* on joukkona helppo asettaa kerrontateknisesti ikään kertojan paheksumaksi geneeriseksi pahantekijäksi, koska se on toimii vastakkainasetteluna *minä*-pronominille mutta ei yhtä jyrkkänä kuin *sinä*. Geneerinen *sinä* sen sijaan esiintyy usein neutraaleissa tai myötätuntoisissa konteksteissa, kuten voidaan havaita vertaamalla luvun 5.2. esimerkkejä 7.4.2.-luvun esimerkkeihin. Pakinoiden kerronnan kontekstissa *te*-pronominin kontrastiivisuus on kuitenkin näennäistä, minkä osoittaa erityisen hyvin pakinan 65 neljäs virke. Siinä aiempi, fantasioivan nollapersoonan geneerinen tarkoitejoukko jakaantuu ikään kuin pahaa tarkoittavaksi *te*-joukoksi ja kärsiväksi minäkertojaksi.

Esimerkkien 62–65 valossa voidaan siis todeta, että Kettus-pakinoissa geneerisyydellä ja spesifiydellä leikittely voi olla myös huumorin keino. Siinä missä tavanomaisessa kaunokirjallisessa kerronnassa kertojalla ei ole pääsyä yleisön kognitioon, tunkeutuu näissä pakinoissa kertoja *te*-pronominin mieleen. Vaikka *te* on kategorisoitu omaksi ryhmäkseen, tihutöitä tuumiva *te*-kokijan mieli on tekstuaalisena roolina avoinna kenen tahansa, myös minäkertojalle – ehkä juuri erityisesti minäkertojalle.

8. Johtopäätöksiä

Työni tarkoitus on ollut tarkastella geneeristen persoonailmausten vaihteluja yhden kirjoittajan, Markus Kajon, tekstikontekstissa. Aineistosta tutkimukseni kohteeksi nousivat nollapersoona, geneerisen yksikön ja monikon ensimmäinen ja toinen persoonapronomini sekä geneerisviitteiset substantiivi-ilmaukset, joiden parafraasi on merkityksellisesti – ei aina tosin tekstuaalisesti – ”kuka tahansa”. Pakinoiden tutkimuksen kannalta olennaisina kirjallisina erityispiirteinä voi pitää muun muassa toisinaan affektista kertojanääntä ja yleisön suoraa puhuttelua, jotka toimivat osaltaan myös komiikan luomisen keinoina. Tavoitteenani oli havainnoida, mitä geneeristen persoonailmausten verkosto kertoo tekstin retorisisista ja tyyllillisistä valinnoista ja kielestä ylipäätään. Halusin myös havainnoida sitä, miten persoonailmaukset suhteutuvat kertomusten rakenteeseen.

Ensimmäinen havaintoni oli teknisyydessään selkeä: tietyn geneerisen persoonailmauksen valintaan – tai ainakin tiettyjen mahdollisuuksien pois rajautumiseen – saattaa vaikuttaa kielellinen rakenne. Esimerkiksi nollapersoonaisen lauseen rakenne voi olla vaikea hahmottaa, ja nollapersoona voi aiheuttaa monitulkintaisuutta ollessaan kokijana tai omistajana. Nollapersoonaan liittyy myös ehto poissa olevan nominaalisen teeman korvaamisesta esimerkiksi *sitä*-partikkelilla (ISK: 1287), mikä voi aiheuttaa kömpelöitä lauserakenteita. On myös tapauksia, kuten esimerkki 32, jossa geneerisen pronominin avulla voidaan välttää monitulkintaisuus, joka syntyy, kun sivu- tai päälauseen nollapersoona voisi rakenteellisesti viitata kahteen eri subjektiin. Nollapersoonan tulkinta on usein selkein subjektiasemassa, nesessiiviverbien kanssa ja kokijaroolissa.

Nollapersoonan rajoituksia kierretään Kajon pakinoissa toisinaan *itse*-sanalla, eräänlaisella nollapersoonan monikäyttöisemmällä, havainnoinnin kohteeksi taipuvalla vastineella. Vaikka nollapersoona-*itse*-vastinpari ei ole pelkästään Kettuspakinoissa esiintyvä ilmiö, joissakin Kajon teksteissä *itsen* käyttömahdollisuudet venyvät niin pitkälle, että niitä voinee pitää itsetietoisien humoristisina ja kielen rajoja koettelevina kielellisinä valintoina.

Geneerisen yksikön toisen persoonan kohdalla Kajon pakinoissa – kuten myös vanhoissa murre-esimerkeissä (esim. Seppänen 2000) – tendenssinä tuntuu olevan eksplisiittisen *sinän* välttäminen, vaikka muuten persoonailmauksen erottaakin sen spesifistä vastineesta lähinnä konteksti. Esimerkkieni perusteella voi myös havaita, ettei

geneeristä yksikön toista persoonaa voi samaistaa nykykielessäkään suoraan niin kutsuttuun *sä*-passiivin (Leino & Östman 2008), vaikka arkikielessä *sä*-passiivi ilmauksena tuntuukin viittaavan – usein pejoratiivisesti – mihin tahansa geneerisen yksikön toisen persoonan käyttötapaan. Havaitsin myös luvussa 4.5., että nollapersoona toimii muita geneerisiä persoonamuotoja helpommin geneerisenä kontekstissa, jossa on jokin geneerisyyttä yleensä haittaava ehto, kuten imperfektimuoto. Tätä havaintoa tukevat myös vanhan murretutkimuksen esimerkit, joissa eksplisiittinen *sinä*-pronomini liittyy harvoin geneeriseen yksikön toisen persoonan muotoon taivutettuun verbiin (Seppänen 2000: 17). Esimerkin 34 virkkeessä 6 onkin yksi Kettus-pakinoiden varsin harvoista eksplisiittisistä *sinä*-pronomineista. Sen sijaan geneeristen *minä*- ja *me*-muotojen kanssa samanlaista pronomininvälttämistendenssiä ei tunnu olevan.

Kun tulkitaan persoonailmauksen geneerisyyttä, on myös huomionarvoista, miten paljon konteksti vaikuttaa tulkintaan. Siinä missä nollapersoona saattaa täsmentyä ei-geneeriseksi kontekstinsa kautta, tarvitsevat geneeriset mutta yleensä spesifissä käytössä olevat persoonapronomit pakinoissa usein tarpeeksi yleistettävän kontekstin saadakseen geneerisen tulkinnan. Esimerkiksi hypoteettinen, spekulatiivinen konteksti niin kuin ”jos X näin tekee, tapahtuu näin” -tyyppinen kehys tuottaa geneerisen tulkinnan helposti, mikäli kontekstin tapahtumat ovat luonteeltaan yleistettäviä. Aikamuodoista preesens on yleinen geneerisyyden aikamuoto, ja aineistossani olikin imperfektimuotoisia mutta jossain määrin geneeristulkintaisia esimerkkejä vain muutama. Näissäkin tapauksissa voidaan ajatella, että kaikkien jakama kokemus, esimerkiksi lapsuus, luo kontekstiin samaistuttavan kokemuksen paikan ja persoonailmaukset ovat tarpeeksi implisiittisiä sille, että jaettu kokemus nousee etualalle.

Hyödynsin tutkimuksessani Labovin kertomusskeemaa pakinoiden rakenteen ja geneeristen ilmausten vaihtelun tarkastelussa silloin, kun pakinasta pystyi hahmottamaan tarinamaisen rakenteen ja sen tutkiminen oli mielekästä. Havaintojeni mukaan substantiivi-ilmaukset *henkilö* ja *ihminen* sekä nollapersoona esiintyvät usein orientaatio- ja evaluaatio-osuuksissa, geneerisillä persoonapronomineilla on taas tendenssi esiintyä juonilinjassa. Toisinaan variaation voi katsoa johtuvan ikään kuin zoomauksesta tilanteen sisälle: alun ilmiön esittelyn ja lopun moraalisen kannanoton välille mahtuu toiminnan kuvaus, joka saattaisi olla nollapersoonaisena etäisempi ja rakenteellisesti kömpelömpi kuin esimerkiksi geneerisessä yksikön toisessa persoonassa. Kerto-

musskeeman eri osissa käytetyillä rakenteilla on myös tilastollisia esiintymiseroja, kuten toin esiin luvussa 5.3. (Labov 1972: 378–393.)

Esimerkkien valossa ja generisyyttä yleisesti tarkasteltaessa on kiinnostavaa pohtia, millaiset ja minkä ryhmän kokemukset voidaan esittää tekstuaalisesti yleisettävänä. Kettus-pakinoissa kuvatut kokemukset ovat usein yleisinhimillisiä tapahtumia – monissa esimerkeissä kuvataan arkisia, toisinaan hieman ikäviä ja koomisia sattumuksia – jotka voivat tapahtua kenelle tahansa kansallisuudesta, iästä tai sukupuolesta riippumatta. Silti joukossa on pakinoita, joissa kokijaryhmäksi tarkentuvat ”kuka tahansa” -tyyppisen geneerisviitteisyyden sijaan esimerkiksi *aikuiset* tai *suomalaiset*. Näiden esimerkkien perusteella voidaan olettaa, että *suomalaiset* ja *aikuiset* ovat pakinoiden kontekstissa toimijoina niin odotuksenmukaisia, että yleisen geneerisyyden tarkentuminen ikä- tai kansallisuusryhmägeneerisyydeksi ei nouse kerronnasta varsinaisesti kohosteisena esiin. *Suomalaiset* ja *aikuiset* esitetään myös sisäryhmänä (vrt. Pälli 2003: 41), tekstuaalisena *me*-joukkona. Kontekstissaan laajasta ja yleisiin kategorioihin perustuvasta sisäryhmästä tuntuu olevan mahdollista puhua niin kuin ”kenestä tahansa” eli ”jokamiehestä”.

Jokamies – viitaten myös luvussa 2.3. esiin tulleeeseen draamalliseen, ihmiskuntaa symboloivaan Everyman-hahmoon – on terminä kiinnostava sen sukupuolisen värityneisyyden takia. On pakinoita, joissa kokijarooli siirtyy tekstuaalisesti yleiseltä tasolta tarkkailijalle, jonka voi tulkita ainakin heteronormatiivisessa kehyksessä maskuliiniseksi. Yksi esimerkki on pakina 17, jossa annetaan ohjeita jäätyneiden peltopyiden pakkaamiseen pussilakanaan eli toimeen, joka saattaa johtaa väärin suoritettuna ”rouvan” negatiiviseen reaktioon. Vaikutelmaa korostaa toki koko pakinakokoelman kontekstissa se, että vaikka pakinoiden aiheiden kirjo on moninainen, kertojajänneksi on erotettavissa kuitenkin yhtenäinen hahmo eli Kettunen, jolla on vaimo. Kategorioiden ja kontekstien pohtiminen herättää kysymyksen siitä, millainen henkilö ja millaiset kokemukset kelpaavat geneerisiksi. Yleisinhimillisinä esitetyt kokemukset, kuten maka-ronilaatikkoon tulevan jauhelihan syöminen etukäteen esimerkissä 13/60, ovat loppujen lopuksi kulttuuri-, ikä-, tai sukupuolisidonnaisia, vaikka ne näyttäytyisivät kontekstissaan jaettuina ja tuttuina kokemuksina.

Geneeristen pronomimien retorisia eroja tutkiessa on kiinnostavaa havaita, että niiden tehtävissä on toisinaan jäljellä retorinen hiven niiden käytöstä deiktisinä puheaktipronomineina, vaikka geneerisessä käytössä puheaktitilanteen osanottajien voi-

daankin ymmärtää olevan eräänlaisia abstrahoituja persoonia. Esimerkiksi geneerinen yksikön toinen persoona kuvataan yleensä neutraaleissa tai myötätuntoa herättävissä tilanteissa, kun taas geneerinen *te*-pronomini sallii kevyemmin leikkittelyn paheksunnalla. Muuttamieni esimerkkien, kuten pakinan 33 perusteella olen myös havainnut, että geneerinen yksikön toinen persoona ei ole aina luonteva modaaliverbien kanssa, koska modalisuuteen liittyy näkökulma, ja tällaisissa tapauksissa kuulostaa ikään kuin siltä, että kertoja käskää geneeristä toista persoonaa. Tämä taas sekä saattaisi sulkea kertojan ulos geneerisyyden piiristä että tuoda tekstiin tahattoman alentuvan sävyn. Myös tämä voi olla yksi syy sille, miksi nollapersoona ja geneerinen yksikön toinen persoona voivat vuorotella saman pakinan sisällä niin, että nollapersoona esiintyy useammin modalisuutta sisältävissä osioissa, esimerkiksi evaluaatiossa.

Kettus-pakinoiden joukossa on esimerkkejä, joille on tyypillistä kertojan äänen eksplisiittisyys ja vahva, kategorisointia motivoiva asennepersektiivi. Pakinan sisällä geneerinen kokija voidaan määritellä eriksi kuin jokin tekstuaalinen yksilö tai joukko, esimerkiksi *ylittäjä* pakinassa 36. Kajon pakinoissa näkyy kiinnostava vastakainasettelu geneerisen monikon toisen persoonan ja kertojan välillä. Vaikka kertoja pystyisi paheksumaan kuvaamaansa toimintaa myös esimerkiksi nollapersoonamuotoisessa pakinassa, tekstiin ei syntyisi samanlaista kontrastia. Geneerinen toimija esitetään samaan aikaan sekä samaistuttavana, jopa kertojan kuvastimena: kertoja ikään kuin kehittää tekstin sisällä omalaatuisen, pahantahtoisen fantasian, josta sanoutuu sitten irti ja ulkoistaa sen toisen persoonan pronominitoimijalle. Toimija, *te*, on ominaisuuksiltaan kuitenkin pääosin niin geneerinen, että sen paikalle voidaan samaistaa kuka tahansa, puhuteltu yleisö, jopa kertoja itse. Minän tai mielen jakautumista (geneerisyydestä tulee viaton *minä* ja paha *sinä/te*) voidaankin pitää eräänlaisena ontologisena metaforana, jossa esimerkiksi tapahtumia, toimintoja ja tunteita kuvataan ikään kuin esineitä tai aineita.

Yksi selvimmistä ontologisista metaforatyypeistä on personifikaatio: ei-inhimillinen toiminta voidaan ymmärtää inhimillisen toiminnan kautta. (Esim. Lakoff & Johnson 1980: 25–29.) Ajatus minän jakautumisesta on kirjallisuudessa, kansantarinoissa ja arkikeskusteluissa yleinen, ja usein minän toinen puoli esitetään eräänlaisena ”pahana kaksoisolentona” (esim. Lankinen 1992: 266–268). Siksi onkin kiinnostavaa verrata näitä havaintoja naamio-metaforaan, jonka olen nostanut muutamaan otteeseen esiin *persona*-sanan etymologian takia. Geneeristen persoonailmausten vaihtuminen saman

tekstin sisällä on todiste niiden samanviitteisyydestä, mutta samaan aikaan Kettuspakinoissa hyödynnetään mahdollisuutta leikitellä näillä naamioilla. Vaikka niiden ilmiäisy vaihtelee tekstikontekstissa ja retoristen painotusten mukaan, haluttiinpa sitten korostaa tekijän pahantahtoisuutta ja näennäistä eroa kertojaan, zoomata kertomuksessa tapahtumien ytimeen tai nostaa tekijän sijaan tapahtumat keskiöön.

Olen tutkinut geneerisiä persoonailmauksia vain yhden kirjoittajan tietyn tyyppisten tekstien kontekstissa, mutta pidän todennäköisenä, että osa havainnoistani on yleistettävissä muunlaisinkin konteksteihin. Olisikin kiinnostavaa havainnoida, millaiset tekstiyhteydet suosivat erilaisia geneerisiä muotoja muissa yhteyksissä ja kuinka yleispäteviä havaintoni kertomusskeeman ja ilmausten variaation yhteyksistä ovat.

Markus Kajon pakinoiden rikkaassa kielessä ja huumorissa on myös paljon sellaista tutkittavaa, jota oma työni ei aihepiirin rajauksen takia sivua laisinkaan. Laitista (1995b: 37–39) mukaillen haluankin korostaa, että vaikka viittauksiltaan ja merkityssuhteiltaan moninaisen tekstin tavat voidaan pyrkiä pelkistämään selkeästi kuvattaviksi säännöiksi, kielen luova voima ei alistu pelkästään loogisiksi lainalaisuuksiksi. Poeettinen kieli hyödyntää kielikoodin hyväksikäyttöä, jopa sen rikkomista, ja kielentutkija joutuu kirjoittajan tapoja analysoidessaan tulkitsemaan myös sellaista poeettista merkityksenantoa, jota on mahdotonta kuvata yksiselitteisesti. Siksi pakinoiden tutkiminen ei paljasta pelkästään pakinakielen omat käyttötavat vaan hahmottaa esiin myös niitä rajoja, jotka kuka tahansa kielenkäyttäjä voi tunnistaa.

Aineisto

KAJO MARKUS 1989: *Kettusen kirja*. WSOY, Porvoo.

KAJO MARKUS 1991: *Kettusen toinen tuleminen*. WSOY, Porvoo.

KAJO MARKUS 1995: *Kettusen kolmas*. WSOY, Porvoo.

KAJO MARKUS 2008: *Kettusen kannettava*. WSOY-pro/Docendo-tuotteet, Juva.

Lähteet

BENVENISTE EMILE 1971: *Problems in General Linguistics*. Alkuperäisteos *Problèmes de linguistique générale*. Translated by Mary Elizabeth Meek. University of Miami Press, Florida.

HAKULINEN AULI 1975: Suomen *sitä*: pragmatiikan heijastuminen syntaksissa. – *Sananjalka* 17: 25–41.

HAKULINEN AULI & KARLSSON FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki.

HÄKKINEN KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.

ISK: *Iso suomen kielioppi* 2004: Toim. Auli Hakulinen et al. SKS, Helsinki.

JAKOBSON ROMAN 1971: *Selected Writings II. World and Language*. Mouton, The Hague.

KANTOKORPI MERVI & LYYTIKÄINEN PIRJO & VIKARI AULI 1990: *Ru-nousopin perusteet*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

KITAGAWA CHISATO & LEHRER ADRIENNE 1990: Impersonal uses of personal pronouns. – *Journal of Pragmatics* 14: 739–759.

LABOV WILLIAM 1972: *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

LAITINEN LEA 1995a: Nollapersoona. *Virittäjä* 99: 337–358.

-----1995b: Persoonat ja subjektit. Teoksessa *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta ja filosofiasta*. Toim. Pirjo Lyytikäinen. SKS, Helsinki.

LAKOFF GEORGE & JOHNSON MARK 1980: *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago.

LANGACKER RONALD 2002: *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.

LANKINEN PASI 1992: Minästä on moneksi – Juha Mannerkorven runojen kolme minäkuva. Teoksessa *Metafora: Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Toim. Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne ja Tiina Onikki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

LEINO PENTTI & ÖSTMAN JAN-OLA 2008: Language change, variability, and functional load: Finnish genericity from a constructional point of view teoksessa *Constructional reorganization*. Constructional Approaches to Language volume 5. Toim. Jaakko Leino. John Benjamins, Amsterdam.

LÖFLUND, JUHANI 1998: *Suomen kirjoitetun yleiskielen passiivi*. Åbo Akademis förlåg, Åbo.

MANNINEN KIRSTI 1987: *Ollista Bisquitiin. Ylioppilaslehden pakinat 1913–1968*. Otava, Helsinki.

NIEMINEN LAURA 2001: Geneeriset persoonaviittaukset Kulosaaren yhteiskoululaisien kirjoitelmissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

NUOLIJÄRVI PIRKKO 2006: *Älä töni toista eli anna vaihtelun virkistää – kielessäkin* teoksessa *Sillä tavalla!* Toim. Pirkko Muikku-Werner, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

OJAJÄRVI JUSSI 2000: Imperialistinen sä-puhe – kun sä ajat formulaa. *Kielikello*, 3/2000, 19–22.

PS = *Suomen kielen perussanakirja 1, A–K*, 1990. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

PÄLLI PEKKA 2003: *Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina*, Acta Universitatis Tamperensis 910, Tampere.

RASKIN VICTOR 1987: *Semantic Mechanisms of Humor*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.

ROUTARINNE SARA 2003: *Tytöt äänessä. Parenteesit ja nouseva sävelkulku kertojan vuorovaikutuskeinoina*. SKS, Helsinki.

SAUKKONEN PAULI 1984: *Mistä tyyli syntyy*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.

SEPPÄNEN EEVA-LEENA 2000: Sinä ja suomalaiset: Yksikön toisen persoonan yleistävästä käytöstä. *Kielikello* 3/2000, 16–18.

SIIROINEN MARI 2001: Kuka pelkää, ketä pelottaa. Nykysuomen tunneverbien kieliooppia ja semantiikkaa. SKS, Helsinki.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1, A–K* 1992. SKS, Helsinki.

TAMMI PEKKA 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Gaudeamus, Jyväskylä.

VILKUNA MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet*, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90, Edita, Helsinki.

YLI-PAAVOLA JAAKKO 2006: Mies kunnasten ja laaksoen – piirteitä Aleksis Kiven kielestä. *Kielikello* 3/2006, 13–15.

Internet-lähteet

Luminarium:

<http://www.luminarium.org/medlit/intro.htm> (viitattu 31.10.2012)

Online Etymology Dictionary:

http://www.etymonline.com/index.php?term=person&allowed_in_frame=0 (viitattu 31.10.2012)

Tampereen kirjasto:

<http://www.tampere.fi/kirjasto/pirkanmaankirjailijat/kajo.htm> (viitattu 24.10.2012)